

МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ, МОЛОДЕЖИ И СПОРТА
АВТОНОМНОЙ РЕСПУБЛИКИ КРЫМ
РЕСПУБЛИКАНСКОЕ ВЫСШЕЕ УЧЕБНОЕ ЗАВЕДЕНИЕ
«КРЫМСКИЙ ИНЖЕНЕРНО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ»

**УЧЕНЫЕ ЗАПИСКИ
КРЫМСКОГО ИНЖЕНЕРНО-ПЕДАГОГИЧЕСКОГО
УНИВЕРСИТЕТА**

Выпуск 30

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ

Симферополь
2011

*Свидетельство о государственной регистрации печатного средства массовой информации
выдано Государственным комитетом телевидения и радиовещания Украины 12.01.2006 г.
Серия КВ № 10833.*

Сборник включен в перечень научных специальных изданий.
Постановление президиума ВАК Украины № 1-05/2 от 10.03.2010 г.

Редакционная коллегия:

Абдуллаев Р. А., д.э.н., профессор (главный редактор)

Адаманова З. О., д.э.н., доцент

Новиков Ю. Н., д.э.н., профессор

Османов И. Х., д.э.н., профессор

Чепурко В. В., д.э.н., профессор

Фазылова А. Р. (ответственный редактор)

Печатается по решению Ученого совета Республиканского высшего учебного заведения «Крымский инженерно-педагогический университет». Протокол № 3 від 31.10.2011 г.

Ученые записки Крымского инженерно-педагогического университета. Выпуск 30. Экономические науки. – Симферополь : НИЦ КИПУ, 2011. – 172 с.

В сборник включены статьи по экономическим направлениям научно-исследовательской деятельности, подготовленные профессорско-преподавательским составом, научными работниками, аспирантами и студентами Крымского инженерно-педагогического университета, а также других вузов.

Для научных работников, преподавателей, аспирантов и студентов высших учебных заведений.

Друкується за рішенням Вченої ради Республіканського вищого навчального закладу «Кримський інженерно-педагогічний університет». Протокол № 3 від 31.10.2011 р.

Вчені записки Кримського інженерно-педагогічного університету. Випуск 30. Економічні науки. – Симферополь : НИЦ КИПУ, 2011. – 172 с.

У збірник вміщено статті з економічних напрямів науково-дослідної діяльності, які підготовлені професорсько-викладацьким складом, науковцями, аспирантами, студентами Кримського інженерно-педагогічного університету, а також інших ВНЗ.

Для науковців, викладачів, аспірантів і студентів вищих навчальних закладів.

СОДЕРЖАНИЕ

Раздел 1. НАЦИОНАЛЬНАЯ ЭКОНОМИКА

Абдулгасис В. С. Рынок телекоммуникационных услуг Украины: тенденции развития	5
Абдуллаев Р. А. Приоритетные направления развития национальной экономики в условиях глобализации	10
Абдураимова Э. Д. Развитие форм хозяйствования в аграрном секторе Крыма	13
Аджимет Г. Х. Эволюция концепций регулирования рынка сельскохозяйственной продукции	17
Барков Я. И. Теоретические аспекты трансформации Украины и ее регионов (на примере АР Крым) на базе режима открытой экономики	23
Бурлуцкий С. В. Домогосподарство в межах системної парадигми	29
Джаферова С. Е. Сутність підприємництва і його роль в управлінні матеріальними потоковими процесами підприємства	34
Егорченко Т. И. Подходы к определению структуры топливно-энергетического комплекса региона	39
Зиятдинова Н. Р. Оценка эффективности функционирования сельского трудового потенциала АР Крым в условиях реформирования аграрного сектора экономики	44
Майорова Т. В. Іпотека як інструмент формування інвестиційних ресурсів промислових підприємств	46
Морева В. В., Иванова В. В. Оцінка потенційної екологічної відповідальності при обґрунтуванні визначення економічного збитку від забруднення навколишнього середовища	51
Мусаев Е. К. Концептуальні підходи до формування механізму управління розвитком АПК	54
Пивоваров И. А. Современное состояние и перспективы развития отечественных социально-экономических реформ с учетом теории «длинных волн» Н. Д. Кондратьева	60
Русанов О. М. Організаційний розвиток як інструмент реалізації стратегічних цілей підприємств житлово-комунальної галузі	64
Рибінцев В. О., Головань О. О. Методичний підхід до визначення конкурентоспроможності банківських послуг фізичним особам	69
Смедлаева Э. М. Влияние отдельных факторов на занятость сельского населения	73
Смітюх О. Ю. Впровадження інвестиційно-інноваційної моделі розвитку України в сучасних умовах	78
Челебджанова Э. Б. Современные проблемы стимулирования труда в аграрном секторе экономики	83

Раздел 2. МИРОВАЯ ЭКОНОМИКА

Абдулгасис В. С., Абибуллаева Д. С. Особенности становления и современные тенденции развития ТНК в условиях глобализации экономики	88
Бузни А. Н. Безопасность Украины в безопасности мира	93
Ваниева Э. А., Усманова Э. А. Тенденция развития внешнеэкономических связей Автономной Республики Крым со странами Европейского Союза	98
Джеппарова З. Р., Абдулгасис В. С. Мировые финансовые кризисы в условиях глобализации экономики	102

Іваненко І. А., Жиленкова К. Є. Принциповий підхід до ділових переговорів із зарубіжними контрагентами	106
Петрашко Л. П. Вітчизняна модель корпоративної соціальної відповідальності: оцінка формування, становлення та розвитку	109
Полякова Ю. В., Іваненко І. А. Особливості ділового спілкування з представниками азійських країн	115
Сейдаметова З. С., Темненко В. А. Cloudomics: таксономія, моделі об'єктів, бізнес-процеси	118
 Раздел 3. УЧЕТ И АУДИТ	
Каджаметова Т. Н. Проблема выбора учетной политики предприятия	127
Саранцев В. Н. Функционирование единого казначейского счета в странах постсоветского пространства	131
 Раздел 4. МЕНЕДЖМЕНТ, ТУРИЗМ И РЕКРЕАЦИЯ	
Долгополова А. В. Прогнозирование эффективности механизма управления человеческим капиталом туристической отрасли Крыма	136
Землячов С. В. Використання збалансованої дивідендної політики на сучасному етапі діяльності комерційними банками	140
Іваненко І. А., Дубина А. Ю. Особливості міжкультурної психології у ділових стосунках	145
Іваненко І. А., Стефанова К. В. Психологія ділового спілкування	148
Сташно Н. Д. Финансовый потенциал и проблемы экономической безопасности предприятий рекреационного комплекса	151
Куніцин С. В. Оцінка туристичної привабливості територій та об'єктів природно-рекреаційної сфери	155
Падерин А. В., Османов И. Х. Роль корпоративного уровня управления в достижении эффективности	163
Наши авторы	169

РАЗДЕЛ 1. НАЦИОНАЛЬНАЯ ЭКОНОМИКА

УДК 338.37

Абдулгасис В. С.

РЫНОК ТЕЛЕКОММУНИКАЦИОННЫХ УСЛУГ УКРАИНЫ: ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ

Досліджені тенденції і проблеми розвитку ринку телекомунікаційних послуг України і проведений аналіз динаміки і основних напрямів розвитку ВАТ «Укртелеком».

Ключові слова: телекомунікації, ринок телекомунікаційних послуг, підприємства електрозв'язку, ВАТ «Укртелеком».

Исследованы тенденции и проблемы развития рынка телекоммуникационных услуг Украины и проведён анализ динамики и основных направлений развития ОАО «Укртелеком».

Ключевые слова: телекоммуникации, рынок телекоммуникационных услуг, предприятия электросвязи, ОАО «Укртелеком».

The tendencies and problems of development of the market of telecommunication services of Ukraine are investigated and dynamics and basic directions of development of SLR «Ukrtelecom» are analysed.

Key words: telecommunications, the market of telecommunication services, the enterprises of electric communications, SLR «Ukrtelecom».

Постановка проблемы. Современный этап социально-экономического развития мирового хозяйства характеризуется широким распространением процессов либерализации телекоммуникационных рынков, глобализации и персонализации услуг связи, цифровизации всех электромагнитных технологий передачи информации. Усложнение структуры хозяйственных комплексов, высокая взаимосвязь отраслей экономики, отдельных предприятий в рамках национального и международного рынков требуют широкого внедрения информационно-телекоммуникационных технологий и определяют возрастающая роль телекоммуникаций в современной социально-экономической жизни общества. ОАО «Укртелеком» – единственная компания, которая предоставляет все виды телекоммуникационных услуг на всей территории Украины. Изучение тенденций развития, рационализация использования материально-технической базы данного предприятия, в условиях возрастающего спроса на телекоммуникационные услуги и воздействия мировых кризисных явлений определяет актуальность данного направления исследования.

Анализ литературы. В современной экономической литературе изучению данной проблемы уделено много внимания. Исследования в этой области отечественными специалистами нашли своё отображение в работах Г. В. Толкачёвой [5], Ю. В. Мельниковой [2], А. Н. Полонской, Л. А. Захарченко М. Арсенова и др. Динамизм данной сферы в условиях интеграции и глобализации экономики, влияние кризисных явлений на экономику Украины, требуют более

глубокого изучения вопроса современных тенденций развития рынка телекоммуникационных услуг Украины.

Цель исследования – изучение тенденций и проблем развития рынка телекоммуникационных услуг Украины, динамики и основных направлений развития ОАО «Укртелеком».

Изложение основного материала. Современный этап социально-экономического развития мирового хозяйства характеризуется широким распространением процессов либерализации телекоммуникационных рынков, глобализации и персонализации услуг связи, цифровизации всех электромагнитных технологий передачи информации. Усложнение структуры хозяйственных комплексов, высокая взаимосвязь отраслей экономики, отдельных предприятий в рамках национального и международного рынков требуют широкого внедрения информационно-телекоммуникационных технологий и определяют возрастающая роль телекоммуникаций в современной социально-экономической жизни общества.

Телекоммуникации стали одной из ключевых отраслей мировой экономики, которые вносят значительный вклад в рост ВВП и определяют уровень конкурентоспособности стран. Развитие отрасли тесно связано с углублением процесса глобализации. С одной стороны, развитие телекоммуникационных технологий стало важным фактором глобализации, а с другой стороны, интеграция мировых товарных и финансовых рынков способствовала значительному росту спроса на услуги связи и способствовала притоку финансовых ресурсов в отрасль.

В последнее время общепринятым стало утверждение относительно взаимного влияния состояния развития национальных экономик и национальных телекоммуникаций [5]. Увеличение значения телекоммуникаций в мировой и национальных экономиках хорошо отслеживается при анализе динамики части телекоммуникационных услуг в ВВП.

Увеличение значения телекоммуникаций в мировой экономике хорошо отслеживается при анализе динамики части телекоммуникационных услуг в ВВП: за период 1990–2007 гг. часть телекоммуникаций в ВВП увеличилась с 1,7% до 3,2%, а часть телекоммуникаций в общем объеме услуг – с 2,8% до 4,7%. В Украине на протяжении 2000–2006 гг. часть доходов ВВП от предоставления услуг связи выросла с 3,6% до 6,6%. С 2006 по 2008 годы в условиях динамического экономического развития мирового хозяйства и национальной экономики эта часть постепенно уменьшалась к 4,8%. Но уже за первое полугодие 2009 года в условиях финансово-экономического кризиса эта часть повысилась до 8,9%, что придаёт особую роль и значение сектору телекоммуникаций в развитии национальной экономики и мирового хозяйства [2].

За последние 15 лет мировой телекоммуникационный рынок увеличился больше чем в 3 раза. Инвестиции в развитие телекоммуникационных услуг в 2007 году в мире составили более

\$ 200 млрд. [2]. В 2008 году капитальные инвестиции в развитие отрасли телекоммуникаций Украины составили около 8 млрд. грн. (\$ 1,58 млрд.) [4].

По оценкам Международного союза электросвязи (МСЭ), объем мирового рынка телекоммуникационных услуг в 2007 году представлял больше \$ 1700 млрд. [2]. В Украине в 2009 году доходы от предоставления услуг связи составили 18 млрд. грн. (\$ 2,26 млрд.) [4].

В начале 2009 года общее количество подписчиков услуг телефонии на 100 жителей в Украине представляли 147, в США – 137, Японии – 124 и в Эстонии (лидер) – 186 [2]. Если говорить об объемах доходов сектора, то Украина занимает по этим показателям далеко не первые места, а это говорит о том, что проблема в показателе доходности одного задействованного телефона, а значит в платежеспособности потребителей, условиях конкуренции на национальном рынке, качестве услуг и сфере регулирования операторов, в нерешенных проблемах ценовой конкуренции в стране. Структура доходов от телекоммуникационных услуг в Украине (рис. 1) на протяжении двух последних десятилетий испытала значительные изменения, в целом, соответствуя, мировым тенденциям, – рост доходов, главным образом, обеспечивался «новыми» услугами, мобильной связью и Интернет.

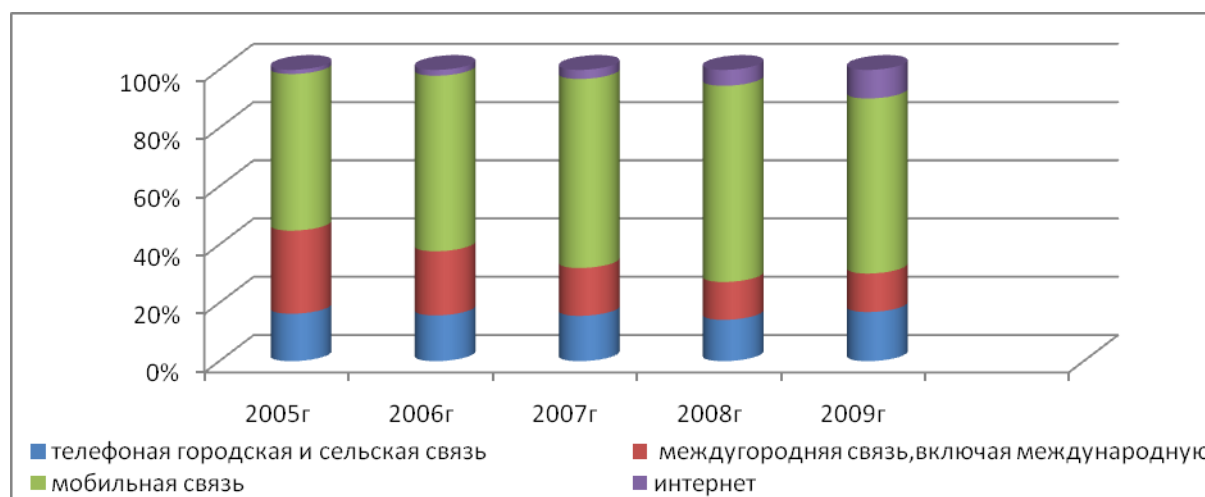

Рис. 1. Изменения в структуре рынка телекоммуникационных услуг в Украине за период 2005–2009 гг.

Основной прирост доходов приходится на услуги мобильной связи и Интернет. Объем украинского рынка телекоммуникационных услуг в 2009 г. составил 43,2 млрд. грн., оставаясь практически на уровне 2008 г. Структура доходов рынка: 65,8% – услуги спутниковой связи, 20,4% – услуги фиксированной телефонной связи, 7,8% – услуги передачи данных и Интернет [2].

Исследование изменений в структуре доходов отечественных предприятий (рис. 2) показало,

что впервые за всё время существования на рынке услуг мобильной связи доходы от их предоставления уменьшились на 4% в сравнении с 2008 г. Доходы от услуг фиксированной телефонной связи также уменьшилась на 7% относительно 2008 г. Наивысшими темпами вырос рынок услуг компьютерной связи – прирост доходов относительно 2008 г. составил 39%. При этом рынок услуг Интернет-доступа увеличился на 38% [4].

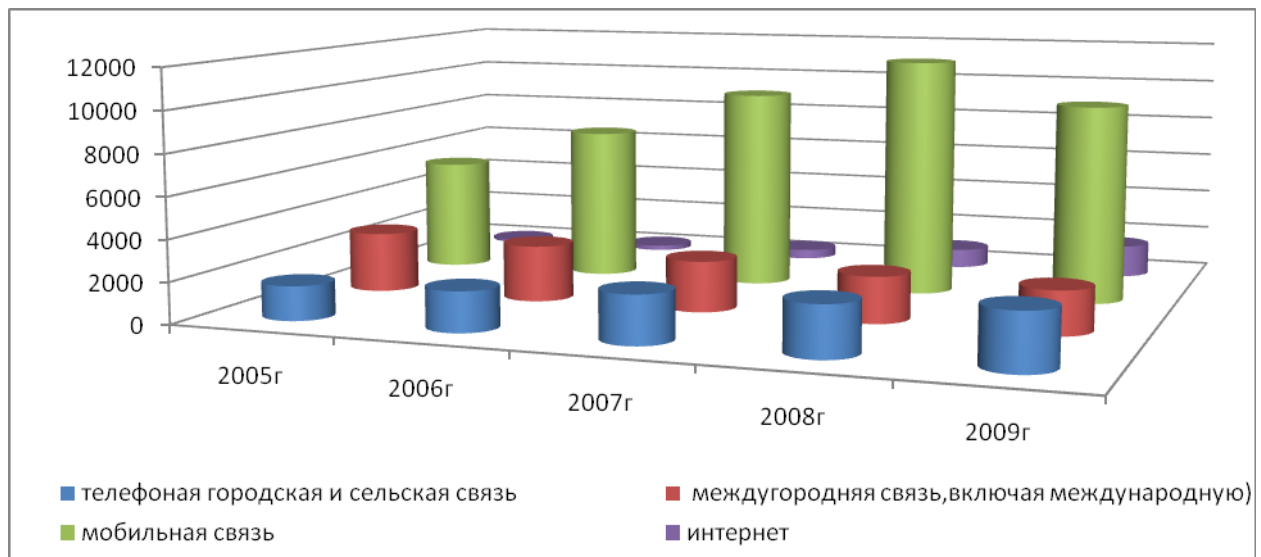

Рис. 2. Динамика доходов украинских предприятий от телекоммуникационных услуг.

Мобильная связь в Украине, как и в мире, достаточно агрессивно «перетащила» на себя значительную часть доходов не только местных, но и международных и междугородных коммуникаций, а также услуг передачи данных и Интернет-доступа. Но и мобильные голосовые услуги замедлили свой рост – как по количеству абонентов, так и по увеличению доходов. Рынок услуг стандарта GSM практически достиг насыщения. Однако еще некоторое время он будет оставаться наиболее доходным.

ОАО «Укртелеком» – единственная компания, которая предоставляет все виды телекоммуникационных услуг на всей территории Украины и занимает лидирующие позиции на рынке услуг фиксированной телефонной связи Украины и услуг доступа к сетям Интернет по основным параметрам: спектром услуг, количеством абонентов и географическим охватом сети. Компания охватывает около 71% рынка услуг местной телефонной связи и 83% рынка услуг междугородной и международной телефонной связи [3].

ОАО «Укртелеком» было создано в 1993 году, когда было зарегистрировано Украинское объединение электросвязи «Укрелектрозв'язок» (с 1994 года – Укртелеком), после проведения корпоратизации оно было преобразовано в открытое акционерное общество. Сегодня ОАО «Укртелеком» – это предприятие, организационная структура которого сформирована по вертикальному принципу управления финансами, технологическими процессами, персоналом.

В декабре 2005 года ОАО «Укртелеком» получил лицензию на предоставление услуг подвижной (мобильной) телефонной связи с правом технического обслуживания и эксплуатации телекоммуникационных сетей и предос-

тавления в пользование каналов электросвязи по технологии UMTS/WCDMA [3].

Сеть мобильной связи Укртелекома построена в соответствии с лицензионными условиями и работает по технологии UMTS/WCDMA. Абоненты компании получают все базовые услуги, но значительно лучшего качества, а также принципиально новые услуги, в частности, видеозвонок, мультимедийные ролики, голосовая и видео почта, высококачественный доступ к сети Интернет и множество других услуг.

Укртелеком является участником (акционером) ряда совместных предприятий и акционерных обществ, которые функционируют на телекоммуникационном рынке Украины: ЗАО «Элсакком Украина» (мобильная спутниковая связь в системе «Глобалстар»), СП «Украинская волна» (фиксированный абонентский радиодоступ), ОАО «Телекоминвест» (разработка и внедрение автоматизированных систем документооборота), ОАО «Свемон-инвест», ООО «Телесистемы Украины» (фиксированный абонентский радиодоступ) [3].

Компания предоставляет следующие виды телекоммуникационных услуг: международная, междугородная и местная телефонная связь; мобильная связь по технологии UMTS/WCDMA; услуги передачи данных и построения виртуальных частных сетей; Интернет-услуги, в т. ч.: коммутированный и широколинейный доступ к сети Интернет для абонентов сети фиксированной телефонной связи; постоянное IP-соединение по выделенной линии; аппаратный и виртуальный хостинг; ISDN; видеоконференц-связь в формате 3G UMTS; проводное вещание; телеграфная связь; осуществляет деятельность из технического обслуживания сетей эфирного телевидения и радиовещания.

Укртелеком создает мощнейшую в Украине национальную магистральную сеть передачи данных, построенную на базе современной технологии DWDM, пропускная способность которой приближается до 4 Гбайт/с. Укртелеком участвует в международных телекоммуникационных проектах, которые обеспечивают выход на цифровые телекоммуникационные системы стран Европы, Азии, Африки и Северной Америки, является совладельцем 14 международных

подводных систем передачи данных, таких как ITUR, BSFOCS, а также является участником проектов ТЕЛ и ТАЕ.

Данные табл. 1 [3] показывают, что за период 2005–2009 гг. значительное развитие в телекоммуникационной сети Укртелекома получил Интернет (темп роста количества абонентов фиксированного широкополосного доступа в 2008 г. по сравнению с 2007 г. – 250,24%, а в 2009 г. по сравнению с 2008 г. – 164,32%).

Таблица 1.

Показатели развития телекоммуникационной сети ОАО «Укртелеком».

Наименование показателя	2005 г.	2006 г.	2007 г.	2008 г.	2009 г.
Количество абонентов фиксированного широкополосного доступа (тыс.)	15,5	74,6	205	513	843
Количество абонентов мобильной связи (тыс.)	–	–	3	149	378
Количество линий фиксированной телефонной связи (млн.)	9,8	10,1	10,32	10,43	10,28
Ёмкость сети фиксированного широкополосного доступа (тыс. портов)	120	166	291	854	1165
Ёмкость сети фиксированной телефонной связи (млн. номеров)	10,54	10,8	10,93	10,98	10,96
Уровень цифровизации сети фиксированной телефонной связи	41,2	43,6	46,7	48,4	48,8

Кроме этого, наблюдается уменьшение количества линий фиксированной телефонной связи (в 2009 г. по сравнению с 2008 г. на 110 тыс.), что свидетельствует об уменьшении количества абонентов, однако произошло увеличение количества абонентов мобильной связи (на 146 тыс. в 2008 г. по сравнению с 2007 г., и на 229 тыс. в 2009 г. по сравнению с 2008 г.). Такую тенденцию можно определить как своеобразное «за-

мещение» одних услуг другими, более современными.

Проведенный нами анализ динамики развития телекоммуникационной сети Укртелекома за период 2005–2009 гг. (табл. 2), показывает, что наиболее интенсивно развивалась услуга мобильной связи – среднегодовой темп роста за пять лет составил 432%, на втором месте – услуга фиксированного широкополосного доступа (272%).

Таблица 2.

Динамика развития телекоммуникационной сети ОАО «Укртелеком».

№	Наименование показателя	Цепные темпы роста, %				СрТр
		2006 г.	2007 г.	2008 г.	2009 г.	За период 2005–2009 гг.
1.	Количество абонентов ФШД (тыс.)	481	274,8	250,24	164,32	2,72
2.	Количество абонентов мобильной связи (тыс.)	0	300	4966,67	233,56	4,32
3.	Количество линий фиксированной телефонной связи (млн.)	103,06	102,2	101,06	98,56	1,01
4.	Ёмкость сети фиксированного широкополосного доступа (тыс. портов)	138,33	175,3	293,47	136,42	1,76
5.	Ёмкость сети фиксированной телефонной связи (млн. номеров)	102,47	101,2	100,45	99,82	1,01
6.	Уровень цифровизации сети фиксированной телефонной связи	105,82	107,11	103,64	100,82	1,043

Анализируя доходы от предоставления различных видов телекоммуникационных услуг компанией Укртелеком в 2009 г., определяем рост доходов от предоставления всех видов новых услуг: в 1,6 раз – компьютерная связь, в 3,6 раз – мобильная связь, на 26% – экспортные операции, на 29% – проводное радиовещание и телеграфная связь.

В то же самое время доходы ОАО «Укртелеком» от предоставления услуг междугородней телефонной связи, а также связи с абонентами

операторов мобильной связи в 2009 г. уменьшилось в сравнении с 2008 г. на 715 млн. грн., что в свою очередь, наряду с ростом расходов на капитальный ремонт и обслуживание действующей фиксированной телефонной связи, привело к снижению всех технико-экономических показателей предприятия.

Исследование динамики основных показателей деятельности ОАО «Укртелеком» за период 2006–2010 гг. (рис. 4) [3] показало, что объем доходов от оказанных услуг связи в 2010 г. –

7935,6 млн. грн., что на 1,6% меньше предыдущего года. Продолжается сокращение объемов услуг фиксированной связи, это объясняется тем, что объем исходного телефонного трафика в 2010 году по отношению к 2009 сократился еще на 18%. Объем финансовых доходов в отчетном году – 42,1 млн. грн., что на 27,7% меньше по отношению к предыдущему году, который объясняется уменьшением средств на текущих счетах общества и сокращением объемов реализации опционов. Общий объем расходов общества за 2010 год представлял 7531,6

млн. грн., без учета операций по реализации валюты и курсовых разниц – 7365,3 млн., что на 2,1% менее предыдущего года, из них расходы операционной деятельности – 7018,4 млн. грн., по отношению к предыдущему году их объем сократился на 1,5%. На 52 млн. грн. в сравнении с 2009 годом уменьшились финансовые расходы и составили 278,7 млн. грн. Объем прочих расходов в 2010 г. составил 148,1 млн. грн., без учета операций из реализации валюты и курсовых разниц – 66,7 млн. грн., что на 6,3% меньше предыдущего года.

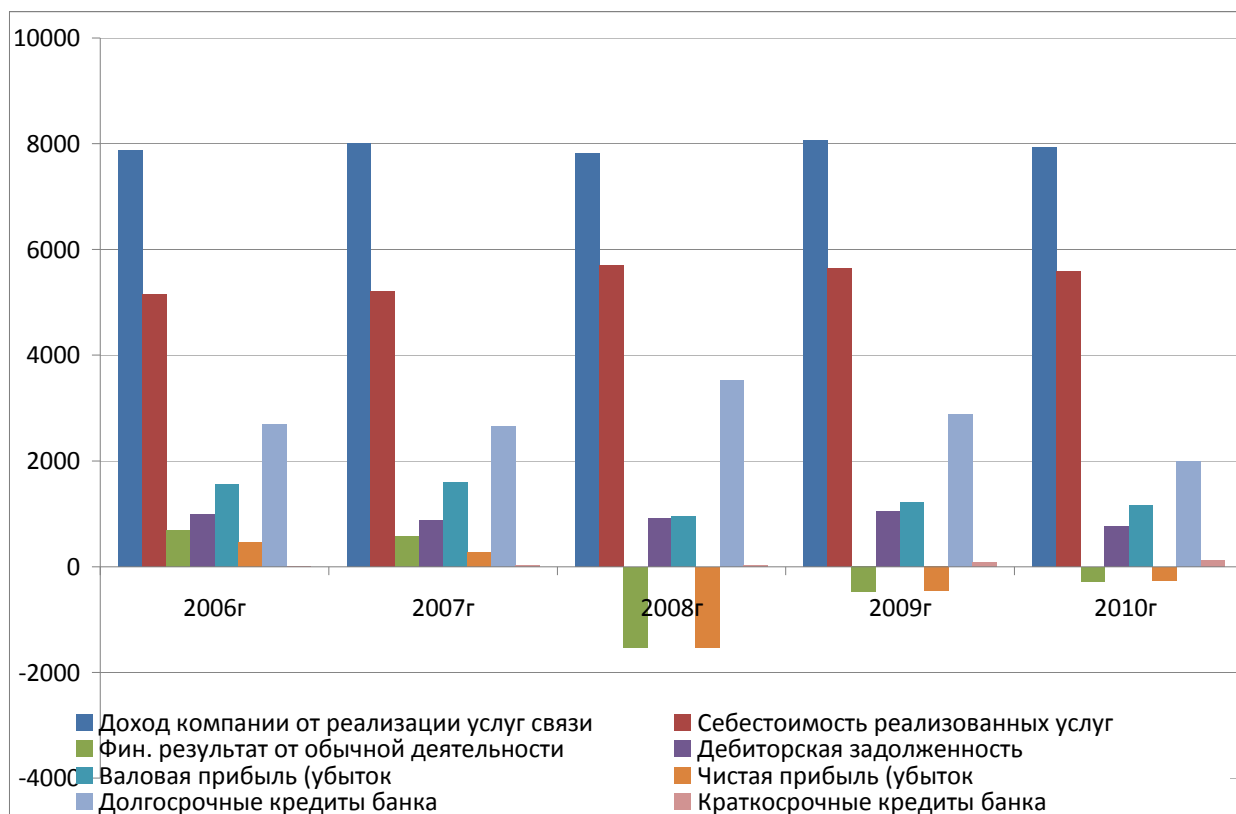

Рис. 4. Динамика основных показателей деятельности ОАО «Укртелеком» за период 2006–2010 гг.

Анализ показателей эффективности деятельности ОАО Укртелеком (табл. 3) показал, что за период 2006–2010 гг. произошло их значительное уменьшение, что обусловлено отсутствием чистой прибыли предприятия с 2008 по 2010 гг. и ростом себестоимости предоставляемых услуг. Всё это привело к уменьшению финансовой устойчивости предприятия и росту за-

висимости от заёмных средств. Убыточность компании в период с 2008–2010 гг. объясняется, в первую очередь, уменьшением доходов от предоставления услуг фиксированной связи, что было вызвано замещением фиксированной связи услугами мобильной связи других операторов.

Таблица 3.

Показатели эффективности деятельности ОАО «Укртелеком».

Показатели	2006	2007	2008	2009	2010
Валовая рентабельность услуг, %	30,23	30,63	16,6	21,46	20,92
Чистая рентабельность услуг, %	9,1	5,12	-26,8	-8,16	-4,64
Рентабельность активов, %	1,44	2,1	-12,35	-3,93	-2,47
Рентабельность собственного капитала, %	5,8	3,04	-21,06	-6,79	-3,96
Коэффициент общей ликвидности	3,57	3,47	2,21	1,79	1,27
Коэффициент финансового левериджа	0,41	0,4	0,66	0,675	0,56
Коэффициент автономии	69,3	69,16	58,66	57,85	62,31

Мобильная связь является более удобной в использовании и во многих случаях более дешёвой, чем фиксированная, это привело к сокращению трафика по всем направлениям. Жёсткая конкуренция на рынке компьютерной связи привела к снижению темпов прироста доходов из этой сферы, который составил в 2010 г. 25,6% против 57,85% – в 2009 г.

Исходя из проведенного анализа данных табл. 3 можно определить следующие тенденции:

- 1) изменения в телекоммуникационной сети ОАО «Укртелеком» обусловлены требованиями потребительского рынка, развитием мирового рынка телекоммуникационных услуг и стремительным развитием современных информационных технологий;
- 2) с 2009 г. наблюдается уменьшение всех показателей развития телекоммуникационной сети, что является следствием влияния кризисных явлений в национальной экономике и мирового финансового кризиса;
- 3) убыточность компании частично определялась тем, что компания – единственный оператор связи, который предоставляет убыточные общедоступные телекоммуникационные услуги городской телефонной связи, телеграфной связи и проводной передачи, не получая при этом компенсации.

Таким образом, на современном этапе развития ОАО «Укртелеком», наблюдается значительное снижение всех его технико-экономических показателей, обусловленное изменением потребительского рынка телекоммуникационных услуг. Предприятие нуждается в совершенствовании организационно-экономических методов хозяйствования и оптимизации управления производственным потенциалом, с целью увеличения его рентабельности.

Для укрепления позиций компании и улучшения финансового состояния предприятия необходима реорганизация материально-технической базы с целью увеличения рентабельности капитала. Это может быть достигнуто путём «перелива» ресурсов из сферы услуг фиксированной телефонной связи в сферу услуг мобильной связи и фиксированного скоростного Интернет-доступа.

Кроме этого, для повышения рентабельности услуг фиксированной телефонной связи необходимо создание комплексных пакетов услуг (фиксированная и мобильная связь + доступ к Интернету и телевидению), создание комплексных телекоммуникационных решений для бизнеса и т. д.

ЛИТЕРАТУРА

1. Костирко Р. О. Фінансовий аналіз : навч. посібник / Р. О. Костирко. – Харків : Фактор, 2007. – 556 с.
2. Мельникова Ю. В. Пути совершенствования регулирования и активизации инвестиционной деятельности в сфере телекоммуникаций [Электронный ресурс] / Ю. В. Мельникова // Общество лучших государственных служащих Украины : II Второй ежегодный конкурс государственных служащих Украины. Киев, 18 июня 2009 г. – Режим доступа : <http://kds.org.ua>.
3. Річні звіти ВАТ «Укртелеком», 2006–2010 рр. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.ukrtelecom.ua>.
4. Статистичний щорічник України за 2010 р. / Державний комітет статистики України ; за редакцією О. Г. Осауленка. – К., 2010. – 566 с.
5. Толкачёва Г. В. Экономическая эффективность современных услуг связи : дис. ... канд. экон. наук : 08.07.04 / Галина Викторовна Толкачёва / НАН Украины ; Институт проблем рынка и экономико-экологических исследований. – Одесса, 2004. – 172 с.

УДК 330.34(477)

Абдуллаев Р. А.

ПРИОРИТЕТНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

У роботі розглянуті пріоритетні напрями розвитку національної економіки в умовах глобалізації. Рейтинг країн світу за рівнем ВВП на душу населення.

Ключові слова: національна економіка, глобалізація, ВВП, економічне зростання, інвестиції.

В работе рассмотрены приоритетные направления развития национальной экономики в условиях глобализации. Рейтинг стран мира по уровню ВВП на душу населения.

Ключевые слова: национальная экономика, глобализация, ВВП, экономический рост, инвестиции.

The paper deals with the priorities of the national economy in the world globalizatsii. Reytng in terms of GDP per capita.

Key words: national economy, globalization, GDP, economic growth and investments.

Постановка проблемы. Углубление глобализационных и интеграционных процессов в микроэкономических отношениях ставят перед национальной экономикой Украины на данном этапе ее развития задачу реализации весьма гибкой экономической политики, направленной на развитие и наращивание национального экономического потенциала, обеспечение экономической безопасности, динамического и устойчивого роста экономики на основе повышения занятости и доходов, регулирования инфляции и массы денег в обращении, обеспечения равновесия в экспортно-импортных отношениях, создания благоприятной жизненной среды, обеспечивающей достойный жизненный уровень населения в соответствии с европейскими стандартами. В условиях глобализации эти проблемы становятся для Украины чрезвычайно актуальными, граничащими с национальной безопасностью.

Анализ публикаций. За последние 20 лет, со дня приобретения Украиной независимости, выбор приоритетных направлений экономического развития является главной проблемой, которой посвящены многочисленные исследования и публикации таких отечественных и зару-

бежных авторов, как В. М. Геец [2], В. О. Точилина, Т. О. Осташко, О. В. Пустовойт и др. [4], С. П. Наливайченко [5], А. Соколовская [3] и др.

Несмотря на значимость опубликованных работ, проблема настолько динамична и злободневна, что требует проведения систематических исследований в соответствии с изменяющимися условиями.

Целью настоящей статьи является определение приоритетных направлений развития национальной экономики в условиях глобализации.

Изложение основного материала. Национальная экономика Украины переживает сложные времена в своем развитии. Обладая достаточно высоким научно-техническим потенциалом, обеспечивающим стране ведущие позиции в авиа- и ракетостроении, освоении космоса, удобным географическим положением для развития судостроения, рыболовства в Черном и Азовском морях, просторах мирового океана, развитым рекреационно-туристическим комплексом, богатыми черноземами и квалифицированным кадровым потенциалом должна довольствоваться 133 местом по производству валового внутреннего продукта (ВВП) на душу населения среди 229 стран мира (рис. 1).

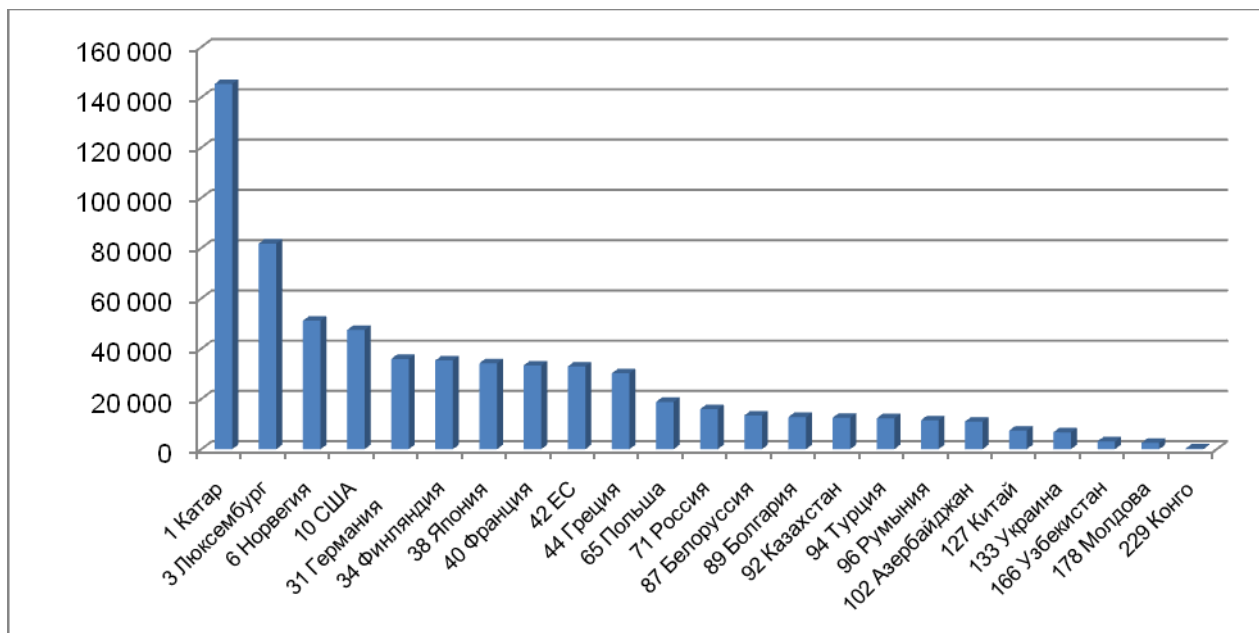

Рис. 1. Рейтинг стран мира по уровню ВВП на душу населения на 2010 г., \$.

ВВП на душу населения в Украине на одном из самых низких уровней среди стран Восточной Европы – позади нее только Молдова – 2500 долл. на душу населения. По этому показателю Украина в 2,7 раза отстает от ближайшего своего соседа Польши, у которой ВВП на душу населения достигает 18 тыс. долл., в то время как в Украине всего 6700 долл. Известно, что рост ВВП на душу населения является показателем, характеризующим качественные измене-

ния в экономическом росте и развитии, обеспечивающим соответственно рост жизненного уровня населения. Следует заметить, что по сравнению с 2009 годом в 2010 году в Украине отмечен рост реального ВВП на 4,2%, что превышает первоначальные ожидания правительства и МВФ. Рост реального ВВП в Украине вдвое превысило аналогичный показатель стран Евросоюза (по данным Евростата, рост ВВП стран ЕС – 27 составил 1,8%).

Среди основных причин относительно высоких темпов роста ВВП эксперты называют низкую базу сравнения и активизацию металлургического сектора. А тот факт, что темпы роста превысили ожидания, связан с более быстрым восстановлением банковского сектора за счет возобновления притока депозитов.

Что же касается факторов спроса, то ключевую роль в 2010 г. также сыграл интерес к продукции промышленности и соответствующий рост экспорта. Наибольший вклад в рост номинального ВВП, по подсчетам аналитиков, принадлежит промышленным секторам. Основной движущей силой восстановления стали, в частности, металлургия, машиностроение и химическая отрасль. Внутренние инвестиционные и потребительские расходы в прошлом году были не столь активны по сравнению с внешним спросом на продукцию промышленности. В

2011 году ситуация должна измениться. Внутренний инвестиционный и потребительский спрос должен стать определяющим в росте ВВП текущего года.

Эксперты Минэкономики уверяют, что после падения в 2009 г. реального ВВП на 14,8% нынешний рост является очень хорошим индикатором для дальнейшей реставрации экономики страны. На 2011 г. правительство закладывает рост реального ВВП на уровне 4,5%. Этот год будет характеризоваться такими тенденциями, как активное расширение инвестиционного спроса, закрепление позитивной динамики во внешней торговле, дальнейшее замедление инфляционной динамики (до 8,9% в расчете декабрь к декабрю), а также ускоренный рост объемов производства почти во всех видах экономической деятельности и улучшением ситуации на рынке труда (табл. 1).

Таблица 1.

Основные показатели развития рынка труда Украины.

	Экономически активное население трудоспособного возраста, тыс. чел.	Занятое население трудоспособного возраста, тыс. чел.	Безработное население трудоспособного возраста, тыс. чел.	Безработное население трудоспособного возраста в % к экономически активному населению соответствующей возрастной группы, тыс. чел.	Среднемесячная заработная плата, грн.	
					номинальная	реальная
2000	21150,7	18520,7	2630,0	12,4	230	184
2001	20893,6	18453,3	2440,3	11,7	311	293
2002	20699,5	18540,9	2128,6	10,3	376	378
2003	20618,1	18624,1	1994,0	9,7	462	427
2004	20582,5	18694,3	1888,2	9,2	590	525
2005	20481,7	18886,5	1595,2	7,8	806	731
2006	20545,9	19032,2	1513,7	7,4	1041	933
2007	20606,2	19189,5	1416,7	6,9	1351	1159
2008	20675,7	19251,7	1424,0	6,9	1806	1477
2009	20321,6	18365,0	1956,6	9,6	1906	1700
2010	20220,7	18436,5	1784,2	8,8	2239	2053

*Составлено автором на основе данных Госкомстата Украины [1].

Согласно данным Госкомстата Украины, в 2010 году наметилась тенденция к снижению уровня безработицы с 9,6% в 2009 году до 8,8%, что свидетельствует о позитивных изменениях к росту занятости. Реальная заработная плата, по данным Госкомстата Украины, в 2010 году выросла на 20% по отношению к 2009 году и составила 2053 грн.

По уровню доходов на душу населения Украина занимает одно из последних мест в Европе. Проблема борьбы с бедностью в Украине одна из острейших. По данным института демографии и социальных исследований НАН Украины около четверти населения Украины находится за чертой бедности. По методике же ООН бедными в Украине почти 80%. В развитых странах бедными считаются люди, которые имеют менее 14 долл. в день.

Низкий жизненный уровень населения в Украине вынуждает наиболее экономически активное население трудоспособного возраста искать лучшую долю за границей. Более 5 млн. чел., или 25% трудоспособного населения Украины работает на иностранного производителя, пополняя казну не Украины, а других стран своим непомерным трудом.

Наметившаяся тенденция к ускоренному оттоку наиболее квалифицированной рабочей силы за рубеж, как естественная реакция рынка труда на процессы присоединения Украины в ВТО и активному развитию транснациональных компаний (ТНК), выдвигает задачу обеспечения занятости на внутреннем рынке труда.

Особенно тревожная ситуация складывается в аграрном секторе экономики. Со снятием с 1 января 2012 года моратория на куплю-продажу

земли сельскохозяйственного назначения можно прогнозировать ускоренное обезземеливание мелких крестьянских хозяйств и мелких товаропроизводителей, что усилит проблему занятости на селе. Поэтому, не дожидаясь отрицательных последствий формирования земельного рынка, необходимо принять меры по объединению крестьянско-фермерских хозяйств в ассоциации, кооперативы и другие формы объединений, обеспечивающих конкурентоспособность этих формирований.

В связи с развитием интеграционных и глобализационных процессов весьма острой проблемой и приоритетным направлением развития национальной экономики является обеспечение эффективной инновационной политики государства. Учитывая, что инвестиционно-инновационная привлекательность Украины в связи с последним мировым финансовым кризисом, как и в целом в Европе, несколько снизилась, а финансовые ресурсы страны недостаточны, необходимо предпринять активные действия со стороны правительства Украины по возвращению и недопущению впредь утечки национального капитала в офшорные зоны. Этот важный источник инвестиций должен работать на отечественную экономику, создавать рабочие места в собственной стране, служить народу, который своим трудом создавал этот капитал. Конечно же, чтобы реализовать эту нелегкую задачу следует разработать механизм легализации теневого капитала. Вопрос этот необходимо решить на правовой основе.

Определенной государственной политики и поддержки требует проблема восстановления отечественного машиностроения и особенно сельхозмашиностроения. Ежегодно Украина тратит на закупку сельскохозяйственной техники, в частности зерноуборочных комбайнов, у американских и западных фирм больше, чем на 10 млрд. долл., в то время, как отечественные

производственные мощности простаивают. Да, есть проблема с конкурентоспособностью, но это не значит, что отечественное производство и отечественный производитель должны быть заложниками иностранных компаний. Инвестиции и здесь должны работать на развитие отечественного производства, обеспечение занятости и доходов собственному производителю. Без «индустриализации страны», если вернуться к прошлой истории страны, у Украины нет будущего.

Выводы. Таким образом, приоритетным направлением развития страны является достижение устойчивого роста уровня и качества жизни на основе сбалансированной социально-экономической системы, гарантирующей экологическую безопасность, динамичное развитие экономики и реализацию стратегических интересов страны в целом.

ЛИТЕРАТУРА

1. Госкомстат Украины [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://ukrstat.gov.ua/operative/operative2007/tp/ean/ean_r/osp_rik07_r/html/.
2. Геец В. М. Трансформационные преобразования в Украине: переосмысливая пройденное и думая о будущем / В. М. Геец // Общество и экономика. – 2006. – № 3. – С. 23–53.
3. Соколовская А. Экономическая функция государства и особенности ее выполнения в Украине / А. Соколовская // Экономика Украины. – 2008. – № 3. – С. 20–32.
4. Ринки реального сектора економіки України: структурно-інституціональний аналіз / [В. О. Точилін, Т. О. Осташко, О. В. Пустовойт та інш.] ; за ред. д. е. н., проф. О. В. Точиліна ; НАН України, Інститут економіки та прогнозування. – К., 2009. – 640 с.
5. Наливайченко С. П. Механізм планомірної трансформації перехідної економіки України в соціально-орієнтовану / С. П. Наливайченко. – Сімферополь : Таврія, 2001. – 356 с.

УДК 338.432(477.75)

Абдураимова Э. Д.

РАЗВИТИЕ ФОРМ ХОЗЯЙСТВОВАНИЯ В АГРАРНОМ СЕКТОРЕ КРЫМА

У статті виявлені пріоритетні форми господарювання в аграрному секторі Криму. Дана оцінка діяльності фермерських господарств та господарств населення.

Ключові слова: форми господарювання, аграрний сектор, земельна реформа.

В статье выявлены приоритетные формы хозяйствования в аграрном секторе Крыма. Дана оценка деятельности фермерских хозяйств и хозяйств населения.

Ключевые слова: формы хозяйствования, аграрный сектор, земельная реформа.

In this article were revealed acknowledged forms of activity in agricultural sector of the Crimea. The activity of farms and subsidiary farms has been estimated.

Key words: the forms of management, agricultural sector, land reform.

Постановка проблемы. Экономические изменения в Украине, произошедшие в последние годы, значительно повлияли на трансформацию, специфику использования организационно-правовых форм хозяйствования в аграрном секторе экономики. Ликвидация монопольной государственной собственности на землю способствовала становлению многоукладности в аграрном секторе.

Земельная реформа обусловила реорганизацию бывших коллективных сельскохозяйственных предприятий в различные хозяйственные общества, а также появление новых сельскохозяйственных формирований, функционирующих на основе частной собственности на землю и имущество.

Анализ литературы. С началом реализации земельной реформы проблема трансформации аграрного сектора широко рассматривается в отечественной науке. Изучением и исследованием проблем, связанных с реструктуризацией и эффективным ведением хозяйства современных агроформирований, занимаются многие ученые, среди которых В. Г. Андрийчук, В. Я. Андросов, А. Д. Гудзинский, И. И. Лукинов, В. Я. Месель-Веселяк, А. М. Онищенко, П. Т. Саблук, В. В. Юрчишин и др.

Однако исследования посвящены лишь некоторым аспектам вышеназванной проблемы. Так, например, перспективы развития малых форм хозяйствования рассматриваются в работах Р. А. Абдуллаева [1]. Особенности развития хозяйств населения посвящена статья Н. В.

Трусовой. В своей работе автор приводит экономические показатели деятельности хозяйств населения в Запорожской области [2]. Е. В. Логвина анализирует трансформацию форм хозяйствования в АПК Крыма в динамике с 1990–2000 гг. [3]. Перспективы развития новых форм хозяйствования, а также особенности проведения аграрной реформы нашли отражение в работе В. А. Заготова [4].

В настоящее время основные процессы трансформации завершены. Современные условия хозяйствования для более объективного анализа требуют использования обновленных статистических данных.

Цель статьи – проанализировать структурные изменения в организационно-правовых формах хозяйствования и определить приоритетные формы хозяйствования в аграрном секторе Крыма на современном этапе.

Изложение основного материала. За последние 15 лет сильно изменилась структура агроформирований по формам собственности и по организационно-правовым формам хозяйствования. Проведенная земельная реформа обусловила ликвидацию монопольной государственной собственности на землю, разукрупнение сельскохозяйственных предприятий, формирование и развитие новых форм хозяйствования. Если в 1990 г. 100% сельскохозяйственных предприятий находились в государственной собственности, то к 1995 г. доля госпредприятий снизилась до 11,4%, а в 2009 г. – едва достигала 2% (табл. 1.)

Таблица 1.

Трансформация форм хозяйствования в АПК Крыма.

Типы хозяйств	1995 г.		2000 г.		2007 г. ¹		2009 г. ¹	
	ед.	%	ед.	%	ед.	%	ед.	%
Государственные предприятия	178	11,4	65	3,3	30	1,7	31	1,8
Хозяйственные товарищества	–	–	120	6,1	279	15,8	305	17,8
Производственные кооперативы	37	2,4	176	8,9	98	5,5	89	5,2
Частные предприятия	–	–	54	2,7	137	7,8	163	9,5
Фермерские хозяйства	1218	78,2	1535	77,8	1129	63,8	1065	62,1
Предприятия других форм хозяйствования	124	8,0	22	1,1	96	5,4	62	1,8
ВСЕГО	1557	100,0	1972	100,0	1769	100,0	1715	100,0

¹По состоянию на 1 июля.

С начала 1990-х годов в Крыму началось развитие фермерских хозяйств. Интенсивность создания фермерских хозяйств в разные годы была неоднородной. Пик развития фермерского движения приходился на 1992 г., а также на период 2000–2002 гг. На начало 2010 г. в республике было зарегистрировано 1568 фермерских хозяйств; за период с 1991 г. по настоящее время количество фермерских хозяйств возросло

почти в 13 раз [5]. В 2009 году предприятия частной формы собственности составляли 71,6% от общего количества агроформирований. На долю предприятий коллективной формы собственности приходилось около 23%.

Процесс трансформации организационно-правовых форм хозяйствования повлек за собой изменения в структуре использования сельскохозяйственных угодий (табл. 2).

Таблица 2.

Распределение сельскохозяйственных угодий по землепользователям и землевладельцам (тыс. га).

Основные виды землепользователей	2000 г.		2008 г.		2009 г.	
	Сельхоз. угодья	в т. ч. пашня	Сельхоз. угодья	в т. ч. пашня	Сельхоз. угодья	в т. ч. пашня
1. Негосударственные сельскохозяйственные предприятия, в т. ч. фермерские хозяйства	<u>1203,0</u> 77,7 48,8	951,4 43,4	<u>829,4</u> 55,4 142,7	725,9 137,1	<u>789,9</u> 52,5 143,9	693,1 138,6
2. Государственные сельскохозяйственные предприятия	<u>187,1</u> 12,1	101,3	<u>94,9</u> 6,3	56,9	<u>95,5</u> 6,4	57,6
3. Хозяйства населения	<u>157,5</u> 10,2	112,5	<u>571,8</u> 38,2	407,7	<u>618,5</u> 41,1	447,7
Итого земли сельхозпредприятий и граждан	<u>1547,6</u> 100,0	1165,2	<u>1496,1</u> 100,0	1190,5	<u>1503,9</u> 100,0	1198,4

Во владении и пользовании сельскохозяйственных товаропроизводителей всех форм собственности и хозяйствования на конец 2009 года находилось 1503,9 тыс. га сельскохозяйственных угодий, в т. ч. 1198,4 тыс. га пашни, что соответственно на 15,1% и 1,4% меньше, чем в 1990 г. За период с 2000–2009 гг. площадь сельхозугодий, находящихся в пользовании фермерских хозяйств, увеличилась почти в 3 раза, а площадь сельскохозяйственных угодий, выделенных гражданам для развития личных хозяйств, – почти в 4 раза. Значительную долю в

распределении сельскохозяйственных угодий продолжают занимать негосударственные предприятия (хозяйственные товарищества, производственные кооперативы, частные предприятия) – 52,5% от всех земель сельхозпредприятий и граждан, в т. ч. фермерские хозяйства – 9,6%. Удельный вес земельных угодий государственных сельхозпредприятий составляет 6,4%, хозяйств населения – 41,1%.

Рассмотрим производство продукции сельского хозяйства по основным группам производителей (табл. 3).

Таблица 3.

Производство сельского хозяйства Крыма по основным группам товаропроизводителей в 2009 году.

(в сравнительных ценах 2005 года)

	Сельскохозяйственная продукция		в том числе продукция			
	млн. грн.	в % к итогу	растениеводства		животноводства	
			млн. грн.	в % к итогу	млн. грн.	в % к итогу
Сельскохозяйственная продукция – всего	4428,9	100,0	2216,8	100,0	2212,1	100,0
Сельскохозяйственные предприятия, в том числе:	1968,2	44,4	1004,2	45,3	964,0	43,6
государственные	111,0	2,5	80,5	3,6	30,5	1,4
негосударственные	1857,2	41,9	923,7	41,7	933,5	42,2
из них фермерские хозяйства	132,4	3,0	119,9	5,4	12,5	0,6
Хозяйства населения	2460,7	55,6	1212,6	54,7	1248,1	56,4

В 2009 году было произведено сельскохозяйственной продукции на сумму 4428,9 млн. грн. Структура производства сельскохозяйственной продукции по категориям товаропроизводителей существенно не изменяется. Практически ежегодно основными производителями являлись сельскохозяйственные предприятия. На их долю приходилось более 50% от всего объема производства. Однако в 2009 году лидерами производства стали хозяйства населения. Располагая немногим более 40% сельскохозяйственных угодий, они произвели 55,6% всей сельскохозяйственной продукции (54,7% – продукции растениеводства, 56,4% – животноводства).

Основными производителями зерна в республике остаются сельскохозяйственные предприятия (70,5% общего производства в 2009 г.), а картофеля и овощей – хозяйства населения (соответственно 98,5% и 91,9% в 2009 г.).

Следует отметить, что фермерские хозяйства в 2009 г. составляли 62% от общего количества сельскохозяйственных предприятий, имели во владении и пользовании 9,6% всех сельхозугодий и произвели 3% валовой сельскохозяйственной продукции.

В 2009 году доля прибыльных сельскохозяйственных предприятий составила 53%, а сумма прибыли в расчете на одно предприятие –

около 1374 тыс. грн. Аграрный сектор Крыма по состоянию на 01.01.2010 г. имеет положительный финансовый результат. Прибыль составила 65,8 тыс. грн.

В табл. 4 представлены основные экономические показатели деятельности сельскохозяйственных предприятий по организационно-правовым формам хозяйствования [6].

Таблица 4.

Экономические показатели деятельности сельскохозяйственных предприятий по организационно-правовым формам хозяйствования в 2009 году.

	Государственные	Негосударственные	в том числе			
			хозяйственные товарищества	частные (включая фермерские хозяйства)	производственные кооперативы	другие
1. Количество предприятий, ед. ¹	$\frac{27}{100}$	$\frac{352}{100}$	$\frac{178}{100}$	$\frac{102}{100}$	$\frac{55}{100}$	$\frac{17}{100}$
2. Доля прибыльных предприятий, в % к итогу	33	54	53	72	31	41
3. Доля убыточных предприятий, в % к итогу	67	45	47	28	67	53
4. Уровень рентабельности сельскохозяйственной деятельности, %	-10,4	5,0	7,5	11,4	-1,8	-23,8
5. Уровень рентабельности растениеводства, %	-1,8	8,8	11,2	12,7	0,5	-21,0
6. Уровень рентабельности животноводства, %	-17,0	-7,0	-3,0	0,5	-15,3	-27,0

¹Включая 3 предприятия, которые не реализовали продукцию и не могут быть отнесены к прибыльным или убыточным.

Анализ показывает, что сельскохозяйственные предприятия государственной формы собственности в большей части убыточны (67% исследуемых предприятий) и, как следствие, нерентабельны. Уровень рентабельности растениеводства и животноводства в данном сегменте составил, соответственно, -1,8% и -17,0%. Сектор негосударственных предприятий в целом рентабелен. Более половины предприятий негосударственной формы собственности, а именно 54% от общего количества исследуемых, являются прибыльными. В структуре негосударственных предприятий наиболее успешными являются хозяйственные товарищества и частные предприятия (включая фермерские хозяйства) с уровнем рентабельности 7,5% и 11,4%, соответственно. Напомним, что именно эти формы хозяйствования преобладают в данный момент в аграрном секторе Крыма. Производственные кооперативы закончили отчетный год убыточно с уровнем рентабельности всей деятельности -1,8%. В разрезе отраслей сельского хозяйства уровень рентабельности растениеводства и животноводства составил, соответственно, -0,5% и -15,3%.

Разукрупнение сельскохозяйственных предприятий в ходе реализации земельной реформы привело к формированию фермерских хозяйств и хозяйств населения. Вообще, создание нового сектора фермерского производства было одним

из приоритетных направлений аграрной реформы в Украине. В фермерской системе заложен существенный потенциал прогресса. У фермера действуют внутренние стимулы к высокопроизводительному труду, что способствует повышению его эффективности и значительно удешевляет производство продукции [7, с. 108].

За период с 1995–2009 гг. наблюдается тенденция роста количества фермерских хозяйств, а также увеличения площади сельскохозяйственных угодий. Причем темпы увеличения площади сельскохозяйственных угодий более чем в 6 раз превышают темпы роста количества фермерских хозяйств. Это свидетельствует об увеличении площади сельскохозяйственных угодий, приходящейся на 1 хозяйство. Если в 1995 г. в среднем на 1 хозяйство приходилось 14,6 га, то в 2009 г. – уже 91,8 га сельскохозяйственных угодий. Об эффективном использовании земли в фермерских хозяйствах свидетельствует также увеличение доли пашни в составе сельскохозяйственных угодий с 0,75% в 1995 г. до 0,96% в 2009 г.

Понятно, что в современных условиях развития аграрного сектора фермерские хозяйства не могут конкурировать с крупными товаропроизводителями на аграрном рынке.

Множество проблем, которые возникают у фермерских хозяйств, не позволяют полностью реализовать потенциал этой формы хозяйство-

вания. Отдельным фермерским хозяйствам трудно решать технические, организационные и финансовые проблемы. Одной из главных проблем является отсутствие государственной поддержки в части централизованных закупок продукции фермерских хозяйств, особенно на начальном этапе их становления и развития. Перспективными в будущем могут быть крупные фермерские хозяйства, обеспеченные государственной поддержкой и развитой сетью кооперации.

Особенностью сельскохозяйственного производства в Украине является значительная роль хозяйств населения в создании продукции сельского хозяйства. Данную категорию хозяйств отличает высокая эффективность землепользования. В расчете на 100 га сельскохозяйственных угодий хозяйствами населения произведено продукции на сумму 430,4 тыс. грн., тогда как сельскохозяйственными предприятиями – 208,4 тыс. грн. [8].

Сравнительная оценка производительности труда по разным формам хозяйствования свидетельствует, что наиболее высокой является выработка работника в фермерских хозяйствах, а самой низкой – производительность труда в хозяйствах населения, практически полностью основанных на ручном труде [9].

Выводы. Приоритетными формами хозяйствования сегодня являются сельскохозяйственные предприятия частной формы собственности – фермерские хозяйства, а также предприятия коллективной формы собственности – хозяйственные товарищества. Эти формы хозяйствования, занимающие большую часть в структуре сельскохозяйственных предприятий, по результатам 2009 г. прибыльны. Резко возросла роль хозяйств населения. Происходит перераспределение земельных угодий государственного назначения в хозяйства населения.

В настоящее время в условиях необходимости повышения конкурентоспособности хозяйств региона на первый план выходят процессы кооперации, интеграции, и кластеризации. Такой опыт в Крыму уже есть, и его необходи-

мо развивать. Овладение механизмами конкурентной борьбы стало объективно необходимым и служит катализатором активизации внутреннего потенциала региона.

ЛИТЕРАТУРА

1. Абдуллаев Р. А. Перспективы развития малых форм хозяйствования в АПК / Раит Аллединевич Абдуллаев, Нияра Раитовна Зиятдинова // Ученые записки ТНУ им. Вернадского. – Т. 19(58). – Экономика. – № 2. – Симферополь, 2006. – С. 3–9.
2. Трусова Н. В. Особенности развития личных подсобных хозяйств в Запорожской области / Н. В. Трусова // Экономика и управление. – 2001. – № 2. – С. 27–28.
3. Логвина Е. В. Состояние реформирования аграрного сектора Крыма / Е. В. Логвина // Экономика и управление. – 2001. – № 6. – С. 31–32.
4. Заготов В. А. Особенности проведения аграрной реформы в Крыму и перспективы развития новых форм хозяйствования / В. А. Заготов // Научные труды КАТУ. Экономические науки. Выпуск 70. – Симферополь, 2003. – С. 35–45.
5. Статистичний збірник. Фермерські господарства АР Крим у 2009 р. / [відповідальний за випуск М. В. Березовська] ; Головне управління статистики в Автономній Республіці Крим. – Симферополь, 2010. – 54 с.
6. Статистичний збірник. Сільське господарство Автономної Республіки Крим – 2009. / [відповідальний за випуск М. В. Березовська] ; Головне управління статистики в Автономній Республіці Крим. – Симферополь, 2010. – 212 с.
7. Петренко И. Я. Экономика крестьянского хозяйства : учебник для вузов / И. Я. Петренко, П. И. Чужинов, С. Б. Исмурапов. – М., 1995. – 326 с.
8. Статистический сборник. Сельскохозяйственная деятельность хозяйств населения АРК за 2009 г. / [ответств. за выпуск М. В. Березовская] ; Главное управления статистики в Автономной Республике Крым. – Симферополь, 2010. – 110 с.
9. Зиятдинова Н. Р. Сравнительная эффективность использования трудового потенциала агроформирований / Н. Р. Зиятдинова // Ученые записки Крымского инженерно-педагогического университета. Выпуск 17. Экономические науки. – Симферополь, 2009. – С. 71–74.

УДК 346.54(477.75):338.433

Аджимет Г. Х.

ЭВОЛЮЦИЯ КОНЦЕПЦИЙ РЕГУЛИРОВАНИЯ РЫНКА СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОЙ ПРОДУКЦИИ

У статті проаналізована еволюція концепцій регулювання аграрного ринку. Дана оцінка відповідності конкретних напрямів і форм державного регулювання ринку сільськогосподарської продукції.

Ключові слова: ринок, регіон, концепція, еволюція, сільськогосподарська продукція, покупці, продавці, пріоритетні напрямки регулювання.

В статье проанализирована эволюция концепций регулирования аграрного рынка. Дана оценка соответствия конкретных направлений и форм государственного регулирования рынка сельскохозяйственной продукции.

Ключевые слова: рынок, регион, концепция, эволюция, сельскохозяйственная продукция, покупатели, продавцы, приоритетные направления регулирования.

The article deals with the evolution of the agrarian market control conception. The estimation of accordance in concrete directions and forms of government control are analysed.

Key words: market, region, conception, evolution, agricultural product, buyers, salespeople, the priority directions of adjusting.

Постановка проблемы. В условиях трансформации рыночных отношений и социально-экономических изменений возникает необходимость всестороннего анализа процессов исторического развития как экономики в целом, так и отдельных ее составляющих. В этой связи особую актуальность приобретает исследование закономерностей развития аграрного рынка, механизмов и особенностей его регулирования на различных этапах индустриальной стадии развития общества, а также прогнозирования тенденций его развития и направлений государственного регулирования в рыночной экономике.

Анализ последних публикаций. Отдельные аспекты государственного регулирования сельскохозяйственного рынка освещены в трудах известных классиков Дж. Кейнса, Ф. Кене, А. Монкретьена, Д. Рикардо, А. Смита, акцентировавших внимание на усиленном или ограниченном влиянии государства на аграрный рынок.

Среди современных исследователей, занимавшихся проблемой регулирования аграрного рынка, можно выделить труды И. М. Демчак [6], О. М. Могильного [10], А. Олейника [11], П. Т. Саблук [14], О. С. Щекочич [15] и др. Вместе с тем, принимая во внимание эволюционное развитие аграрного сектора, возникает острая необходимость в анализе концепций регулирования рынка сельскохозяйственной продукции, оценке и обосновании конкретных направлений и форм государственного регулирования.

Целью данной статьи является анализ концепций регулирования рынка сельскохозяйственной продукции и обоснование наиболее приоритетных направлений государственного регулирования на современном этапе.

Изложение основного материала. Исторически регулирование рынка осуществлялось правителями государств, осуществлявшими перераспределение землевладений, и контроль за их использованием. Активное вмешательство государства в хозяйственную жизнь, способствовало вывозу товаров за границу и ограничению импорта, установлению защитных границ и льгот местным производителям. То есть, на каждом историческом этапе развития рынка суще-

ствовали сторонники, ограничивающие или усиливающие вмешательство государства в процесс его регулирования.

Регулирование аграрного рынка осуществлялось с античных времен – с XVI ст. до н. э. (с периода царствования XVIII династии фараонов Древнего Египта) [10, с. 21]. В период феодального типа хозяйствования на Западе важная экономическая роль в регулировании аграрного производства принадлежала государствам, а феодальная рента изымалась в форме государственных налогов, и вызывало справедливое недовольство крестьян [16, с. 48, 54–55, 62–63].

В Киевской Руси государство также регулировало торговлю сельскохозяйственной продукцией, что благоприятствовало повышению экономической жизни государства, развитию товарно-денежных отношений, первичному накоплению капитала, расширению экономических связей с другими государствами [8, с. 15, 22–24].

Значительно позже развитие теории аграрного регулирования получило в труде А. Монкретьена «Трактат политической экономии» (1615). Самим названием автор подчеркивал свой взгляд на экономику как на теорию общественного хозяйства [17, с. 55–56]. Автор определял, что зачастую рынок сельскохозяйственной продукции контролировался посредством государственного регулирования.

Государственное регулирование рассматривалось в школе меркантилизма, в которой бытовало утверждение, что, государство обязано играть активную роль в развитии международной торговли и промышленности. В противовес меркантилистам, экономист-физиократ Франсуа Кене утверждал, что, главная цель экономической науки, основывается в разработке учения о «природном порядке», по которому частный интерес не может отделяться от интереса общественного.

Идеи «природного порядка» были положительно восприняты А. Смитом, обосновавшим необходимость ограничения роли государства в экономике. Благодаря этому механизму экономика, по его мнению, управляется «невидимой рукой». Аналогичного взгляда придерживались

Дж. Стюарт Миль и Нассо-старший, которые предложили доктрину «природной свободы» (laisser-faire), в соответствии с которой правительство не должно регулировать частные интересы, ибо свободная конкуренция лучшим образом учитывает интересы всех слоев общества [11, с. 23–26].

Регулирование сельского хозяйства, в частности идеи Дж. Кейнса, нашло отражение в «Новом курсе» Ф. Рузвельта. Впервые в истории страны был принят Закон «О регулировании сельского хозяйства», направленный на предупреждение массового банкротства отдельных фермеров, через механизм повышения цен на аграрную продукцию с условием уменьшения объемов ее производства [9, с. 196–197]. Однако с 70–80-х годов XX ст. страны Запада отказываются от кейнсианского стимулирования конъюнктуры, поскольку эти рычаги выявились недостаточно эффективными.

Особый интерес представляла практика государственного регулирования сельского хозяйства в США. До 30-х годов в стране реализовывались программы, защищающие интересы се-

мейных ферм, которые составляли основу американского сельского хозяйства. Эти программы имели целью обеспечить защиту цен и доходов фермеров, гарантировать потребителям большой выбор продовольствия по умеренным ценам [19]. Основные инструменты регулирования сельскохозяйственного производства в США – целевые цены.

Таким образом, представителями вышеприведенных течений рассматривалось регулирование товарно-денежных отношений, однако ими так и не была предложена наиболее благоприятная модель регулирования аграрного рынка.

В современных условиях в Украине, по мнению В. Юрчишина, не удалось сформировать более-менее нормальную функционирующую модель управления сельским хозяйством. Наверстать упущенное за последние годы, считает академик, возможно единым путем – организацией управления на принципах системного регулирования [18].

Принципиальная схема взаимодействия рыночного механизма и государственного регулирования представлена на рис. 1.

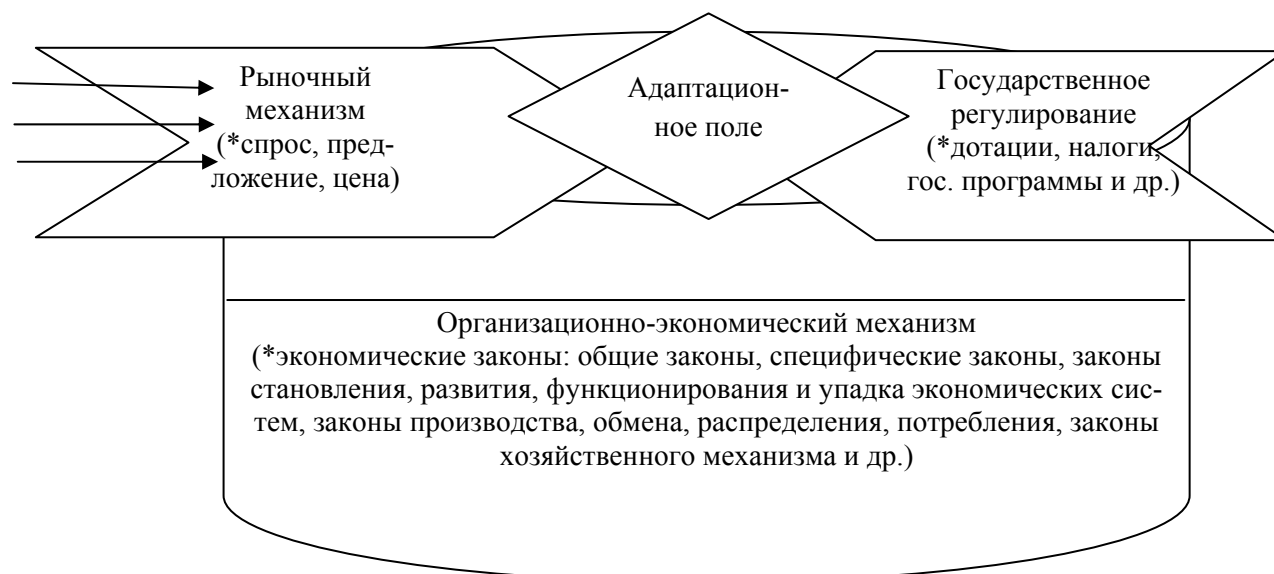

Рис. 1. Принципиальная схема взаимодействия государственного и рыночного механизма регулирования аграрного производства [10, с. 50].

*Дополнено автором.

Для более полного понимания роли и влияния государства на аграрный рынок рассмотрим сущность современных трактовок термина «государственное регулирование».

В современной интерпретации можно выделить следующее определение государственного регулирования, которого придерживается ряд авторов.

Под государственным регулированием агропромышленного производства [1; 12; 13] понимается воздействие государства на производство, переработку и реализацию сельскохоз-

яйственной продукции, сырья и продовольствия, создание государственного резерва. Например, в работе [1] рассматривается и выделяется три подхода к масштабам государственного регулирования (табл. 1). Рассмотренные автором подходы к системе государственного регулирования предполагают как ограниченное так и неограниченное влияние государства на рыночную систему, поэтому, с целью создания «здорового», экономически развитого рынка необходимо его постоянное регулирование государственными и рыночными инструментами.

Таблица 1.

Подходы масштабов государственного регулирования.

Подходы государственного регулирования	Характеристика
Современный экономический консерватизм	Стремление ограничить деятельность государства. Направлен на формирование благоприятных условий для действия законов рынка.
Неокейнсианский	Необходимость сохранения и усиления государственных регулирующих функций и разработка новой концепции регулирования.
Современный	Сфера государственного регулирования должна быть подвижной, зависит от социально-экономической обстановки в стране и стратегии развития.

*Составлено автором на основе источника [1, с. 256].

В Законе Украины «О мерах государственной регуляторной политики в сфере хозяйственной деятельности» [7] понятие «государственное регулирование» определено как направление государственной политики, нацеленной на усовершенствование правового регулирования хозяйственных и административных отношений между регулирующими органами или другими органами государственной власти и субъектами хозяйствования, недопущения принятия экономически нецелесообразных и неэффективных регуляторных актов, уменьшение вмешательства государства в деятельность хозяйствования, которая осуществляется в пределах законов Украины.

Категория «государственное регулирование» рассматривается П. Саблуком, Д. Каричем и Ю. Коваленко как механизм целенаправленного формирования рациональной структуры сельскохозяйственного производства, межхозяйственных и межотраслевых связей, оптимальных размеров хозяйственных единиц, социальной инфраструктуры сельской местности, аграрного рынка, доходов фермеров [14, с. 114]. То есть представленная учеными трактовка «государственного регулирования» в полной мере охватывает государственным влиянием аграрный сектор.

В отличие от них, В. Андрийчук считает, что под «государственным регулированием» следует понимать систему экономических, финансовых, юридическо-правовых, организационных и социальных средств, осуществляемых государством с целью обеспечения эффективного и стабильного развития сельскохозяйственного производства и полного обеспечения населения качественным продовольством по принятым рыночным ценам [3].

Безусловно, государственное регулирование – достаточно сложный экономический процесс, управляющий аграрным сектором с помощью экономических законов, направленных на создание конкурентной среды как на уровне предприятий, так и отрасли в целом. По нашему

мнению, государственное регулирование аграрного сектора, в том числе, рынка сельскохозяйственной продукции должно осуществляться комплексно.

Анализ экономической литературы, посвященной направлениям и мерам регулирования, позволил обобщить эти направления, которые, на наш взгляд, должны использоваться в комплексе (рис. 2).

Применительно к региональному рынку сельскохозяйственной продукции можно выделить государственное влияние по признакам: отраслевому, организационному, территориальному, по характеру финансовых потоков, составляющих рынок. В свою очередь, рынок сельскохозяйственной продукции представляет собой экономическую систему, нуждающуюся в регулировании.

Регулирование аграрного рынка, в частности рынка сельскохозяйственной продукции, осуществляется через формы и методы государственного регулирования.

Одним из эффективных и действенных методов регулирования рынка как составляющей экономической системы является ценообразование.

Выбор метода ценообразования зависит от типа рынка, на котором находится производитель или поставщик товара. Методология ценообразования основывается на использовании множества методов и только двух принципов ценообразования – рыночного и административного [6, с. 42–43].

С начала 1990-х годов в Украине используется американская модель развития аграрного рынка, основанная на максимальной либерализации цен на продукцию, и уже тогда стало очевидным, что рынку необходимы дополнительные регуляторы, прежде всего государственные, то есть государство должно устанавливать реальные цены и вводить ценовые ограничения. При этом цены на одни продукты целесообразно регулировать на государственном уровне, на другие – на местном [5, с. 48–51].

Рис. 2. Направления государственного регулирования рынка сельскохозяйственной продукции.

*Составлено автором.

В роли мероприятий, содействующих повышению цен, выступают доплаты в виде импортных пошлин, налогов и сборов при вывозе сырья или внутри страны в виде обычных налогов и отчислений в бюджет. В роли мероприятий, содействующих снижению цен, выступают доплаты, которые выплачиваются государством в виде дотаций для повышения денежной выручки производителей продукции или в виде субсидий для снижения расходов потребителей [4, с. 105–108, 118].

На современном этапе государство регулирует цены путем установления цен только на закупки в госрезерв. Например, цены на закупки зерна другими покупателями производители устанавливают сами. Цены на зерно устанавливаются

без учета себестоимости его производства. Уровень их поддержки такой, чтобы не способствовать повышению цены на хлеб, поэтому, цены на зерно и другие продукты питания на внутреннем рынке должны быть монополично устанавливаемые и регулируемые государством.

Таким образом, государственное регулирование цен на сельскохозяйственную продукцию необходимо, для создания независимых условий и гармонизации интересов производителей и потребителей, обеспечения качественной, конкурентоспособной продукции с целью выхода на межрегиональные и внешние рынки сбыта. Вместе с тем, регулирование цен невозможно без рыночных механизмов, которые являются обязательными элементами рынка.

Как правило, усиление влияния государства на сельскохозяйственное производство осуществляется по ряду причин: неадекватности индикаторов-показателей, нерационального использования факторов производства, неразвитости инфраструктуры и ряда других показателей.

Следовательно, в Украине формирование регулируемого сельскохозяйственного рынка целесообразно осуществлять с учетом опыта развитых стран мира, преимущественно индикативными мерами.

В настоящее время, вследствие несовершенной системы регулирования рынка производители вынуждены прибегать к теннизации торговли и коммерческим структурам сбыта. Большая часть продукции экспортируется, а отечественный рынок заполнили товары импортного происхождения. Поэтому государственное регулирование должно быть направлено на поиск каналов сбыта для производителей, обеспечение их льготными кредитами, поддержание производства с помощью дотирования, повышение их конкурентоспособности.

Недостаточная развитость сельскохозяйственного производства, инфраструктуры рынка, несоответствие неравенства доходов населения, как основных потребителей на рынке сельскохозяйственной продукции вызывает острую необходимость вмешательства государства в рыночные процессы.

Данная ситуация вызвана двумя причинами: диспаритетом цен на сельскохозяйственную и промышленную продукцию. Кроме того, ситуация осложняется тем, что сельское хозяйство и рынок сельскохозяйственной продукции по своей структуре являются рынками олигополии, а по отдельным видам материально-технических ресурсов – даже рынками монополии [2, с. 9].

Мировой опыт решения проблемы диспаритета цен свидетельствует, что основными направлениями государственной политики могут быть государственные дотации сельскохозяйственным товаропроизводителям и введение цен поддержки [11, с. 69]. Нельзя не согласиться с мнением А. Олейника, поскольку поддержка цен на сельскохозяйственную продукцию посредством механизма интервенционных закупок более эффективна по сравнению с осуществлением дотационной политики.

Наиболее рациональным в регулировании рынка является опыт Единой аграрной политики, США. В странах с развитой рыночной экономикой государственное регулирование цен заключается в установлении верхних и нижних границ колебаний цен, индикативной или условной цены, которую государство пытается поддержать. В Европейском Союзе, механизм

регулирования рынков сельскохозяйственного сырья осуществляется с помощью поддержки цен, предоставлением бюджетных дотаций, а также методов, направленных на обеспечение доходов производителей, поддержку на фиксированном уровне розничных цен [15, с. 141–144]. Кроме того, в ЕС применяется Единая аграрная политика (ЕАП), посредством которой осуществляется поддержка производственной деятельности фермеров посредством выплат субсидий, дотаций.

Например, в США в настоящее время мелкие производители стремятся объединиться в более крупные корпорации или конгломераты, поскольку укрупнение предприятий дает возможность получения большей прибыли и, соответственно, возможности расширения. В целях поддержки аграрного производителя применяются компенсационные выплаты, квотирование, кредитование ферм, ирригация и водоснабжение, и пр.

Свою продукцию американцы реализуют исключительно на аграрных биржах, которые являются ориентиром при установлении цены на продукцию. Органами контроля в организации биржевых торгов являются организованные институты. Например, в США существует Комиссия по товарной фьючерсной торговле (CFTC), как независимое агентство по регулированию фьючерсных товарных сделок и рынков (бирж). Кроме того, Агентство обеспечивает защиту участников рынка от манипуляции, незаконных торговых действий и мошенничества.

Вместе с тем, в современных условиях, как показала отечественная практика, регулирование доходности производителей путем выделения бюджетных дотаций оказалось недостаточно эффективным, поскольку условия вступления Украины в ВТО предусматривали ограничение бюджетной поддержки, в частности, сокращение размеров государственной поддержки «желтой корзины» и неограниченного использования статей расходов «зеленой корзины», кроме того, на рынке значительно сократилась доля отечественной продукции (до 30%). Именно «жесткие» условия бюджетного финансирования в корне изменили отношение производителей к бюджетным средствам.

Помимо бюджетной поддержки в отечественной и зарубежной практике с целью поддержки производителей и рынка сельскохозяйственной продукции широко используется система кредитования. Например, в США от 40 до 80% совокупных производственных затрат фермеров покрывается за счет кредита. Примерно аналогичная ситуация наблюдается и в странах ЕС.

Проанализировав подходы государственного регулирования аграрного сектора можно отметить, что основными элементами регулирования рынка сельскохозяйственной продукции является создание условий кредитования сельскохозяйственного производства. Возможно, для этого необходимо создание государственного аграрного банка, который бы обслуживал сельскохозяйственные предприятия.

Таким образом, анализ концепций регулирования аграрного рынка показал, что большинство школ придерживались позиции активного вмешательства государства в рыночные процессы, мотивируя данный процесс улучшением экономической ситуации в стране в разные временные периоды. Кроме того, научными исследованиями подтверждено, что возрождение отдельных отраслей сельскохозяйственного производства при условии возложения на рыночную саморегуляцию не может осуществляться стабильно, поскольку имеет циклический характер. Следовательно, на современном этапе рыночное регулирование необходимо дополнять государственным.

Регулирование отечественного рынка целесообразно осуществлять с учетом опыта передовых стран мира, используя преимущественно экономические методы воздействия (государственные дотации сельскохозяйственным товаропроизводителям, установление граничных цен на сельскохозяйственную продукцию, кредитование фермеров).

ЛИТЕРАТУРА

1. Аграрная экономика : учебник / под ред. М. Н. Малыша. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – СПб. : Издательство «Лань», 2002. – 688 с.
2. Амбросов В. Трансформаційні процеси в аграрній сфері регіону / В. Амбросов // Економіка АПК. – 2003. – № 8. – С. 694.
3. Андрійчук В. Г. Економіка аграрних підприємств: підручник / В. Г. Андрійчук. – [2-е вид., перераб. і доп.]. – К. : КНЕУ, 2002. – 624 с.
4. Велькен Э. Введение в теорию сельскохозяйственного рынка / Э. Велькен ; [пер. с нем.]. – М. : Информагротех, 1999. – 280 с.
5. Гаркуша О. М. Ринку АПК – належне регулювання / О. М. Гаркуша // Економіка АПК. – 2001. – № 4. – С. 48–51.
6. Демчак И. М. Ситуація в аграрному секторі економіки та заходи Уряду щодо державної підтримки розвитку АПК / И. М. Демчак // Економіка АПК. – 2005. – № 11. – С. 14–15.
7. Закон України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності» від 11.09.2003 р. № 1160-IV / ВР України // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 9.
8. Історія економічної думки України : навч. посібник / [Р. Х. Васильєва, Л. П. Горкіна, Н. А. Петровська та ін.]. – К. : Либідь, 1993.
9. Лановик Б. Д. Економічна історія України і світу : підручник / Б. Д. Лановик, З. М. Матисякевич, Р. М. Матейко ; [за ред. Б. Д. Лановика]. – К. : Вікар, 1999. – 737 с.
10. Могильний О. М. Регулювання аграрної сфери / О. М. Могильний. – Ужгород : ІВА, 2005. – 400 с.
11. Олейник А. Теоретико-методологічні основи державного регулювання аграрного ринку / А. Олейник // Економіка України. – 2005. – № 7. – С. 65–73.
12. Петренко И. Я. Экономика крестьянского хозяйства / И. Я. Петренко, П. И. Чужинев, С. Б. Исмурагов. – М. : Интерпракс, 1995. – 328 с.
13. Попов Н. А. Экономика отраслей АПК. Курс лекций / Н. А. Попов. – М., 2002. – 368 с.
14. Саблук П. Т. Основи організації сільськогосподарського ринку / П. Т. Саблук, Д. Я. Карич, Ю. С. Коваленко. – К. : ІАЕ УААН, 1997. – 140 с.
15. Щекович О. С. Використання зарубіжного досвіду державного регулювання економіки АПК в Україні / О. С. Щекович // Економіка АПК. – 2009. – № 1. – С. 140–146.
16. Экономическая история капиталистических стран : учебн. пособ. / под ред. В. Т. Чунтулова. – М. : Высшая школа, 1986. – 376 с.
17. Эспинас А. История экономических учений / [пер. с франц.] – СПб. : Электронные интегральные системы, 1998. – 192 с.
18. Юрчишин В. Стратегічні аспекти пореформеного розвитку аграрних відносин : зб. наук. пр. / В. Юрчишин. – К. : ІАЕ УААН, 2001. – С. 17–18.
19. Якубів В. М. Удосконалення організаційно-економічного механізму функціонування сільськогосподарських виробників / В. М. Якубів // Економіка АПК. – 2008. – № 3. – С. 49–55.

УДК 330.342.172.001(477.75)

Барков Я. И.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ТРАНСФОРМАЦИИ УКРАИНЫ И ЕЕ РЕГИОНОВ (НА ПРИМЕРЕ АР КРЫМ) НА БАЗЕ РЕЖИМА ОТКРЫТОЙ ЭКОНОМИКИ

У статті розглядаються питання виявлення критеріїв і тенденцій трансформації України і її регіонів (на прикладі АР Крим) на базі режиму відкритої економіки, у тому числі вільних економічних зон.

Ключові слова: *відкрита економіка, вільні економічні зони, локалізація простору і часу, пільги, преференції, інновації, інвестиції, стійка рівновага, регіональна політика, периферійність.*

В статті розглядаються питання виявлення критеріїв і тенденцій трансформації України і її регіонів (на прикладі АР Крим) на базі режиму відкритої економіки, в тому числі свободних економічних зон.

Ключевые слова: *открытая экономика, свободные экономические зоны, локализация пространства и времени, льготы, преференции, инновации, инвестиции, устойчивое равновесие, региональная политика, периферийность.*

In the article the questions of exposure of criteria and tendencies of transformation of Ukraine and its regions (on an example ARE Crimea) are examined on the base of the mode of open economy, including economic clearzones.

Key words: *open economy, economic clearzones, localization of space and time, privileges, preferencii, innovations, investments, steady equilibrium, regional policy, peripheralness.*

Постановка проблеми. 2011 год для мирового сообщества становится не только годом послекризисной ситуации предыдущих лет, но и годом огромных техногенных (Япония, Таиланд, Австралия и др.) и политических (Египет, Тунис, Бахрейн, Ливия и т. п.) потрясений. На фоне этого, ожидание второй волны финансового взрыва вовсе не является иллюзорным. Несмотря на то, что основные конструкции мировой хозяйственной системы устояли и падение мировой экономики прекратилось, кризисные явления не закончились и большая часть стран все еще находится в депрессивном состоянии (Греция, Румыния, Испания, Италия, Португалия, страны Балтии), к которым еще прибавились Япония, Таиланд и др.

Украина находится в наихудшем состоянии по сравнению со странами Европы и СНГ. Однако властные структуры Украины, пытаясь консолидировать общество вокруг программы развития страны, проводят реформы, которые во многом будут зависеть от открытости ее экономики. Одной из форм открытости экономики являются свободные экономические зоны различных видов (СЭЗ), история которых в мировой экономике имеет глубокие корни, построенные на интеграционных процессах и либерализации экономики, повышении конкурентоспособности на базе развития инновационно-инвестиционной деятельности. СЭЗы сопровождаются распространением мифов о надежде «экономического чуда», связанного с экспортом зарубежных моделей развития и быстрой панацеей от всех бед на пути процветания и благоденствия.

Хотя в мире СЭЗов около 3000 и они имеют долговременную историю и позитивную оценку в мировой практике, в Украине отношение к ним неоднозначное (от восторженного в начале 90-х годов прошлого столетия до полного отрицания к 2005 г.). Очевидно, истина лежит где-то посередине. Поэтому в 2010 г. интерес к СЭЗ возник вновь.

Таким образом, свободные экономические зоны могут и должны стать элементами реформ, создание и развитие которых не должно снижать темпов производства и социальных стандартов населения. А отсюда, научное обоснование СЭЗ не должно отставать, а наоборот, должно опережать реальные шаги их разработчиков и действия властных структур. Создание теоретической научной основы, методологии создания и функционирования, типологии СЭЗ являются основными задачами развития как регионов, так и государства в целом.

Анализ последних исследований и публикаций. Вопросы открытости государственных экономик и свободных экономических зон имеют давнюю историю научных исследований.

Вопросами теоретического обоснования открытости экономик и свободных экономических зон и связанных с ними проблем занимались Самуэльсон П. [1]; Леонтьев В. [2]; Портер М. [3]; Шумпетер Й. [4]; Поппер К. [5]; Дергачев В. [6]; Зампелас М., Купер А., Фаминский И. [7]; Чумаченко Н. [8]; Тацуно Ш. [9]; Апатова Н., Ефимов С., Слепокуров А., Клименко А. [10]; Куницын С., Веклич Г. [11]; Михуринская Е. [12] и др.

Генетика мировой экономики выводится из товарного характера производства и, следовательно, товарные экономические связи развиваются в направлении от связей между людьми к связям между предприятиями, объединениями, регионами, странами под влиянием общественного распределения труда (включая международное распределение). В соответствии с этим рынок как природная среда товарного производства, трансформируется из локального в мировой, глобальный.

Поэтому эффективность, стоимость и цена товаров сегодня определяются уже не внутренним, а мировым рынком, мировым механизмом ценообразования, признавая мерой общественно необходимого уровня качества труда, эффективности производства и социальных стандар-

тов – мировой уровень, что заставляет национальные экономические системы трансформироваться в системы открытого типа.

В то же время полная открытость экономик государств несет угрозы глобальной нестабильности из-за взаимозависимости их на мировом уровне. Следовательно, процессы определенного ограничения открытости экономик государств являются одним из необходимых инструментов защиты национальных экономик. Парадоксальность этих процессов не отражены и до конца не изучены для СЭЗ, особенно на региональном уровне, что ведет к неоправданным (позитивным или негативным) выводам по их эффективности.

Целью данного исследования является выявление критериев и тенденций развития и функционирования свободных экономических зон.

Изложение основного материала. Исследование было проведено с учетом следующих обстоятельств: а) анализа исторических, глобальных и национальных процессов создания функционирования режимов открытой экономики государств, в т. ч. свободных экономических зон; б) учета территориальных особенностей всех видов создания СЭЗ.

Мирохозяйственный процесс характеризуется усилением международного разделения труда, либерализацией экономических отношений. Это проявляется в развитии различных типов открытой экономики: от древнегреческих полисов к вольным средневековым городам и порто-франко, к зонам совместного предпринимательства и далее – к международным экономическим районам и пространствам. Если раньше полюса экономического роста отождествлялись с политэкономическими системами капитализма и социализма, то в современных условиях усиливаются тенденции регионализма, формируется полицентрическое мировое хозяйство.

Карл Поппер [5] отмечал, что переход от закрытого к открытому обществу – одна из глубочайших революций, через которые прошло человечество. В современном мире переход к открытому обществу возможен на основе сочетания культурно-исторических традиций и общечеловеческих ценностей.

В то же время с эпохи первоначального накопления капитала важнейшей составляющей экономической политики государства было соотношение протекционизма отечественному предпринимательству и либерализация международных экономических отношений. Стратегия замкнутости экономики и общества нашла отражение в политике автаркии.

Для современной мирохозяйственной интеграции характерен регионализм, осуществляемый на основе согласованных действий групп стран. Это проявляется в соответствующей протекционистской и либерализационной политике, включая фритредерство (свободную торговлю) и совместное предпринимательство. Наряду с относительно ограниченными по размерам СЭЗ формируются новые экономические пространства: территориальные (например, Европейское Сообщество) и «земноводные», включающие моря и приморские государства (Балтия, Черноморский район экономического сотрудничества; Азиатско-Тихоокеанское экономическое сообщество).

Черты авторитаризма отмечаются в независимых государствах СНГ в попытках «самим встать на ноги». Игнорирование требований международного разделения труда наносит серьезный ущерб национальным хозяйствам, приводит к снижению жизненного уровня трудящихся вследствие роста цен и недостатка товаров. Поэтому создание СЭЗ – это определенная возможность для поэтапного перехода от замкнутой к открытой экономике.

С середины XX в. в международных экономических отношениях на первое место вышло совместное предпринимательство. Это обусловило создание свободных зон, осуществляющих производственную деятельность, в том числе экспортно-промышленных зон. Смешанный капитал усиливает взаимосвязь национальных экономик и служит гарантом мирного сосуществования государств. Экспортно-промышленные зоны создаются, как правило, в развивающихся странах, где основными факторами размещения являются низкая арендная плата за землю, дешевая рабочая сила и отсутствие экологических ограничений.

В связи с возрастанием роли финансового капитала в международных экономических отношениях получили развитие банковские зоны и оффшорные центры. Там на первом месте уже не производство, а коммерческая, финансовая, управленческая, страховая деятельность.

В эпоху научно-технического прогресса появилось следующее поколение СЭЗ, соединивших науку и производство высоких технологий, – научно-технические зоны или технополисы (технопарки, технологические деревни, инновационные центры). Первый технополис был создан вблизи Сан-Франциско в Кремниевой долине. В Японии реализуется проект технополиса III тыс., где предпринята попытка соединить стратегию интеллектуализации хозяйства с национальными культурно-историческими традициями.

СЭЗ представляют своеобразные локальные модели мирохозяйственной интеграции, полюса либерализации международных экономических отношений. В современных крупных СЭЗ, как правило, присутствует одновременно несколько территориальных форм либерализации экономики: город открытой экономики, свободный порт, локальные зоны совместного предпринимательства, в том числе экспортно-промышленные, банковско-страховые зоны, технополис.

В конце XX в. наибольший экономический рост отмечался в свободных зонах, формирующихся в едином этнокультурном пространстве, где доминировал или составлял значительную долю капитал соотечественников, например, в свободных зонах Шеньчжень (Китай), Шеннон (Ирландия), Джебель-Али (Объединенные Арабские Эмираты), Измир (Турция), Бомбей (Индия).

В III тыс. возрастает взаимозависимость мира, наступает эпоха полицентризма цивилизаций, либерализации экономики и политики. В этих условиях возрастает роль СЭЗ в межэтнических зонах основных этнокультурных регионов: Западная Европа, Евразия, Китай, Индия, Арабский мир, Черная Африка, Малайзия, Северная и Латинская Америка, Австралия.

На стыке социального межнационального неравенства возникают «горячие точки». **Создание СЭЗ, экономический рост должны упржеждать этнические конфликты.** Исторический опыт свидетельствует, что альтернатива пепелищу – свободный товарный рынок.

Мировой опыт открытой экономики необходимо знать в Украине, но нельзя его слепо заимствовать. Европейская классическая модель свободного предпринимательства, основанная на протестантской этике, рационализме и индивидуализме, оказывается непригодной в другой этнокультурной среде. **Поэтому все отчетливее проявляются тенденции к экономическому росту и открытому обществу на основе использования отечественных культурно-исторических традиций.**

СЭЗ – предвестники регионального экономического роста.

На пути к открытому обществу СЭЗ были и остаются прогрессивной формой либерализации экономики, ускорения оборачиваемости торгового, промышленного, финансового и интеллектуального капитала. Независимо от степени либерализации экономики всегда найдутся предприимчивые люди, которые попытаются открыть территориальный рубеж, где может быть достигнута более высокая оборачиваемость капитала. И на этом пути открытий понятие СЭЗ приобретает новое содержание.

При всем многообразии действующих в современном мире свободно-экономических зон (СЭЗ) можно выделить некоторые общие критерии, характерные для всех СЭЗ:

- 1) локальность территории СЭЗ;
- 2) полная или относительная открытость экономики региона действия СЭЗ;
- 3) действие на территории СЭЗ особого льготного правового и финансово-экономического режима как зоны относительно автономной по сравнению с существующими в стране в целом;
- 4) действие особого уровня автономного управления по широкому спектру экономических, правовых, внешнеэкономических и других вопросов;
- 5) наличие неразрывной связи с государством, выражающейся, с одной стороны, в СЭЗ – соблюдение экономической, внешне и внутриполитической стратегии государства, а с другой стороны, государство обеспечивает СЭЗ всеми видами поддержки и гарантий;
- 6) наличие в СЭЗ определенной специализации экономической деятельности.

Главной целью создания СЭЗ является следующее определение: **создание на ее территории высокого уровня демократии и жизни населения на базе устойчивого и высокотехнологического развития экономики с дальнейшим перенесением достигнутых результатов на весь регион и государство.**

В зависимости от уровня экономического развития; социально-экологической и политической обстановки; конкретных географических, демографических и других особенностей стран и регионов, в которых создаются СЭЗы, подцели по их созданию могут быть весьма различными. Однако их можно свести к следующим видам и направлениям на пути создания СЭЗ:

- 1) сохранение прежних и создание новых рабочих мест;
- 2) привлечение высоких технологий;
- 3) развитие экспортного потенциала;
- 4) повышение уровня квалификации рабочей силы;
- 5) получение более высоких прибылей;
- 6) привлечение инвестиций;
- 7) сокращение сроков окупаемости капитальных вложений;
- 8) быстрая и эффективная интеграция регионов в систему мирохозяйственных связей;
- 9) получение импульса для развития коммуникационной, деловой и социальной инфраструктуры;
- 10) достижение высокого уровня устойчивого развития, демократии и социальных стандартов жизни населения.

Аспект по п. 1 имеет особое значение для стран с избытком трудоспособного населения.

В основном все вышеприведенные подцели являются приоритетами для всех развивающихся стран, в т. ч. Украины.

Инструментариями достижения главной цели и всех последующих подцелей являются льготы, преференции, особые виды управления и правового режима территории.

Предоставляемые в СЭЗ льготы (экспортно-импортные, таможенные, налоговые и т. п.) позволяют компаниям (в т. ч. транснациональным) получать более высокие прибыли, которые в среднем составляют 30–35% в год (в т. ч. в азиатских – свыше 40%) [7, с. 4]. Сроки окупаемости капитальных вложений сокращаются в СЭЗах в 2–3 раза, при норме 3–3,5 года [7, с. 4].

С помощью СЭЗ происходит быстрая и эффективная интеграция регионов в систему мирохозяйственных связей. Территория получает мощный импульс для развития коммуникационной, деловой и социальной инфраструктуры. По оценкам некоторых западных экспертов через СЭЗ будет проходить до 30% мирового товарооборота [7, с. 4].

Степень открытости любой страны (K_v) определяется соотношением удельного веса данной страны в ВВП мира ($ВВП_v$) с удельным весом этой страны в мировом объеме внешней торговли (T_v):

$$K_v = T_v / ВВП_v.$$

Процесс трансформации и формирования мирового хозяйства никогда не останавливается: он носит непрерывный характер и сопровождается определенными пульсациями, дающими толчок новым подвижкам. Вследствие этого последовательные, необходимые трансформации являются закономерными явлениями в общей эволюции национальных и региональных особенностей экономической системы.

На основании вышеизложенного была выдвинута рабочая гипотеза: в первой половине XXI ст. в глобальной экономической системе произойдет новая качественная трансформация экономических систем в направлении *интеллектуализации* («дематериализации») собственности и *гуманизации* («креативизации») общественного производства. При этом не отменяются: *товарный* характер производства и *рыночно-экономический* характер международной и глобальной интеграции. Они будут основываться на приоритете потенциала человека и учете экономической дифференциации стран мира на фоне того, что товарно-денежные отношения остаются объективной основой взаимосвязи и взаимозависимости, или внутренней общественной интеграции.

Глобальные и национальные экономические трансформации приводят к нарушению экономического равновесия. Устойчивое равновесие – это устойчивое уравнивание и взаимный баланс систем и структур, противостоящих друг другу (производство и потребление, спрос и предложение и т. п.).

В современной экономической теории экономическое равновесие должно учитывать обмен, производство, распределение, потребление. Взятые в совокупности, они формируют *общую систему* экономического равновесия восстановительного процесса (в т. ч. статическое и динамическое, полное и частичное, временное и постоянное).

В последнее время, наряду с рынками средств производства и предметов потребления, можно выделить также новые направления равновесного взаимодействия – рынок услуг и сфера индустрии информатики, в которых задействовано в развитых странах соответственно 60% и 20% активного населения.

Устойчивость и стабильность экономического равновесия определяются шириной рынка: чем шире рынок, тем меньше колебания его цен и тем ближе они к стоимостным предложениям. Важным условием достижения полного или относительно полного равновесия является развитие национального рынка до интернациональных границ. При этом формирование целостной системы мирового хозяйства предусматривает не только равновесие межотраслевой структуры товарного обмена, но и взаимную сбалансированность всех экономических ресурсов и факторов производства. Формирование моделей и системы динамических балансов в условиях неравновесных тенденций отражено в работе [13].

Формирование СЭЗ должно учитывать результаты вышеприведенных исследований.

Также необходимо учитывать характерные региональные особенности региона и страны (в т. ч. географические, демографические, культурно-ментальные, ресурсные и т. п.), разрабатывая собственные стратегии развития на основе интенсивных методов хозяйствования и тенденций устойчивого развития.

Исходя из основных признаков СЭЗ – локализация ее территории, действия на ней особых правового и финансово-экономического режимов, уровня автономного управления и различных льгот и преференций и т. п., – **необходимо рассматривать СЭЗ в рамках теории региональной политики и ее территориальной организации.** Поскольку сегодня в мире существует большое количество различных видов специальных свободно-экономических зон, оффшоров, территорий приоритетного развития и

других новомодных наименований, в т. ч. кластеров, необходима *разработка типологии и классификации СЭЗ*.

Необходимо рассматривать СЭЗ как обособленную территорию, которая, оставаясь частью государства, находится вне государственных границ, так как ей делегируются государством большие полномочия (в т. ч. в правовых, финансово-экономических, внешнеполитических и др. вопросах) для осуществления автономной деятельности. *При этом государство настолько должно быть крепко связано с СЭЗ, что даже намек о каком-либо сепаратизме не может возникать*. Наоборот, СЭЗ работает на государство в целом не только в период режима ее функционирования, но и после окончания его, поскольку отношения между СЭЗ и государством носят строгий, определенный законами Украины, характер, где *государство является инвестором со всеми вытекающими отсюда правами и обязанностями. Самыми главными в этих отношениях являются превалирование государственных интересов над региональными, сохранение с учетом роста на период функционирования СЭЗ поступления доходов с ее территории, учета глобализационных факторов и участие в развитии интегрирующей роли СЭЗ в направлении главного вектора внешней политики по международным хозяйственным связям Украины* [14].

В создании и функционировании СЭЗ главной прерогативой их развития является инновационно-инвестиционная деятельность.

В большинстве СЭЗ (кроме Китая), в том числе и в Украине, локализация во времени их функционирования принималась от 10 до 30 лет. В Украине (с учетом создания и функционирования СЭЗ в Китае) необходима дифференциация действия СЭЗ по временным срокам с учетом этапов их создания и развития.

Такой подход дает возможность построения концепций, программ и стратегий, создания и функционирования СЭЗ с учетом временных ограничений, планирования всех видов ресурсов, в т. ч. инвестиционных, в режиме их дефицита; ведения мониторинга и своевременной корректировки принятой стратегии.

Регион «Крым» в географических границах Крымского полуострова, являясь частью государства Украина, состоит в соответствии с административно-территориальным делением страны из Автономной Республики Крым и города Севастополя (центрального подчинения).

Таким образом, АР Крым является периферийным районом страны, имеющим границу с материковой Украиной в районах пере-

шейков, а город Севастополь является анклавом по отношению к материковой части страны.

Периферийность АР Крым и города Севастополя определяется как окраинность государства Украина, что имеет определенные перспективы развития этих территорий как приграничных и приморских, имеющих явно рекреационную составляющую экономики полуострова.

Согласно мировой практике периферийные районы зависят от помощи государства, с которой связаны развитие необходимой инфраструктуры и решение энергетических, экологических, социальных проблем этих территорий. *Помощь государства может быть в виде прямой финансовой (дотации, субвенции), или делегирование тех или иных прав.*

Поскольку Крым не является самодостаточным регионом, так как не обладает всеми необходимыми ресурсами, *то его устойчивое развитие напрямую зависит от интеграции его с материковой Украиной и государством Россия.*

Развитие Крыма должно быть также связано с активным его участием в процессах интеграции стран Причерноморья.

Таким образом, Крым, благодаря его уникальным геополитическим, природным, демографическим, ресурсным и другим характеристикам, является наиболее привлекательным для создания СЭЗ в виде *комплексной СЭЗ в географических границах полуострова Крым, со стратегической поляризацией рекреационной сферы на базе международной интеграции инвестиционных процессов.*

Выводы.

1. Создание свободных экономических зон – это поэтапный переход к открытой экономике.

2. Свободные экономические зоны – предвестники регионального экономического роста.

3. Общими признаками СЭЗ являются: локализация пространства и времени; открытость экономики; действие на территории особых льготных правового и финансово-экономического режимов и уровня автономного управления; наличие особых связей с государством и определенной специализации экономической деятельности.

4. Главной целью создания СЭЗ является создание на ее территории высокого уровня демократии и жизни населения на базе устойчивого и высокотехнологического развития экономики с дальнейшим перенесением достигнутых результатов на весь регион и государство.

5. В первой половине XXI ст. в глобальной экономической системе произойдет новая качественная трансформация в направлении интел-

лектуализации («дематериализации») собственности и гуманизации («креативизации») общественного производства при сохранении товарного характера производства и рыночного характера международной и глобальной интеграции.

6. Свободные экономические зоны необходимо рассматривать в рамках теории региональной политики и ее территориальной организации с учетом географических, демографических, культурно-ментальных, ресурсных и других характеристик региона.

7. Государство накрепко связано с СЭЗ, не допуская даже намека на сепаратизм, являясь инвестором со всеми вытекающими правами и обязанностями.

8. Необходима унификация СЭЗ на основе разработки типологии их для Украины.

9. Крымский регион (АР Крым и г. Севастополь) является привлекательным для создания комплексной СЭЗ со стратегической поляризацией рекреационной сферы на базе международной интеграции инвестиционных процессов.

ЛИТЕРАТУРА

1. Самуэльсон П. Экономика. Т. 1 / П. Самуэльсон. – М. : Пекас, 1992. – 332 с.
2. Леонтьев В. Экономическое эссе / В. Леонтьев. – М. : Изд-во полит. литературы, 1990. – 415 с.
3. Портер М. Конкуренция / М. Портер. – М. : Экономика, 2000. – 328 с.
4. Шумпетер Й. Теория экономического развития / Й. Шумпетер. – М. : Прогресс, 1992. – 453 с.
5. Поппер К. Р. Открытое общество и его враги : в 2 т. – Т. 2 : Время лжепророков: Гегель. Маркс и другие оракулы / К. Р. Поппер. – М. : Феникс, Международный фонд «Культурная инициатива», 1992. – 528 с.
6. Дергачев В. А. Свободно-экономические зоны путь к открытому обществу / В. А. Дергачев // Известия РАН. Серия географическая. – 1995. – № 3. – С. 117–123.
7. Оффшорный бизнес за рубежом и в России. На логи. Финансы. Инвестиции : учебное пособие / [Майкл Х. Зампелас, И. П. Фаминский, Аллан Д. Купер и т. д.]. – Никосия – Хельсинки : Practic – Noneuscomb, 1995. – 262 с.
8. Чумаченко Н. Экономические реформы и свободные экономические зоны Китая / Н. Чумаченко. – Донецк : ИЭП НАНУ, 1994. – 75 с.
9. Тацуно Ш. Стратегия – технополисы / Ш. Тацуно. – М. : Прогресс, 1989. – 344 с.
10. Крымский проект/ [Н. Апатова, С. Ефимов, А. Слепокуров, А. Клименко]. – Симферополь : ТИКСИ и К, 1997. – 52 с.
11. Куницын С. Зона «Сиваш»: пять лет эксперимента / С. Куницын, Г. Веклич. – Симферополь : Таврия, 2001. – 102 с.
12. Михуринская Е. Свободные экономические зоны как инструмент развития социально ориентированной экономики региона / Е. Михуринская // Экономика Крыма. – 2010. – № 2. – С. 109–114.
13. Барков Я. И. Экономика региона: проблемы, пути, решения / Я. И. Барков. – Симферополь : Таврида, 1996. – 256 с.
14. Барков Я. Свободные экономические зоны – важнейший элемент реформирования экономики Украины / Я. Барков // Труды КАН. – Симферополь : ИТ «Ариал», 2011. – С. 56–73.

УДК 336.14

Бурлуцкий С. В.

ДОМОГОСПОДАРСТВО В МЕЖАХ СИСТЕМНОЙ ПАРАДИГМЫ

Доведена можливість використання системної методології для аналізу домогосподарств перехідної економіки. Визначена первісна системна функція домогосподарства, яка обумовлена необхідністю збереження результату дії. Ціль домогосподарства, базуючись на внутрішніх потребах системи, обумовлена системами більш високого рівня.

Ключові слова: економічна система, системна парадигма, домогосподарство, первісна функція, системний дуалізм, методологічний індивідуалізм, системний зв'язок.

Доказана можливість використання системної методології для аналізу домогосподарств перехідної економіки. Определена первичная системная функция домохозяйства, обусловленная необходимостью сохранения результата действия. Цель домохозяйства, базирующаяся на внутренних потребностях системы, обусловлена системами более высокого уровня.

Ключевые слова: экономическая система, системная парадигма, домохозяйство, первичная функция, системный дуализм, методологический индивидуализм, системная связь.

The possibility of use of system methodology for the analysis of households of transitive economy is proved. The primary system function of a household caused by necessity of preservation of result of action is defined. The purpose of a household which is based on internal requirements of system, is caused by systems of higher level.

Key words: economic system, the system paradigm, household, primary function, system dualism, methodological individualism, system communication.

Постановка проблеми. Домогосподарство як багатогранне явище будь-якої соціально-економічної системи є одним з найважливіших об'єктів аналізу цілої низки суспільних наук. Слід зазначити, що не зважаючи на велику кількість теоретичних та емпіричних досліджень цієї проблематики ще не сформувалася цілісна концепція поведінки домогосподарства в умовах перехідної економіки.

Ключовими питаннями аналізу домогосподарств були і залишаються проблеми визначення його соціально-економічної сутності, цілей та функцій, формування структури та вплив на мікро та макро рівень економічної системи. Вектори розв'язання цих питань знаходили своє обґрунтування як у роботах в межах методологічного індивідуалізму, так і у неортодоксальних шкіл та течій.

Аналіз літератури. Проблематика формування та подальшої трансформації домогосподарств знайшла відображення в роботах Дж. М. Кейнса, М. Вебера, Дж. Гелбрейта, Г. Беккера, А. Олейника, В. Автономова, О. Єрохіної, С. Булганіної та інших. Безпосередньо з особливостями економічної поведінки домогосподарств перехідної економіки України пов'язані теоретичні та емпіричні дослідження вітчизняних фахівців: Е. Лібанової, О. Яременка, Д. Богині, В. Дементьева, Т. Кир'ян.

Аналіз різноманітних концепцій та напрямків економічної думки є достатнім підґрунтям для визначення економічної сутності домогосподарства, хоча формування універсального визначення домогосподарства як економічної категорії не є можливим на основі на компіляції різних теоретичних інтерпретацій. Стрімкість змін у перехідній економіці обумовлюють пошук кардинально нового підходу до розв'язання визначених проблем.

Підґрунтям великої кількості сучасних досліджень є системний характер розгляду об'єктів і процесів що дозволяє визначити взаємозв'язки та відносини між їх складовими елементами та зовнішньою середою. Системний підхід може у значному ступені змінити характер методології досліджень домогосподарства та його поведінки у динамічних (перехідних) системах.

Метою дослідження є аналіз можливості використання постулатів системної парадигми для аналізу домогосподарств як елемента перехідної соціально-економічної системи.

Виклад основного матеріалу. Базовою категорією системних досліджень є «система». Під системою слід розуміти сукупність об'єктів і процесів, що мають назву компонентів, взаємопов'язаних і взаємодіючих між собою які фо-

рмують єдину цілісність з властивостями які не притаманні компонентам розглянутим окремо [1, с. 7]. Загальносистемними властивостями є цілісність, ієрархічність та інтегративність. Професор Р. Нурєєв під економічною системою розуміє сукупність пов'язаних економічних елементів які утворюють визначену цілісність, економічну структуру суспільства; єдність відносин з приводу виробництва, розподілу, обміну та споживання економічних благ [2, с. 130]

Як засвідчує професор В. Василенко в основі соціально-економічної системи знаходиться визначена техніко-економічна структура, в її центрі – форма координації, відношення власності та відтворення, а в якості обрамлення – інституційно-правова та політичні системи [3, с. 17.]

Сутність системної парадигми була у концентрованому вигляді сформульована в роботі Я. Корнаї [4, с. 10–12]. Концептуально її можна представити у ряді положень:

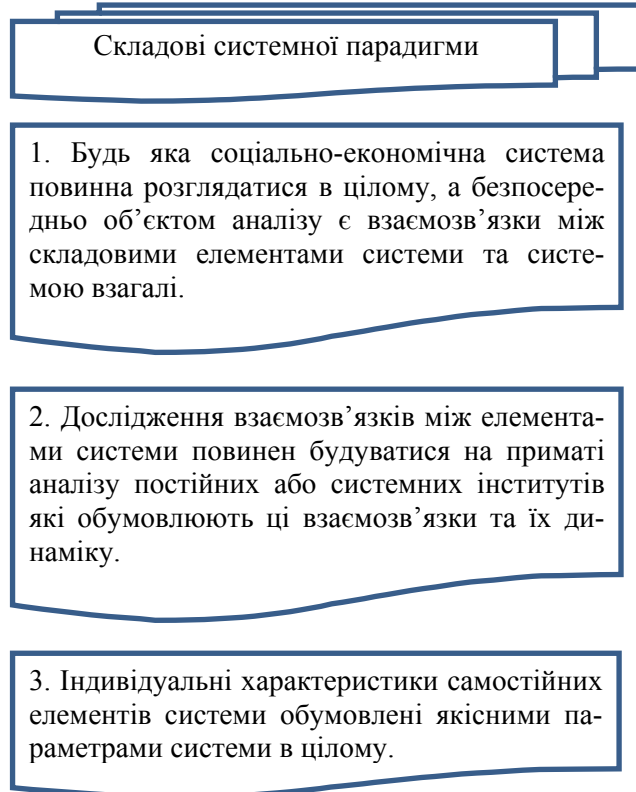
- будь яка соціально-економічна система повинна розглядатися в цілому, а безпосередньо об'єктом аналізу є взаємозв'язки між складовими елементами системи та системою взагалі; отже системне дослідження повинне носити міждисциплінарний характер;
- дослідження взаємозв'язків між елементами системи повинен будуватися на прімації аналізу постійних або системних інститутів які обумовлюють ці взаємозв'язки та їх динаміку;
- індивідуальні характеристики самостійних елементів системи обумовлені якісними параметрами системи в цілому; властивості системи потрібно розглядати в історичному контексті та в порівнянні з іншими системами.

Основний зміст процесів що відбуваються в соціально-економічних системах міститься у перетворенні накопичених ресурсів у результати життєдіяльності суспільства. Процес, згідно класичного визначення П. Сорокіна, це будь який тип руху, модифікації, трансформації, чергування – будь яка зміна об'єкта вивчення у протязі визначеного часу, зміна його розташування у просторі або модифікація його кількісних та якісних характеристик [5].

Як засвідчує професор Г. Б. Клейнер, фахівець у дослідженнях системної парадигми, існує шість основних процесів які притаманні кожній соціально-економічній системі [6]:

- метаболізм (обмін з оточуючим середовищем) або трансформація вхідних потоків у вихідні;
- репродукція – відтворення основних умов функціонування системи;
- еволюція – зміна характеристик системи на основі механізмів самоорганізації;

- гармонізація – забезпечення внутрішньої єдності, погодженого функціонування та розвитку внутрішніх підсистем, а також погодження з зовнішньою середою;
- диференціація – забезпечення розмаїття внутрішнього складу та зовнішнього оточення підприємства;

- реплікація – породження подібних систем.

Отже вивчення процесів що відбуваються у системі, процесів що впливають на систему дозволить знайти ті точки впливу які забезпечать досягнення її бажаного стану.

На рис. 1 наведені складові системної парадигми.

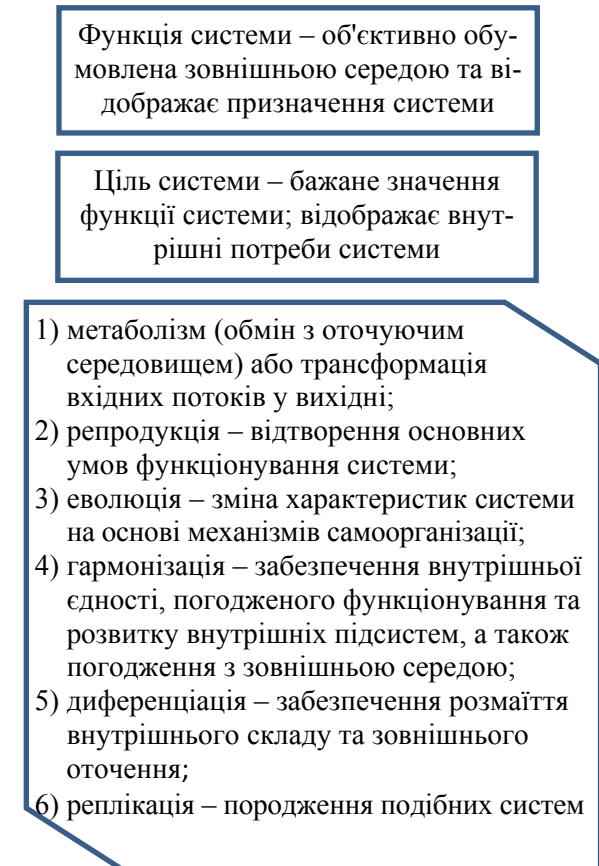

Рис. 1. Складові системної парадигми.

Основним системотворчим чинником системи є її функція. Функція системи встановлюється зовні та показує яку роль система виконує в системі більш високого рівня. Ціллю системи є бажаний стан її виходів (значення функцій системи). Ціль системи може бути визначена зовнішньою середою (системою вищого рівня), або сформована самою системою як відображення внутрішніх потреб. Слід зазначити що функція системи відображає призначення системи та об'єктивно обумовлена зовнішньою середою, а ціль відображає внутрішні потреби системи.

Формально результат дії системи або показники виконання її функції повинні відповідати уставці або цілі системи. Досягнення такого результату майже неможливе, що пояснюється нестабільністю зовнішніх та внутрішніх умов функціонування. Таким чином може виникнути ситуація коли ціль та функція не тільки не співпадають, але й суперечать один одному. Якщо система не виконує свою функцію то вплив зовнішньої середою може бути руйнівним для неї, але

невиконання цілі може не нести загрози руйнування.

Наприклад, одна з функцій домогосподарства, які виділяє сучасна наука, – постачання трудових ресурсів на ринок. Відмова від цієї функції може за певних умов привести до руйнування домогосподарства, адже саме реалізація цього чинника виробництва дозволяє домогосподарству отримувати доходи для свого існування. Але водночас недостатній рівень доходу від реалізації трудових ресурсів на рику праці може привести до неможливості отримання достатньої кількості споживчих благ та неможливості максимізації корисності від їх споживання. Отже ціль – максимізація корисності не буде виконуватися, але система-домогосподарство продовжить існувати.

Компоненти системи існують в залежності один від одного та поєднуються між собою та з зовнішньою середою сукупністю зв'язків. Казуальна схема взаємодії систем різного рівня проілюстрована рис. 2.

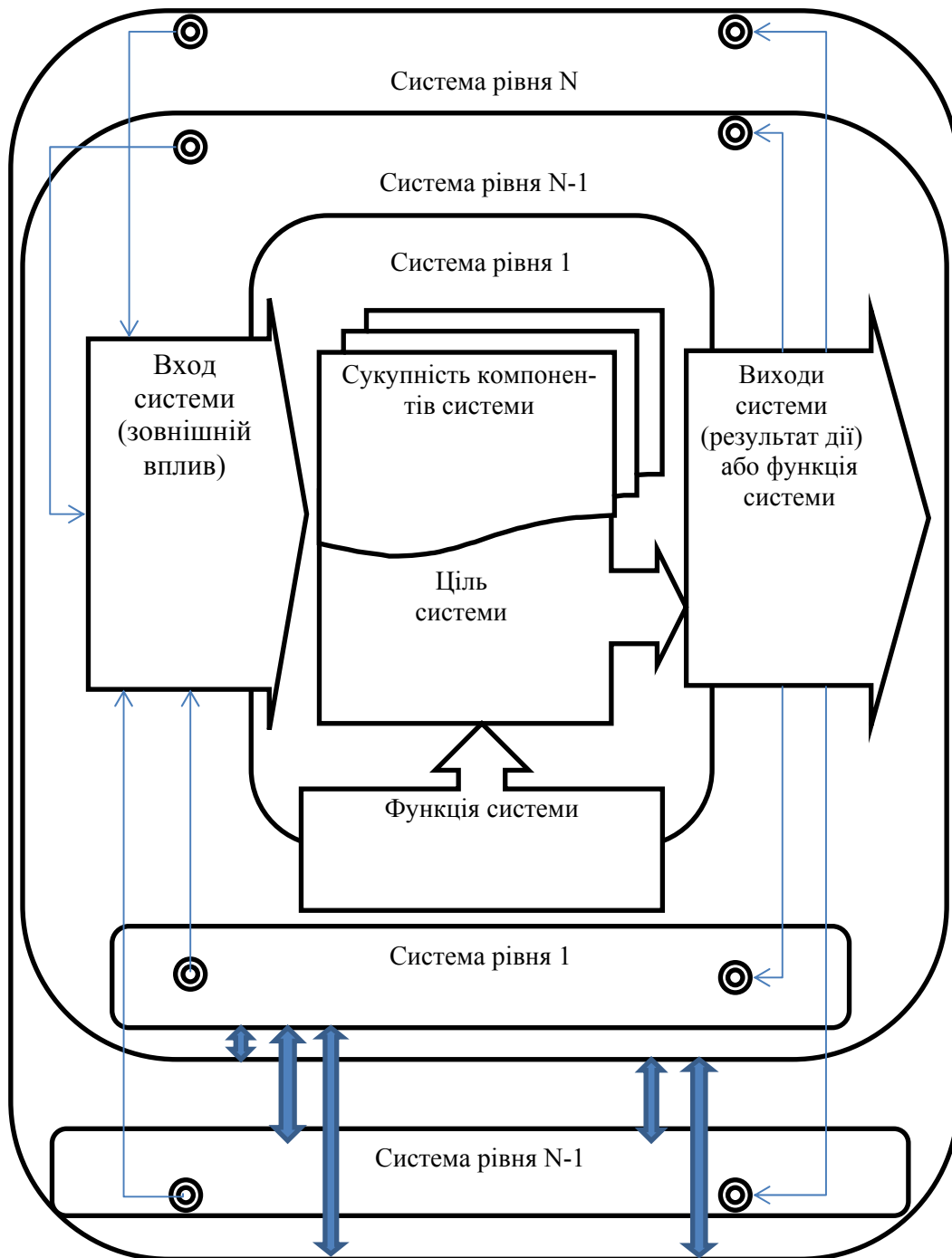

Рис. 2. Казуальна схема взаємодії систем різного рівня.

Послідовник посткейнсіанської методології І. В. Розмаїнський розглядаючи системний характер економіки виходить з існування «складної економічної системи» або «складного суспільства». З точки зору дослідника «складність» передбачає використання у виробництві активів довгострокового використання та наявність високого ступеню спеціалізації, розподілу праці та як наслідок тісний взаємозв'язок між усіма суб'єктами [7].

Якщо перша характеристика має специфіку характерну для посткейнсіанської методології та пов'язана з розтягнутістю господарчої діяльності у часі, то друга характеристика має зага-

льносистемне значення і може відповідати будь-якій методології.

Між компонентами сучасної економічної системи існує три основних форми зв'язків, визначені Я. Корнаї (форми координації) [8]:

- 1) бюрократичні зв'язки мають регламентований, вертикальний характер, здійснюються між багатьма рівнями, базуються на примусі, підпорядкованості та санкціях за їх порушення, не завжди опосередковуються грошами;
- 2) ринкові зв'язки мають горизонтальний характер, здійснюються між юридично рівноправними суб'єктами, одним із головних мотивів поведінки яких є прагнення до отримання

прибутку, базуються на угодах між суб'єктами та звичайно опосередковуються за допомогою грошей;

- 3) етичні зв'язки мають горизонтальний характер здійснюються між рівноправними суб'єктами та базуються або на очікуванні взаємної допомоги або однобічному альтруїзмі; такі зв'язки можуть бути як опосередковані грошами так і не мати такої характеристики; етичний зв'язок може бути довгостроковим якщо закріплений традиціями, звичаями, а принципи що знаходяться у її основі піднесені до рангу.

Якщо домогосподарство – це система першого рівня, то у процесі свого функціонування воно може взаємодіяти з іншими домогосподарствами або системами такого ж першого рівня. Між такими системами можуть існувати ринкові та етичні зв'язки. Ринкові зв'язки можуть пов'язувати системи вищого рівня (N-1). Це можуть бути, наприклад зв'язки, між фірмами, галузями, іншими господарчими об'єднаннями.

Але повністю погодитися з формами координації, запропонованими Я. Корнаї, не можливо. Ринкові зв'язки можуть мати не тільки горизонтальний характер. Так фірма як система більш високого рівня може включати до свого складу домогосподарства як власників капіталу, праці та інших ресурсів. А отже будуть формуватися зв'язки вертикального характеру. Держава як система ще більш високого рівня може здійснювати закупівлі у фірм, проводити запозичення у домогосподарств що теж є прикладом вертикальних ринкових зв'язків.

Ціллю системи є досягнення визначеного результату. Елементи системи при взаємодії повинні прагнути зберегти цей результат, а отже системні зв'язки мають не випадковий характер, а постійно відтворюються. Кількість елементів для виконання визначеного результату повинна бути такою щоб при скороченні їх кількості на один елемент або впливали кількісні зміни (скорочення цільового результату дії системи), або якісні зміни (зникнення взагалі цільового результату).

Як вказує у своєму дослідженні М. А. Гайдес, мінімальною системою може вважатися таке угруповання з «k» елементів, яке при видаленні з його складу хоча б одного будь-якого елемента, втрачає якості, присутні в цій групі елементів та відсутні у окремого з «k» елементів. Логічно, що межею членування домогосподарства є домогосподарство, що складається з однієї особи. Але відокремлена людина сама по собі не є домогосподарством. Існування необхідності відтворювання результату дії системи призводить до висновку, що первісною функці-

єю домогосподарства є саме відтворення його функціонування, а отже склад елементів такого мінімального домогосподарства системи повинен забезпечувати реалізацію цієї функції. Якщо система це сукупність взаємодіючих елементів то для відтворення функціонування людини (хоча б на фізичному рівні), як елемента системи, потрібні взаємодіючі матеріальні елементи такі як їжа, одяг, житло та ін.

В дослідженнях, присвячених формуванню економічних систем, переважають дві основні точки зору. Згідно з першою, основним елементом системи є індивід та його потреби (методологія індивідуалізму), а функціонування систем вищого рівня базується на рішеннях прийнятих індивідом. За другою, – це домогосподарства або сім'я, або взагалі великі об'єднання людей (методологія холізму), а отже функціонування індивіду обумовлюється системами вищого рівня.

Слід зазначити що сучасний «мейнстрим» поєднує у собі усі концепції та течії базисом яких є оптимізація економічної поведінки та аналіз рівноважних станів. А будь-які залежності мікро- або макrorівня визначаються як похідні від функції суб'єктів-оптимізаторів. Ця перша, найбільш поширена, точка зору відображає зміст принципу методологічного індивідуалізму: усі явища пояснюються як результат цілеспрямованої діяльності індивідуумів.

Як засвідчував Рольф Швері, групи ніколи нічого не роблять – в реальних ситуаціях діють тільки окремі особи [9]. В межах цієї течії професор О. А. Єрохіна вважає що об'єднання ресурсів та суб'єкта що розпоряджується ними у сфері виробництва, розподілу, обміну та споживанню можливе не тільки для домогосподарства, але й для окремого індивіда [2].

Також домогосподарство може бути розкладене на окремі складові, а отже не є межею членування. Дійсно в межах системної парадигми аналіз будь яка система вищого рівня може бути побудований на підґрунті аналізу систем найнижчого рівня. А от же аналіз індивіда та його поведінки є базисом аналізу економічної системи взагалі.

З позицій мейн стриму, домогосподарство є економічним суб'єктом, що складається з однієї або більше осіб та є власником ресурсів, постає ними економіку та використовує отримані за ресурси гроші для придбання товарів та послуг що задовольняють матеріальні потреби людини [10].

Разом з переважаючою методологією «мейнстриму» існує неортодоксальні школи та течії які заперечують примат методологічного індивідуалізму та оптимізації. У цих альтернативних

теоріях індивід орієнтується на пріоритети кооперації, співпраці, переважають не егоїстичні, а соціальні корені поведінки.

Повертаючись до системного аналізу, слід згадати, що функція системи об'єктивно обумовлена зовнішньою середою або системою вищого рівня. Також система вищого рівня має характеристики не притаманні системам нижчого рівня. Таким чином поведінка індивіда обумовлена сукупністю зовнішніх умов які сформувався на рівні домогосподарства або сім'ї, громади та держави взагалі.

Висновки. Дослідження сутності та складових елементів системної парадигми призводить до очікуваного висновку про можливість та доцільність використання системної методології для аналізу домогосподарств перехідної економіки.

Первісною функцією домогосподарства як системи є відтворення його функціонування, що обумовлене необхідністю збереження результату дії. Ціль, маючі коріння у внутрішніх потребах домогосподарства, обумовлюється зовнішньою середою або системами вищого рівня.

Системний дуалізм «мейнстриму» та неортодоксальних концепцій потребує у подальшому більш повного та комплексного аналізу функціонування домогосподарства, як складової і базису економіки та соціуму, та систем більш високого рівня. Саме такий напрямок досліджень дозволить побудувати концепцію домогосподарства перехідного періоду в межах системної парадигми.

УДК 65.014.1.009.4

Джаферова С. Е.

СУТНІСТЬ ПІДПРИЄМНИЦТВА І ЙОГО РОЛЬ В УПРАВЛІННІ МАТЕРІАЛЬНИМИ ПОТОКОВИМИ ПРОЦЕСАМИ ПІДПРИЄМСТВА

У статті розглядається доцільність створення ефективних підприємницьких логістичних систем з метою зменшення витрат у виробничому процесі підприємства.

Ключові слова: підприємництво, логістика, логістична концепція, матеріальний потік.

В статье рассматривается целесообразность создания эффективных логистических систем с целью снижения затрат в производственном процессе предприятия.

Ключевые слова: предпринимательство, логистика, логистическая концепция, материальный поток.

In this article the expediency of creation of the effective logistic systems is examined with the purpose of declination the expenses in the productive process of enterprise.

Key words: enterprise, logistic, logistic conception, material stream.

Постановка проблеми. Прискорення інтеграційних процесів є відчутною рисою сучасної підприємницької економіки. В цьому зв'язку широкого розвитку набуває концепція логістики, яка обирається за основу економічної стра-

- ЛІТЕРАТУРА
1. Ерохина Е. А. Развитие национальной экономики: системно-самоорганизационный поход / Е. А. Ерохина. – Томск : Изд-во Томского ун-та, 1999. – 160 с.
  2. Нуреев Р. М. Сравнение экономических систем во времени: формационные подходы к анализу / Р. М. Нуреев // Экономический вестник Ростовского государственного университета. – 2010. – Том. 8, № 1. – С. 130–141
  3. Василенко В. Н. Архитектурные формы регионального экономического пространства / В. Н. Василенко // Экономика и управление. – 2010 – № 2 – С. 17–26.
  4. Корнаи Я. Системная парадигма / Я. Корнаи // Вопросы экономики. – 2002. – № 4 – С. 4.–22.
  5. Сорокин П. Социальная и культурная динамика / П. Сорокин. – СПб. : РХГИ, 2000. – 342 с.
  6. Клейнер Г. Б. Системная парадигма в экономических исследованиях: новый поход [Электронный ресурс] / Г. Б. Клейнер. – Режим доступа : <http://www.kleiner.ru/SystemParadigm.htm>.
  7. Розмаинский И. Денежная экономика как основной «предметный мир» посткейнсиан / И. Розмаинский // Экономический вестник Ростовского государственного университета. – 2007. – Том 5, № 3. – С. 58–68.
  8. Корнаи Я. Бюрократия и рынок / Я. Корнаи // Вопросы экономики. – 1989. – № 12. – С. 69–74.
  9. Швери Р. Теория рационального выбора: универсальное средство или экономический империализм? / Р. Швери // Вопросы экономики. – 1997. – № 7. – С. 35–51.
  10. Макконнелл К. Р. Экономикс: принципы, проблемы и политика / К. Р. Макконнелл, С. Л. Брю ; [пер. с англ.]. – К. : Хагар-Демос, 1993. – 785 с.

тегії підприємств и використовується як головний засіб конкурентної боротьби.

Підприємництво – це особлива організація виробничо-господарської діяльності, що забезпечує надійність відтворення капіталу в ринко-

вій економіці. Для вирішення проблем оптимізації цієї діяльності вирішальну роль відіграє використання ідей логістики.

Аналіз наукової літератури. Сутність підприємництва та управління матеріальними потоками підприємства досліджена багатьма вченими-еконо-містами. Великий внесок в розробку теорії та практики логістики та формування логістичної концепції внесли А. М. Гаджинский [2], М. С. Доронина [3], А. И. Семенов [7] та інші.

Питання підприємництва та стратегічного управління підприємством знайшли відображення у працях сучасних вчених А. Є. Воронкової [1], Ю. Д. Красовського [4], В. С. Пономаренко [6], М. А. Сіроштана, В. І. Потапова [8] та інших.

Мета дослідження – визначити ефективність створення підприємницьких логістичних систем, який передбачає розвиток здатності знаходити шляхи зменшення витрат на укладання угод та на узгодження параметрів різних етапів бізнес-процесу у виробничому процесі підприємства.

Виклад основного матеріалу. Статистика свідчить, що в умовах індустріальної економіки тривалість процесу безпосередньо виробництва продукції складає лише 2% загального відтворювального циклу. Останній час витрачається на різні види переміщення, збереження матеріалів, незавершеного виробництва та готової продукції, тобто на матеріально-технічне забезпечення та збут.

Матеріальні витрати в промисловості в середньому складають до 50% всіх витрат; а в окремих галузях вони сягають 80–90%. Витрати, пов'язані зі збереженням матеріалів на складах, складають також значну долю бюджету промислового підприємства (інколи вони досягають 10–15% суми витрат на закупівлю матеріалів). Тому в ринковій економіці фінансова результативність матеріально-технічного забезпечення на основі його раціоналізації відіграє важливу роль у забезпеченні ефективності роботи підприємства в цілому.

Ці обставини спонукали пошук можливостей переходу від вирішення задач матеріально-технічного забезпечення окремого підприємства до об'єднання економічних потоків юридично незалежних суб'єктів господарювання. У розвинутих країнах практично з 60-х років ХХ сторіччя матеріально-технічне забезпечення і збут підприємства стають єдиною функцією підрозділу, який регулює матеріальні потоки від постачання вихідних матеріалів до випуску продукції за межі підприємства.

Але сучасне підприємство існує в умовах динамічної конкуренції, високого ступеню невизначеності кон'юнктури, прискореного розвитку продуктивних, технологічних і організаційних інновацій. Таке середовище бізнесу вимагає синтезу двох моделей менеджменту – раціонального управління і поведінкового управління, орієнтованого на зростання ролі людини. Роль поведінкової моделі, як доводить Ю. Красовський [4, с. 10], зростає (рис. 1).

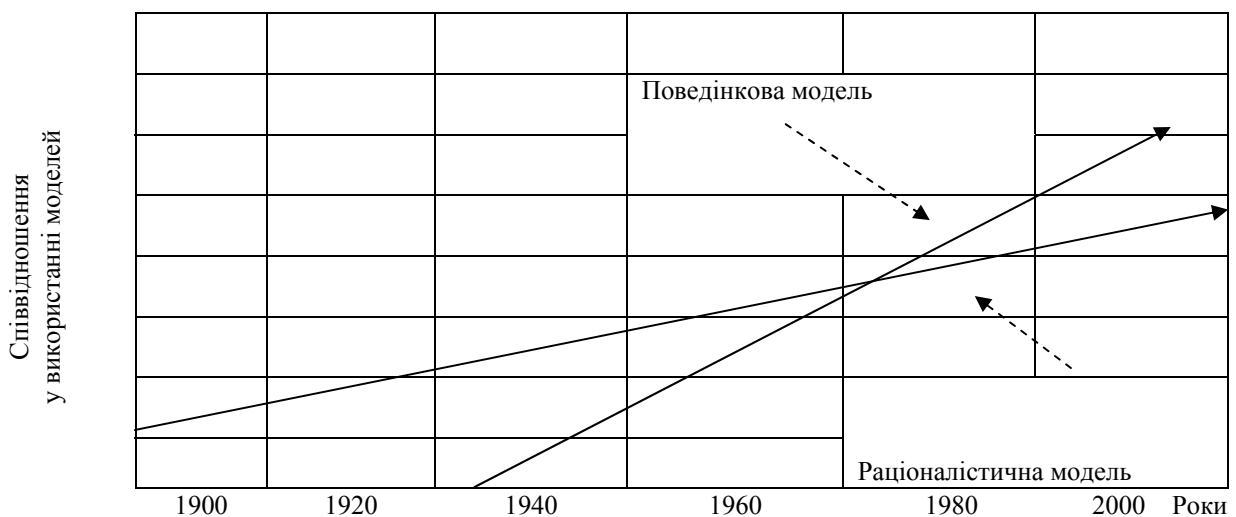

Рис. 1. Тенденції розвитку моделей управління підприємством.

Можна стверджувати, що вітчизняні підприємства не мають досвіду використання ні першої, ні другої моделі. Перша з них – раціоналістична (орієнтована на використання категорії капітал підприємства, яка відображає економічну організацію підприємства і входження її в організовані відтворювальні цикли суспіль-

ства) не застосовувалася раніше в управлінні вітчизняною економічною системою, оскільки такої категорії ні теорія, ні практика не визначали. Отже керівникам підприємств потрібно оволодіти інструментами ефективного управління капіталом, щоб не тільки успішно боротися з конкурентами за його збереження та примно-

ження, а й розвивати його, не порушуючи при цьому складні взаємозв'язки економічної системи суспільства в цілому. Поведінкова модель надає додаткові переваги підприємству в зв'язку із зростанням впливу людини на економічні процеси, але орієнтація лише на неї може спричинити появу економічних проблем. Необхідність переходу від надмірного захоплення поведінковими моделями до поєднання їх з орієнтаціями на економічні критерії оцінювання діяльності підприємств як складних економіко-соціальних систем відчувають і зарубіжні практики та вчені. Так, Т. Лемберт вважає, що в управлінні підприємством треба перестати мислити вимірами організації та повернутися до концепції бізнесу, він дає рекомендацію щодо змін управління бізнес-одинацями: «Вище керівництво мусить бути спроможним передати належні інструменти у потрібний момент і забезпечити їхнє ефективне використання. Головна увага має зосереджуватися на забезпеченні економічного управління капіталом» [5, с. 17]. Поєднання ж раціоналістичної і поведінкової моделі саме і забезпечується логістичною концепцією управління підприємством, яка надає інструменти наскрізної організаційно-аналітичної оптимізації відтворювального процесу.

Сучасне підприємництво можна розглядати як особливий напрям соціальної моделі економічного розвитку. Його особливістю є те, що воно орієнтується на залучення і використання для вирішення проблем ресурсів з найрізноманітніших джерел. Теорія підприємництва як особливої функції бізнесу пройшла принаймні чотири етапи розвитку. На першій стадії учені звертали увагу на такій особливій функції підприємця як вміння йти на ризик. На другому етапі посилена увага звертала на таку рису підприємливої людини, як інноваційність, яку пов'язували з посиленням динамічності розвитку. На третьому етапі об'єктом уваги стали технології прийняття рішень, на четвертому – цільова диверсифікація, направлена на організацію логістичних підприємницьких ланцюгів. Справа в тому, що ризик підприємця залежить від тривалості відтворювального циклу його капіталу. Що довшим є цикл, то більшою є невизначеність результату бізнес-діяльності. Тому підприємець повинен бути готовим здійснювати різного виду інновації для впорядкування зруйнованих темпів відтворювальних циклів капіталу. Ефективність таких інновацій залежить від поінформованості та компетентності підприємця, вміння не тільки опанувати революційні ідеї, але і знаходити нові комбінації наявних факторів виробництва.

В умовах посилення конкуренції підприємливість перестає бути рисою окремої особи, що

веде бізнес-діяльність, а стає функцією, притаманною всім діям економічних суб'єктів і більшою чи меншою мірою виконується ними всіма. За думкою Л. Мізеса, підприємливість характеризує спрямованість людини на пошук та використання нових можливостей у виробництві, обміні і т. ін. Причому справою підприємця є не просто експеримент з новими технологічними методами, а вибір із множини можливих методів саме тих, які найбільш придатних для забезпечення найдешевшим способом людей тим, чого вони найбільше потребують в даний момент.

В сучасних дослідженнях підприємництва як на індивідуальному рівні, так і на рівні великих підприємств вивчаються не тільки такі його функції як прийняття ризику, комбінування виробничих факторів, інноваційна діяльність, але і розподіл ресурсів на перспективні напрямки, управління як механізм прийняття рішень на майбутнє, їх організацію та виконання. Тобто головна роль підприємця полягає в такому регулюванні економічної системи, яка забезпечувала б її рівноважний стан.

Водночас з дослідженнями феномену підприємництва економічна наука намагалася обґрунтувати рекомендації щодо розвитку великих виробництв. Значною мірою (а саме – 2/3 обсягів виробництва) засоби споживання і блага створюються на великих підприємствах, незалежно тепер від форми власності [7, с. 59]. Оскільки за будь-яких умов основу економіки розвинених країн складають великі підприємства, науковими дослідженнями визначаються можливості їх ефективного розвитку за рахунок використання математичних методів оптимізації вибору варіантів діяльності і орієнтацією на підприємницький стиль управління ними. Якщо для малих підприємств в умовах ринкової економіки проблемами стають невисока якість менеджменту та низький ступінь капіталізації, то у великих – низька продуктивність праці через зростання конкуренції та незадоволеність персоналу через неможливість реалізувати творчий потенціал в умовах бюрократизації управління. Таким чином для малих підприємств стає проблема розвитку процесів упорядкування бізнесу, для великих – опанування підприємницького стилю поведінки. Вирішення цих проблем тісно пов'язане з розвитком логістичного управління.

Створення довершених виробничо-комерційних систем і виробничих відносин, механізмів їх упорядкування складають основу логістичного підходу до управління бізнесом.

Ефективність економічних процесів багато в чому визначається раціональним поєднанням централізації та децентралізації. Тривалий час такі процеси розглядалися та оптимізувалися в

межах ієрархічної системи управління спеціалізованими процесами перетворення сировини в продукцію. Але швидкість зміни структури попиту та необхідність своєчасного реагування на них призвели до необхідності зміни сутності системного підходу до бізнес-діяльності. Головними об'єктами уваги стали процеси послідовного перетворення вхідних матеріалів на той продукт, що визнається покупцем. Ускладнення виробничого циклу обумовило той факт, що необхідним став науковий напрямок, який надавав би рекомендації щодо впорядкування потокових процесів підприємства.

В останні 10–15 років перед західними підприємствами постала проблема розвитку та стимулювання інноваційного стилю поведінки персоналу, перетворення персоналу підприємств в єдину творчу команду. Конкурентоспроможність великих підприємств значною мірою залежить від їх здатності здобувати та використовувати нові знання. Ця проблема не має вирішення за умови, коли його персонал не буде зацікавленим використовувати свій інтелектуальний потенціал. М. Вебер свого часу вважав, що саме бюрократична організація здатна забезпечити найвищий рівень ефективності. Але наступні дослідження П. Друкера показали, що тільки підприємство здатне знаходити та вводити в дію невикористані ділові можливості, що з'являються в результаті змін в управлінських, маркетингових, технологічних і інших підсистемах організацій [7, с. 61]. Настав час синтезу цих моделей управління підприємством.

Практика свідчить, що незважаючи на повну протилежність бюрократичної та підприємницької моделей управління підприємствами тільки їх раціональне поєднання надає життєздатності бізнесу. Бюрократичне управління, що повністю ігнорує підприємницький стиль, швидко вичерпує свої резерви в умовах конкурентного середовища. Але підприємство не може існувати і без чіткої регламентації сфер відповідальності менеджерів, формальних правил та норм господарювання. Але і підприємство, зорієнтоване лише на інноваційний, підприємницький стиль поведінки не може витримати конкуренцію, оскільки швидко вийде за межі допустимого ризику. Таким чином очевидним стає необхідність розроблення технології їх поєднання.

Разом зі збагаченням моделей управління підприємствами в їх економічних процесах спостерігається посилення заміни ринкових механізмів взаємодії з партнерами різними формами співробітництва з ними. В той же час і всередині корпорацій спостерігаються тенденції переведення чисто бюрократичних відносин між окремими підрозділами на ринкові засади.

Обмеженість ринкових механізмів розподілу ресурсів та регулювання бізнес-діяльності пов'язана з необхідністю приймати короткотермінові рішення з орієнтацією на отримання вигоди за рахунок інших партнерів. Повна незалежність ділових партнерів та висока конкуренція стримують інформаційний обмін між суб'єктами господарювання. Це в свою чергу збільшує ризик угод, збільшенню тривалості ділових переговорів. Практично відсутні умови об'єднання інформаційних ресурсів.

Бюрократична система розподілу ресурсів практично не стимулює ініціативність та творчість, обумовлює великі витрати на переробку інформації, необхідної для прийняття об'єктивних рішень.

За таких умов поєднання двох механізмів розподілу ресурсів стає нагальною необхідністю. А способом їх поєднання стає логістична концепція управління. Якщо ринкові механізми взаємодії ділових партнерів орієнтуються головним чином на прибуток, а не на зв'язки між членами ділових угод, в логістичній концепції саме ці зв'язки мають найбільшу цінність. Адміністративні організації на протилежність ринку мають здатність забезпечувати стабільність виробництва і детальний облік витрат ресурсів. Однак в сучасних умовах швидких змін зв'язків з навколишнім середовищем ці їх переваги часто перетворюються в недоліки. Логістичні ж ланцюги набагато мобільніше регулюють обмін матеріальними та фінансовими потоками з навколишнім середовищем.

Створення логістичної системи вимагає значних ресурсів, а тому розв'язання конфліктів між членами логістичного ланцюга швидше вирішуватиметься шляхом переговорів, ніж виходом з нього. Обмін взаємно необхідною інформацією в логістичній системі надійніший, ніж в чисто ринкових системах. Взаємовигідний обмін ресурсами в межах логістичної системи спонукає до взаємної турботи про збереження стабільності та безпеки бізнесу, сприяє взаємним консультаціям та обміну досвідом, що позитивно відтворюється в результат господарювання.

Формування логістичних систем надає стратегічні переваги її учасникам. Справа в тому, що надійний логістичний ланцюг надає змогу кожному діловому партнеру зосередитися на виконанні тих процесів, які є найбільш конкурентоздатними стосовно інших. Однак у кожного учасника логістичного ланцюга є можливість укласти угоду з кимось іншим, який надає послуги та товари на більш вигідних умовах. Іншою перевагою логістичних систем є отримання можливостей скористатися ключовими ре-

сурсами, знаннями, технологіями, змінити характер конкуренції. Звичайно, вступ до логістичного союзу у великих і малих підприємств має різні причини. Так, для великих підприємств – це можливість зменшення витрат та отримання високих технологій. Для малих – зменшення фінансового ризику, отримання можливостей працювати на нових ринках.

Підґрунтям для створення підприємницьких угруповань в формі логістичного ланцюга є на-

магання ефективно впливати на ринок шляхом контролю відтворювального циклу капіталу з єдиного центру.

Логіку і мотивацію вибору керівництвом підприємства підприємницької філософії господарювання і логістичної форми організації взаємодії різних етапів бізнес-процесу, в тому числі і в стосунках з діловими партнерами, можна зрозуміти, порівнюючи дві моделі поведінки підприємства (табл. 1).

Таблиця 1.

Порівняння традиційної та підприємницької поведінки підприємства.

Традиційна модель	Підприємницька модель
Вивчення та оцінка ресурсів власного підприємства	Вивчення зовнішнього середовища для пошуку альтернативних цільових можливостей
Оцінка можливостей досягнення цілей (наприклад, отримання прибутку)	Оцінка наявних ресурсів підприємства і можливостей з їх допомогою та існуючих альтернативних шляхів досягти поставленої цілі
Реалізація варіанту, який забезпечує максимізацію прибутку	За умови нестачі власних ресурсів генерується ідея отримання їх із зовнішнього середовища за рахунок логістичних угод з діловими партнерами, цільової диверсифікації та інших інновацій

Таким чином, в сучасних умовах бізнес-діяльності, коли успіх залежить від використання великої кількості комбінацій ресурсного забезпечення (не тільки матеріального, фінансового, але і інформаційного, інтелектуального), повним переліком яких не володіє ні одне підприємство, логічним буде пошук можливостей залучення зовнішніх ресурсів для вирішення мети бізнес-діяльності тому виробничо-комерційна діяльність все більше і більше гарантується не стільки з власними ресурсами, скільки з контролем над найважливішими серед них і вмінням залучати зовнішні і внутрішні ресурси в найрізноманітніших логістичних комбінаціях.

В цьому контексті одним з найважливіших рішень, що приймаються системою управління

підприємством, є вибір тих ланок постачальницько-виробничо-збутового ланцюга, яким необхідно приділити підвищену увагу, а також тих ланок, які не є пріоритетними для даного.

При формуванні логістичних ланцюгів необхідно орієнтуватися не тільки на зменшення витрат, але і на створення спільної інформаційної бази регулювання бізнес-процесів, спільної команди, що регулює сукупність під процесів та етапів логістичного потоку, отримання конкурентних переваг за рахунок надійності узгодження окремих ланок логістичної системи.

При впровадженні логістики в систему управління матеріальними потоками підприємства необхідно орієнтуватися як на її особливості, так і на взаємозв'язок з іншими спеціальними функціями менеджменту (табл. 2).

Таблиця 2.

Порівняння функцій менеджменту, маркетингу та логістики.

Менеджмент	Маркетинг	Логістика
<i>Об'єкт управління</i>		
Упорядкованість економічних і соціальних процесів підприємства	Ринки і кон'юнктура конкретних товарів і послуг	Економічні поточкові процеси підприємства, уособлені в етапах бізнес-процесів підприємства
<i>Предмет управління</i>		
Організація впливу визначеного механізму управління на ситуації діяльності підприємства	Узгодження вимог споживача і можливостей виробника з виробництва певних товарів та послуг	Оптимізація економічних поточкових процесів підприємства
<i>Засоби впливу</i>		
Технології методів управління, норми, важелі, стимули, мотивації трудової діяльності	Елементи маркетинг-міксу та технології соціально-психологічних регуляторів	Інформаційні технології, математичні моделі, соціально-психологічні інструменти організації роботи в команді
<i>Кінцеві результати</i>		
Впорядкованість відтворювальних циклів і розвитку соціально економічних процесів їх по спіралі	Розроблення та реалізація маркетингових програм забезпечення взаємовигідних угод між діловими партнерами	Організація логістичних потоків у відповідності з вимогами логістичного міксу

Так, разом з виробничими менеджерами спеціалісти з логістики розв'язують задачі «виробити самостійно певні напівфабрикати чи купити їх у партнера?», планують і організують закупки матеріальних ресурсів, узгоджують правила та принципи використання технологічного транспорту, організують, планують та використовують складські приміщення, контролюють між операційні запаси у виробничому процесі, планують, проектують та використовують певні види пакування, вирішують проблеми територіального розміщення підрозділів підприємства. Разом з працівниками відділу маркетингу логістики обґрунтовують ціни з врахуванням видів транспорту; способів складування, місця розташування цих складів; технології переробки вантажів, способів формування різного виду запасів. Вони також працюють спільно над вибором такого асортименту продукції, який би відповідав стратегії і тактиці ціноутворення, засобами пакування продукції. Вони також визначають вигідні місця продажу продукції, системи торговельних посередників. До спільної компетенції маркетологів і логістів належать задачі сервісного обслуговування споживачів, починаючи від визначення місця розташування сервісних центрів до графіків забезпечення їх відповідними запасними частинами, комплектуючими деталями.

Висновки. Узгодження матеріальних і фінансових потоків підприємства забезпечується вирішенням задач обґрунтування оптимального розміру та показників оборотності оборотного

капіталу підприємства, контролю і управління складськими і транспортними витратами, станом матеріальних запасів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Воронкова А. Э. Стратегическое управление конкурентоспособным потенциалом предприятия: диагностика, организация / А. Э. Воронкова. – Луганськ : ВУНУ им. В. Даля, 2000. – 315 с.
2. Гаджинский А. М. Логистика : учеб. для высших и средних специальных учеб. заведений / А. М. Гаджинский. – [4-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Маркетинг, 2001. – 396 с.
3. Доронина М. С. Управление материальными и финансовыми потоками предприятий на основе логистического подхода / М. С. Доронина, Л. Г. Шемаева // Научно-технический прогресс и эффективность производства : вестник Харьк. политех. ун-та. – 1999. – № 90. – С. 32–37.
4. Красовский Ю. Д. Организационное поведение : учеб. пособ. / Ю. Д. Красовский. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2004. – 267 с.
5. Лемберт Т. Ключові проблеми керівника. 50 перевірених способів вирішення проблем / Т. Лемберт ; [пер. с англ.]. – К. : Всесвіт ; Наукова думка, 2001. – 303 с.
6. Пономаренко В. С. Стратегічне управління підприємством / В. С. Пономаренко. – Харків : Основа, 1999. – 620 с.
7. Семенов А. И. Логистика. Основы теории : учеб. для вузов / А. И. Семенов, В. И. Сергеев. – СПб. : Союз, 2003. – 544 с.
8. Стратегічні цілі і моделі ефективної діяльності підприємств : навч. посіб. / [М. А. Сіроштан, В. І. Потапов, М. І. Білявцев та ін.]. – Харків : Око, 1999. – 216 с.

УДК 332.13

Егорченко Т. И.

ПОДХОДЫ К ОПРЕДЕЛЕНИЮ СТРУКТУРЫ ТОПЛИВНО-ЭНЕРГЕТИЧЕСКОГО КОМПЛЕКСА РЕГИОНА

Розглянуто існуючі теоретичні підходи до визначення структури паливно-енергетичного комплексу, проаналізовано їх відмінності і переваги, сформульовано особисте визначення організаційно-технологічної структури паливно-енергетичного комплексу.

Ключові слова: паливно-енергетичний комплекс, енергетичні ресурси.

Рассмотрены существующие теоретические подходы к определению структуры топливно-энергетического комплекса, проанализированы их отличия и преимущества, сформулировано собственное определение организационно-технологической структуры топливно-энергетического комплекса.

Ключевые слова: топливно-энергетический комплекс, энергетические ресурсы.

Current theoretical approaches of definition fuel and energy complex structure, their differences and advantages are analyzed, own definition of organizational-technological structure of fuel and energy complex is formulated.

Key words: a fuel and energy complex, power resources.

Постановка проблеми. Принимая во внимание роль топливно-энергетического комплекса, которая состоит в обеспечении региональной

энергетической безопасности, необходимым является определение региональных особенностей его формирования и развития, учитывая при-

родно-ресурсный потенциал, уровень развития энергетической инфраструктуры, а также специализацию экономики региона, обуславливающую характер потребления энергетических ресурсов

Анализ литературы. Различные экономические аспекты деятельности топливно-энергетического комплекса получили отражение в научных трудах ученых В. Баранника, Е. Быковой, Н. Воропая, В. Гееца, И. Дияка, О. Кострубицкой, Р. Подольца, А. Решетняка, И. Франчука и др., однако их подходы значительно разнятся в определении составляющих комплекса, что требует дополнительного анализа и изучения.

Целью данной статьи является разработка организационной структуры топливно-энергетического комплекса региона на основе теоретических исследований основ его развития.

Изложение основного материала. Системный характер топливно-энергетического комплекса проявляется посредством взаимодействия систем электроснабжения, теплоснабжения, топливоснабжения, включающих предприятия и объекты инфраструктуры, обеспечивающие получение, переработку, преобразование, транспортировку, хранение и распределение энергетических ресурсов и энергоносителей всех видов. Вместе с этим, в научных трудах [1–3] ученые выделяют топливную промышленность и электроэнергетику как подсистемы топливно-энергетического комплекса, функционирование которых предполагает использование транспортной инфраструктуры, включающей трубопроводный транспорт и линии электропередач.

Ученый А. А. Решетняк [3], исследуя взаимосвязи между подсистемами топливно-энергетического комплекса, акцентирует внимание на многоаспектности и взаимодействии отраслей, обеспечивающих его функционирование посредством производства и переработки органического топлива, а также создания материальных потоков. Однако, данный подход значительно укрупняет структуру топливно-энергетического комплекса, что затрудняет детализацию поэлементного состава комплекса, а также определение ресурсов в соответствии со стадией переработки и потребления энергетических продуктов.

В научных трудах [4; 5] представлена структура топливно-энергетического комплекса государства, основу которой составляют стадии технологического процесса, включающие производство, переработку и распределения нефти и нефтепродуктов, производство и распределение газа и конденсата, электроэнергии и добычу

энергетических материалов. По мнению ученых, данный подход позволяет выявить характер связей топливно-энергетического комплекса с видами экономической деятельности, универсальность которого проявляется в его воздействии на темпы роста промышленного производства, уровень производительности труда и ускорение научно-технического прогресса.

Ученый И. А. Франчук [6], исследуя функционирование топливно-энергетического комплекса страны, определяет его как сложную экономическую систему, подсистемами которой являются нефтегазовая, угольная отрасли, а также электроэнергетика. При этом ученый отмечает, что каждая из выделенных подсистем является системой низшего уровня иерархии, которая имеет разный уровень сложности, однородности и отличается структурой, а также характеризуется высокой степенью взаимозависимости и взаимодействия с другими элементами системы.

Научный интерес представляет подход ученых, определяющих топливно-энергетический комплекс региона как природно-техническую систему, состоящую из атмосферно-технической, водно-технической, биотехнической, геотехнической и социально-технической подсистем, которая отражает совокупность состояний и форм, определяемых взаимодействием природной и инженерной подсистем ТЭК [7].

Данный подход позволяет выделить в структуре топливно-энергетического комплекса региона стадии технологического цикла, включая добычу, геологоразведку, первичную переработку, процессы глубокой переработки и потребления топливно-энергетических ресурсов. Рассматривая топливно-энергетический комплекс региона как природно-техническую систему, следует учитывать, что ученые под основой его формирования предполагают природно-ресурсный потенциал, что позволяет определять региональные особенности функционирования комплекса, учитывать уровень антропогенного воздействия на окружающую среду, а также стадии технологического цикла производства различных видов энергии.

Ученые ИСЭМ СО РАН [8] определяют топливно-энергетический комплекс страны как динамическую территориально-производственную систему и обосновывают необходимость создания оптимизационных моделей топливно-энергетического комплекса, учитывая развитие энергетики по регионам в долгосрочной перспективе.

Научный интерес представляют разработанные международной группой ученых по заказу Международного энергетического агентст-

ва [9] близкие по назначению и принципам формирования экономико-математические модели системы топливно-энергетического комплекса «MARKAL», «MESSAGE», «EFOM». Характерным представителем данных моделей является модель «MARKAL», которая отражает особенности функционирования топливно-энергетического комплекса, учитывая обеспечение первичными энергетическими ресурсами, технологический процесс переработки ресурсов и производства видов энергии, а также группы потребителей конечной энергии, принимая во внимание воздействие топливно-энергетического комплекса на окружающую среду.

Таким образом, представленные подходы позволяют рассматривать топливно-энергетический комплекс региона как сложную межотраслевую систему, цель которой состоит в обеспе-

чении энергетической безопасности территориальной общественной системы, учитывая региональные особенности энергетического потенциала, а также необходимость оптимизации энергетического баланса при условии минимизации негативного воздействия на окружающую среду.

Данный подход позволил разработать организационно-технологическую структуру топливно-энергетического комплекса региона, включающую блоки ресурсного, технологического и организационно-экономического обеспечения, в результате взаимодействия которых достигается стратегическая цель функционирования топливно-энергетического комплекса – обеспечение энергетической безопасности региона (рис. 1).

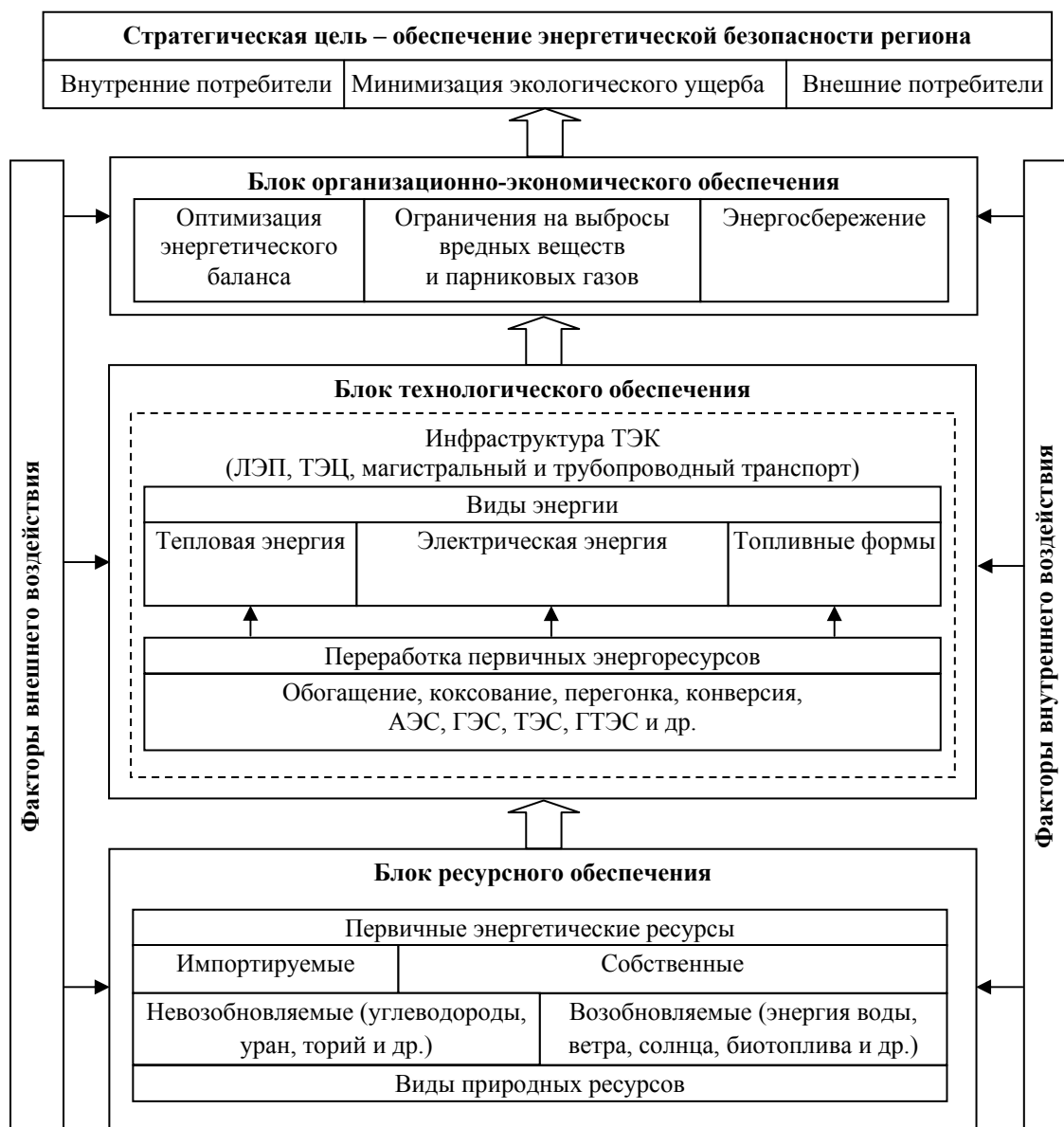

Рис. 1. Организационно-технологическая структура топливно-энергетического комплекса региона.

*Разработано автором на основе теоретических исследований.

В рамках организационно-технологической структуры выделен блок ресурсного обеспечения, являющийся основой функционирования топливно-энергетического комплекса и включающий источники образования первичных энергетических ресурсов, которые следует разделять на импортируемые и собственные. Так, источником формирования потенциала собственных первичных энергетических ресурсов являются запасы невозобновляемых природных ресурсов, к которым относятся углеводороды (уголь, нефть, газ, сланцы, торф) и источники ядерного топлива (уран, торий, цезий, плутоний), а также возобновляемые природные ресурсы, включающие энергию солнца, воды, ветра, приливов и отливов, термальных источников, биомассы, тепло Земли.

При этом следует учитывать, что в условиях ограниченности потенциала собственных природных энергетических ресурсов, необходимым является использование импортируемых ресурсов, к которым относятся невозобновляемые природные ресурсы. Таким образом, блок ресурсного обеспечения отражает совокупность первичных энергетических ресурсов региона, с учетом собственного природно-ресурсного потенциала и возможности использования импортируемых источников энергоресурсов.

Принимая во внимание, что процесс функционирования топливно-энергетического комплекса предусматривает преобразование первичных энергетических ресурсов в конечные виды энергии, целесообразным является выделение в составе организационно-технологической структуры комплекса блока технологического обеспечения. Это позволит выявить региональные особенности функционирования топливно-энергетического комплекса, учитывая характер технологических преобразований первичных энергоресурсов, а также уровень развития транспортных коммуникаций и степень морального и физического износа материально-технических объектов, образующих инфраструктуру топливно-энергетического комплекса. Так, технологический процесс переработки добываемых энергетических ресурсов включает стадии «облагораживания» (гидрогенизация, нефтеперегонка, коксование, обогащение, брикетирование) и производства топливных форм (жидкое и твердое топливо, газ, мазут, топливные кассеты и твэлы для атомной энергетики и др.).

Переработка возобновляемых энергетических ресурсов включает производство биотоплива из отходов животноводства, сельскохозяйственного, целлюлозно-бумажного и лесозаготовительного производств, электрической энергии посредством использования энергии солнца,

воды, ветра, приливов и отливов, а также геотермальной энергии и низкопотенциального тепла, содержащегося в приземных слоях воздуха, воды, верхних слоях Земли и промышленных выбросах. Таким образом, в результате осуществления технологического процесса генерируются виды вторичной энергии, включающие топливные формы, а также тепловую и электрическую энергию.

Одной из основных и технологически сложных функций топливно-энергетического комплекса является транспортировка и хранение энергетических ресурсов и видов энергии, что определяет роль производственной инфраструктуры в обеспечении его эффективного функционирования. При этом в зависимости от вида передаваемого ресурса, в качестве объектов инфраструктуры используют линии электропередач, теплоэлектроцентрали, магистральные высоковольтные линии и трубопроводы, образующие единые сети, а также склады топливных ресурсов, генерирующие, аккумулирующие, трансформирующие, передающие и распределительные устройства.

Принимая во внимание, что целью функционирования топливно-энергетического комплекса является обеспечение энергетической безопасности территориальной общественной системы, учитывая необходимость оптимизации энергетического баланса и минимизации экологических рисков, в организационно-технологической структуре комплекса предусмотрен блок организационно-экономического обеспечения. Это позволило выявить региональные особенности формирования структуры энергетического баланса, определить источники загрязнения вредными веществами и парниковыми газами, а также разработать мероприятия, направленные на активизацию внедрения энергосберегающих технологий.

Следует отметить, что топливно-энергетический баланс региона характеризует соотношение наличия и использования видов энергоресурсов и отражает количественное соответствие между расходом и поступлением энергии. Поэтому в структуре топливно-энергетического баланса должны быть отражены источники поступления топливно-энергетических ресурсов, включая первичные энергетические ресурсы, произведенную энергию и импортируемую энергию, а также направления расходования, с учетом производства других видов энергии, технологических потребностей, экспортируемой энергии, потерь при хранении и транспортировке.

Таким образом, оптимизация энергетического баланса региона предусматривает обеспечение равновесия между производством и потреблением энергии, учитывая экспорт, импорт,

использование альтернативных источников. При этом важная роль в блоке организационно-экономического обеспечения отводится энергосбережению, что предусматривает рациональное использование энергетических ресурсов посредством внедрения инновационных технологий, уменьшения потерь при транспортировке и потреблении энергии, применения энергоэффективного оборудования, снижения энергоемкости производства, а также использования систем учета и методов регулирования потребления энергоресурсов в коммунально-бытовой сфере.

Принимая во внимание необходимость обеспечения экологической безопасности как одного из условий энергетической безопасности региона и главной стратегической задачи мирового сообщества, организационно-экономическое обеспечение должно предусматривать оценку объемов выбросов вредных веществ на всех стадиях функционирования топливно-энергетического комплекса. Это требует разработки научно-обоснованных подходов, а также использования современных методов и инструментов, позволяющих регулировать процессы функционирования топливно-энергетического комплекса. В этом случае возможно ограничить уровень воздействия выбросов вредных веществ и парниковых газов на состояние окружающей среды, что в полной мере согласовывается с Рамочной конвенцией ООН об изменении климата и принятым к ней Киотским протоколом.

Следует обратить внимание на то, что целостность организационно-технологической структуры топливно-энергетического комплекса региона обеспечивается посредством взаимодействия образующих ее блоков, сфокусированных на достижение стратегической цели, которая состоит в стабильном обеспечении энергоресурсами потребителей региона, используя внутренние и внешние источники энергоресурсов при условии минимизации негативного воздействия на окружающую среду. При этом следует учитывать, что в зависимости от соотношения объемов добычи (производство, импорт) и внутреннего потребления энергоресурсов, в качестве потребителей могут рассматриваться внешние потребители, импортирующие различные виды энергии, включая первичные, переработанные энергоресурсы и подведенные виды энергии, а также услуги по их переработке и транспортировке.

Поскольку топливно-энергетический комплекс является открытой системой, взаимодействующей с различными элементами региональной общественной системы, необходимо учитывать воздействие факторов внешней и внутренней среды на функционирование ком-

плекса. При этом следует принимать во внимание, что в экономической науке представлены различные подходы к определению факторов, воздействующих на функционирование топливно-энергетического комплекса, в разной степени учитывающие характер влияния внешней и внутренней среды. Поэтому необходимой является систематизация факторов, оказывающих воздействие на функционирование топливно-энергетического комплекса региона, что позволит разработать методические подходы к оценке эффективности его функционирования, а также обосновать наиболее целесообразные инструменты, позволяющие регулировать сложную систему взаимодействия элементов топливно-энергетического комплекса, обеспечивающих энергетическую безопасность региона.

Выводы. Предложенная организационно-технологическая структура топливно-энергетического комплекса региона достаточно полно отражает элементы, стадии функционирования, технологические и экономические взаимосвязи топливно-энергетического комплекса, а также позволяет учитывать его негативное техногенное воздействие на окружающую среду.

ЛИТЕРАТУРА

1. Зеркалов Д. В. Энергетическая безопасность / Д. В. Зеркалов. – К. : Основа, 2009. – 161 с.
2. Размещение производительных сил : учебник // [В. Ф. Семенов, В. В. Ковалевский, О. Л. Михайлюк] ; под ред. В. Ф. Семенова. – [5-е изд.]. – К. : Общество «Знание», КОО, 2003. – 351 с.
3. Решетняк А. А. Эффективность развития топливно-энергетического комплекса Украины : монография / А. А. Решетняк. – К. : Наукова думка, 1991. – 124 с.
4. Самойленко И. О. Характеристика топливно-энергетического комплекса Украины : конспект лекций / И. О. Самойленко. – Харьков : ХНАМГ, 2009. – 56 с.
5. Український соціум / [О. С. Власюк, В. С. Крисаченко, М. Т. Степико та ін.] ; за ред. В. С. Крисаченка. – К. : Знання України, 2005. – 792 с.
6. Франчук И. А. Методология анализа топливно-энергетического комплекса Украины [Электронный ресурс] / И. А. Франчук. – Режим доступа : <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/DeBu/2007-2/doc/2/11.pdf>.
7. Светлов И. Б. Механизм управления природно-технологическими системами ТЭК : монография / И. Б. Светлов, С. Г. Гулькова. – Владивосток : Дальнаука, 2006. – 122 с.
8. Системные исследования в энергетике: Ретроспектива научных направлений СЭИ – ИСЭМ : монография / под ред. Н. И. Воропай. – Новосибирск : Наука, 2010. – 686 с.
9. Методы и модели прогнозных исследований взаимосвязей энергетики и экономики / [Ю. Д. Кононов, Е. В. Гальперова, Д. Ю. Кононов и др.]. – Новосибирск : Наука, 2009. – 178 с.

ОЦЕНКА ЭФФЕКТИВНОСТИ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ СЕЛЬСКОГО ТРУДОВОГО ПОТЕНЦИАЛА АР КРЫМ В УСЛОВИЯХ РЕФОРМИРОВАНИЯ АГРАРНОГО СЕКТОРА ЭКОНОМИКИ

У статті дається оцінка використання трудового потенціалу села АР Крим із застосуванням показника ефективності сільського трудового потенціалу.

Ключові слова: *трудоий потенціал, ефективне функціонування, показники ефективності, продуктивність праці, людський капітал, оцінка ефективності.*

В статье дается оценка использованию трудового потенциала села АР Крым с применением показателя эффективности сельского трудового потенциала.

Ключевые слова: *трудоий потенциал, эффективное функционирование, показатели эффективности, производительность труда, человеческий капитал, оценка эффективности.*

This article assesses the use of labour potential of the autonomous republic of Crimea with application of indicator of the efficiency of labor potential.

Key words: *labor potential, effective functioning, efficiency, productivity, human capital, performance assessment.*

Постановка проблемы. Важным условием для поддержания устойчивого экономического развития аграрного сектора в условиях постепенного выхода его из кризиса является повышение эффективности производства на основе эффективного использования сельского трудового потенциала, оценка которого в сложившейся практике экономического анализа хозяйственной деятельности осуществляется через показатель производительности труда.

Чем выше производительность, тем рациональнее расходуются все остальные ресурсы, тем достойнее оценивается сам труд. Поскольку всякий овеществленный труд прежде являлся живым трудом, то рост его производительности косвенно отражает снижение фондо- и энергоёмкости продукции.

В современной экономической теории труд человека рассматривается как основной производственный фактор, что обуславливает необходимость поиска новых методов оценки эффективности его использования.

Анализ литературы. Качественное изменение роли человека в экономике обусловило рост интереса к проблемам формирования и реализации трудового потенциала. В последнее десятилетие проблемы трудового потенциала находятся в поле зрения многих отечественных ученых. В частности, вопросы управления трудовым потенциалом, его качества и развития исследуют такие авторы, как В. С. Васильченко, А. М. Гриненко, Е. А. Гришнова [1], М. И. Долишний, Б. С. Марьенко [2], Л. В. Шаульская [3] и др. Проблемы оценки трудового потенциала рассматривают в своих работах В. Близнюк [4], О. С. Федонин, И. М. Репина [5] и др.

Цель статьи – оценить эффективность функционирования трудового потенциала сельской местности АР Крым с применением формулы эффективности сельского трудового потенциала.

Изложение основного материала. Повышение производительности труда – основное условие развития экономики страны. Современное высокотехнологичное и энергонасыщенное производство эффективно лишь в условиях оптимального сочетания материальных и людских ресурсов, предполагающего их рациональное взаимозамещение, соответствующее преимущественно интенсивному типу экономического роста, основанному на использовании инновационных технологий. Характер и способы соединения работников со средствами производства получают новое содержание, обусловливаемое действием закона повышения производительности труда. Согласно ему, рост вещественных факторов производства приводит к уменьшению доли личного фактора в затратах на конечный продукт [6, с. 145].

Целью общественного производства является удовлетворение потребностей общества на основе рационального и эффективного использования имеющихся ресурсов, в том числе трудовых. Показатели эффективности демонстрируют степень этого использования, а также экономии совокупного фонда рабочего времени общества, соответствие затрат уровню достижения цели производства и отражаются в производительности труда.

Таким образом, одной из важнейших задач оценки производительности труда становится количественный анализ и разработка на его основе рекомендаций по оптимизации уровня ин-

тенсивности и соотношения между ресурсами, вовлекаемыми в процесс производства (производственными факторами), и произведенной в результате этого процесса аграрной продукции.

Для исчисления производительности труда в целом по региону используют отношение стоимости произведенной продукции к численности занятых работников.

В настоящее время особенно актуальны исследования взаимосвязей производительности труда и качественных характеристик человеческого капитала [7, с. 3]. В отличие от показателя производительности труда методика расчета показателя эффективности трудового потенциала, выраженная отношением валового регионального продукта к совокупной стоимости человеческого капитала экономически активного населения, позволяет наиболее полно отразить использование качественных параметров трудового потенциала. Эта формула имеет следующий вид:

$$\mathcal{E}_{\text{СТП}} = \frac{\text{ВРП}_{\text{СМ}}}{I_{\text{ЧК}} \times \text{Ч}_{\text{ЭАНСМ}}},$$

где $\mathcal{E}_{\text{СТП}}$ – эффективность сельского трудового потенциала, грн.;

$\text{ВРП}_{\text{СМ}}$ – валовой региональный продукт, произведенный в сельской местности, грн.;

$I_{\text{ЧК}}$ – инвестиции в человеческий капитал одного работника, грн.;

$\text{Ч}_{\text{ЭАНСМ}}$ – численность экономически активного населения сельской местности, чел.

Валовый региональный продукт, произведенный в сельской местности, можно рассчитать через произведение производительности труда одного занятого в АР Крым и занятых в сельской местности по следующей формуле:

$$\text{ВРП}_{\text{СМ}} = \frac{\text{ВРП}}{\text{Ч}_3} \times \text{Ч}_{\text{ЗСМ}},$$

где ВРП – валовый региональный продукт;

Ч_3 – численность занятых в экономике региона;

$\text{Ч}_{\text{ЗСМ}}$ – численность занятых в сельской местности.

Анализ эффективности использования сельского трудового потенциала АР Крым за период 1990–2009 г. позволяет сделать вывод о том, что валовый региональный продукт, произведенный сельскими работниками в 2009 г. все еще не достиг уровня 1990 г. Сопоставление объемов производства в сельской местности в ценах 2005 года позволяет объективно определить изменение в динамике этого показателя, составившего в 2009 г. 78,2% уровня 1990 г., сельскохозяйственное производство – 41,3% (табл. 1).

Таблица 1.

Эффективность использования сельского трудового потенциала АР Крым*.

(в сравнительных ценах 2005 г.)

Показатели	1990	2005	2007	2008	2009	2009 г. к 1990 г., %
Валовый региональный продукт, произведенный в сельской местности, млрд. грн.	7,229	4,790	5,311	6,0	5,65	78,2
Продукция сельского хозяйства, млрд. грн.	6,572	3,066	2,79	2,815	2,72	41,3
Экономически активное население сельской местности, тыс. лиц	328,3	347,1	356,1	354,5	378,1	115,2
Численность занятых в сельском хозяйстве, тыс. лиц	281,7	221,5	179,1	170,4	143,9	51,1
Инвестиции в человеческий капитал экономически активного населения сельской местности, млрд. грн.**	54,9	58,1	59,6	59,3	63,3	115,3
Инвестиции в человеческий капитал занятых в сельском хозяйстве, млрд. грн.	47,1	37,1	33,0	28,5	24,1	51,2
Эффективность сельского трудового потенциала, грн.	0,13	0,08	0,09	0,10	0,09	69,2
Эффективность трудового потенциала сельского хозяйства, грн.	0,14	0,08	0,08	0,15	0,11	78,6
Производительность труда работника сельской местности, тыс. грн.	22	13,8	14,9	17,3	15,9	72,3
Производительность труда в сельском хозяйстве, тыс. грн.	23,3	13,8	15,6	16,5	18,9	81,1

*Разработано автором по данным Главного управления статистики в АРК.

**Инвестиции в человеческий капитал одного работника рассчитаны по методике В. В. Андриановой и составляют 167,3 тыс. грн. в сопоставимых ценах 2005 г.

Эти объемы производства обеспечивались 378,1 тысячей экономически активного сельского населения, увеличившегося за рассматриваемый период на 15,2%. Таким образом, производительность труда работника сельской местности сократилась на 27,7%, работника сельского хозяйства – на 18,1%. Дополнительное вовлечение в хозяйственную деятельность экономически активного сельского населения, соответственно, повлекло к увеличению инвестиций в человеческий капитал рабочей силы на 15,3%.

Однако недостаточно эффективная организация труда сельхозработников, неудовлетворительная технико-технологическая оснастка сельскохозяйственного производства стали причиной снижения эффективности инвестиций в человеческий капитал экономически активного сельского населения. Если в 1990 г. рост объема производства за счет инвестиций в человеческий капитал осуществлялся на 13%, то в 2009 г. – всего на 9%.

Снижение эффективности сельского трудового потенциала ведет к деградации профессиональных навыков, препятствует естественному накоплению и обновлению трудового потенциала, делает невозможным повышение профессионализма работников, а следовательно, и их участие в модернизации производства с ее новыми требованиями к качеству рабочей силы.

На фоне увеличения численности экономически активного населения сельской местности численность занятых в сельскохозяйственном производстве сократилась почти вдвое. Процесс сокращения доли сельских работников в сельскохозяйственном производстве экономически обусловлен, однако, если учесть, что в странах ЕС потребности в сельхозпродукции обеспечивают около 5% общей численности рабочей силы, в США – 3% [2], то следует вывод о еще крайне низкой экономической эффективности использования трудового потенциала сельского хозяйства как в Автономной Республике Крым, так и в Украине в целом, где доля занятых

сельскохозяйственным трудом составляет около 16%.

Выводы. Увеличение деловой активности в сельской местности АР Крым за годы реформирования национальной экономики не привело к увеличению объемов производства на селе и сопровождалось падением производительности сельского труда, что свидетельствует о затянувшемся экономическом кризисе на селе и, как следствие, снижением эффективности использования сельского трудового потенциала. Изменить сложившееся положение можно исключительно за счет радикальных изменений в экономическом развитии сельской местности, обеспечиваемое реализацией соответствующих экономических программ, исполнителями которых является трудовой потенциал села.

ЛИТЕРАТУРА

1. Управління трудовим потенціалом : навч. посібник // [В. С. Васильченко, А. М. Гриненко, О. А. Грішнова, Л. П. Керб]. – К. : КНЕУ, 2005. – 403 с.
2. Долишний М. И. Качество трудового потенциала / М. И. Долишний, М. В. Брык, Б. С. Марьенко. – К. : Наукова думка, 2006. – 230 с.
3. Шаульська Л. В. Стратегія розвитку трудового потенціалу України : монографія / Л. В. Шаульська; НАН України, Інститут економіки промисловості. – Донецьк, 2005. – 502 с.
4. Близнюк В. Оцінка людського потенціалу економічного зростання України: теорія та практика / В. Близнюк // Україна: аспекти праці. – 2009. – № 1 – С. 30–34.
5. Федонін О. С. Потенціал підприємства: формування та оцінка : навч. посібник / О. С. Федонін, І. М. Репіна, О. Т. Олексюк. – [вид. 2-ге, без змін]. – К. : КНЕУ, 2008. – 316 с.
6. Мельник Л. Ю. Научные основы реформирования аграрного производства при переходе к рынку / Л. Ю. Мельник, В. В. Радченко, В.Я. Олейник. – Днепропетровск : Пороги, 1996. – 236 с.
7. Сиденко В. Аграрная реформа в Украине: достижения и просчеты / В. Сиденко // Зеркало недели. – 2001. – № 23(347). – С. 3.

УДК 330.332:338.45

Майорова Т. В.

ІПОТЕКА ЯК ІНСТРУМЕНТ ФОРМУВАННЯ ІНВЕСТИЦІЙНИХ РЕСУРСІВ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ

У статті досліджується сутність промислової іпотеки, проаналізовано її сучасні тенденції й економічні та інституційні передумови розвитку в Україні. Запропоновано низку економічних заходів щодо активізації іпотечного кредитування вітчизняних промислових підприємств.

Ключові слова: застава, промислова іпотека, промислова нерухомість, кредитування промислових підприємств, ринок іпотеки.

В статье исследуется сущность промышленной ипотеки, проанализирована ее современные тенденции и экономические и институциональные предпосылки развития в Украине. Предложен ряд

економічних заходів по активізації іпотечного кредитування вітчизняних промислових підприємств.

Ключевые слова: зalog, промислова іпотека, промислова нерухомість, кредитування промислових підприємств, ринок іпотеки.

The article examines the nature of industrial mortgages, reflects current trends and its economic and institutional prerequisites of development in Ukraine. The series of economic measures of enhancing the domestic mortgage industry are offered.

Key words: pledge, mortgage industry, industrial real estate, lending industry, mortgage market.

Постановка проблеми. В умовах глобальної фінансової кризи, яка зачепила і Україну, гостро постає питання визначення ролі іпотеки у залученні інвестицій у промисловий сектор, а не в житлове будівництво. Іпотека як один із таких механізмів, що передбачає мультиплікаційний ефект, спроможна активізувати різновекторні ринки: інвестицій, капіталу, житла, будівельних матеріалів, землі, праці, страхування тощо. Крім того, іпотека, як особливий фінансово-кредитний регулятор та інструмент гарантування повернення авансованих коштів, створює умови не лише для розвитку житлового будівництва, але й для залучення інвестицій у виробництво для проведення подальших структурних змін в економіці та прискореного розвитку пріоритетних галузей промисловості. Однак, разом з такою привабливістю іпотеки, вона не зайняла ще провідне місце серед джерел фінансування розвитку промислових підприємств в Україні. Причиною тому є, з однієї сторони, нерозвиненість ринку іпотеки промислової нерухомості, а з іншої, – небажання вітчизняних банків надавати такі кредити через вкрай високі ризики.

Аналіз літератури. Проблемам розвитку іпотеки в Україні завжди приділялась значна увага. Це постійно знаходить своє відображення у працях таких вітчизняних науковців та практиків, як В. Базилевич, Н. Погорельцева [1], Н. Внукова, О. Бажанов [2], О. Євтух [3], С. Кручок [4], О. Любуць, О. Кіреєв, М. Денисенко [5], І. Пучковська [6], І. Юшко [7] та ін. Особливої уваги заслуговують дослідження проблем функціонування механізму промислової іпотеки в Україні О. Басової [8]. Проте нестабільність економіки, інституційна та інфраструктурна недовершеність фінансового ринку потребують сьогодні ґрунтовних досліджень щодо ролі іпотеки у формуванні інвестиційних ресурсів суб'єктів господарювання, насамперед, промислових підприємств.

Метою статті є обґрунтування об'єктивної необхідності та умов активізації використання іпотеки як інструменту формування інвестиційних ресурсів промислових підприємств та обґрунтування пропозицій щодо визначення основних шляхів активізації банківського кредитування під заставу промислової нерухомості.

Виклад основного матеріалу. Досвід країн із високорозвинутою економікою свідчить про те, що впливаючи на фінансово-банківську систему, іпотечне кредитування позитивно позначається на розвитку реального сектору економіки, і що найважливіше, може призупинити спад виробництва під час криз в усіх галузях економіки. Розвиток іпотечного кредитування промислових підприємств пом'якшує також соціальні проблеми, насамперед, через вирішення проблеми зайнятості. Такий ефект досягається завдяки забезпеченню стійкого розвитку реального сектору та створенню нових робочих місць.

З точки зору впливу на розвиток економіки, іпотечне кредитування та іпотечний ринок відіграють суттєву роль і у підтримці макроекономічної стабільності. Так, позичковий капітал знаходить своє використання не тільки у сфері з високими прибутками та швидким обертанням (посередництво, торгівля), але й сприяє розвитку підприємництва, утримує курс національної валюти. Крім того, стабільне функціонування вторинного іпотечного ринку (через заставні) допомагає збалансувати ринок позичкового капіталу, а в періоди спаду в операціях із нерухомим майном – пом'якшити його дію завдяки переміщенню капіталу.

Таким чином, система іпотечного кредитування промислових підприємств в своєму закінченому вигляді має бути функціональним самовдосконалювальним комплексом, який не тільки буде надавати можливість здійснення всіх необхідних операцій для кредитування, але й сприятиме створенню умов для загального росту економіки України.

Що стосується змісту та особливостей інвестиційного кредитування під заставу промислової нерухомості, то їх можна простежити, виокремивши переваги та недоліки відносно інших видів. Так, основними перевагами у кредитуванні, де заставою є промислова нерухомість, є те, що:

- економічний строк служби промислової нерухомості достатньо тривалий, причому, при проведенні необхідних заходів капітального характеру вартість такої нерухомості може бути не тільки стабільною, але й рости з часом;

- тривале фізичне та економічне життя промислової нерухомості є основою повернення не тільки суми основного боргу, але й належних відсотків;
- промислова нерухомість має достатньо крупні фізичні параметри, а знос нерухомості здійснюється протягом тривалого строку (є можливість отримати довгостроковий кредит);
- предмет іпотеки, не підлягає транспортуванню, фізичному псуванню, до того ж застрахований, а отже, протягом усього строку погашення заборгованості він може контролюватися кредитором;
- обов'язкова державна реєстрація прав на нерухомість, а також угод з нею, включаючи іпотеку, служить юридичною гарантією виконання договірних зобов'язань позичальника.

До недоліків кредитування під заставу промислової нерухомості можемо віднести наступні:

- важко оцінити теперішню вартість промислової нерухомості та спрогнозувати її рівень у майбутньому;
- проблеми з реалізацією промислової майна (відсутній ринок подібного майна);
- низький відсоток до вартості забезпечення за нормами НБУ (до 50%);
- законодавчі прогалини з питань реєстрації прав на нерухоме майно промислових підприємств;

- при настанні стихійного лиха або форс-мажорних обставин важко отримати повне страхове відшкодування відсотків та кредиту високі видатки з реалізації заставного майна;
- великі витрати банку, які пов'язані із обслуговуванням таких кредитів.

Статистична інформація, надана Національним банком України, не дає можливості виокремити та проаналізувати динаміку кредитних вкладень у розрізі промислових підприємств під заставу нерухомого майна. Поясненням такого стану справ може бути те, що більшість банків принципово не визнають кредитування під заставу промислової нерухомості, характеризуючи його як звичайний вид кредитування юридичних осіб. Тому дана інформація здебільшого є закритою. Якщо навіть припустити, що іпотечні кредити промисловим підприємствам відносять до інвестиційних, то динаміка спостерігається вкрай негативною.

Так, за статистичними даними НБУ, частка іпотечних кредитів нефінансовим корпораціям становить менше 10%, а саме – 9,3% на кінець липня 2011 р. При цьому ця частка у загальному обсязі кредитів, наданих депозитними корпораціями, починаючи з 2007 р. постійно зменшується (з 11,5% до 9,3%). У той же час питома вага подібних кредитів домогосподарствам, не дивлячись на скорочення, на 4% вище (табл. 1).

Таблиця 1.

Частка іпотечних кредитів в загальній сумі кредитів, наданих депозитними корпораціями*.

Період	Усього, млн. грн.	з них			
		іпотечні кредити нефінансовим установам		іпотечні кредити домогосподарствам	
		млн. грн.	%	млн. грн.	%
2007	426867	49095	11,5	73084	17,1
2008	734022	79193	10,8	143416	19,5
2009	723295	75648	10,5	132757	18,4
2010	732823	74508	10,2	110725	15,1
2011 (кінець липня)	778330	72415	9,3	104098	13,4

*Складено автором самостійно за джерелом [9].

Ще гірша ситуація з кредитами нефінансовим корпораціям на придбання, будівництво та реконструкцію нерухомості. Як і в абсолютному, так і у відносному значенні спостерігається скорочення таких кредитів. Так, у порівнянні з 2008 р. обсяг таких кредитів скоротилася з 18262 млн. грн. до 11982 млн. грн. у 2011 р. А у порівнянні з кредитами домогосподарствам їх частка у загальному обсязі кредитів майже у 7 разів менша (табл. 2). Ситуація, яка склалася на ринку, пов'язана, у першу чергу, з високим ризиком такого виду кредитування. Банки або відмовляються від забезпечення кредитних зобов'язань промисловою нерухомістю, вважаючи

її неліквідною, або вимагають додаткових гарантій більш ліквідним майном. Крім того, кредитування, в основному, здійснюється як надання позики під заставу вже існуючих об'єктів промислової нерухомості, а фінансування проектів, банками під будівництво об'єктів, здійснюється рідко та вибірково. Основними видами бізнесу, що пов'язані з нерухомістю, є брокерські послуги, нотаріальні послуги, оцінка нерухомості та страхування. При цьому варто зазначити, що оцінка майна, як правило, здійснюється власними штатними експертами кредитора, який зацікавлений в оцінці, а страхування – за участю дочірніх компаній кредитора.

Таблиця 2.

Частка кредитів на придбання, будівництво та реконструкцію нерухомості в загальній сумі кредитів, наданих депозитними корпораціями*.

Період	Усього, млн. грн.	з них кредити на придбання, будівництво та реконструкцію нерухомості			
		нефінансовим установам		домогосподарствам	
		млн. грн.	%	млн. грн.	%
2007	426867	10618	2,5	40778	9,6
2008	734022	18262	2,5	88352	12,0
2009	723295	17670	2,4	98792	13,7
2010	732823	13612	1,9	81953	11,2
2011 (кінець липня)	778330	11982	1,5	78343	10,1

*Складено автором самостійно за джерелом [9].

Про незадовільне використання потенціалу іпотеки як ефективного інструменту фінансування оновлення основних фондів промислових підприємств, свідчить наявність тенденцій до постійного збільшення ступеню зносу основних засобів, незважаючи на значні обсяги інвестицій у основний капітал.

Так, починаючи з 2000 року в Україні відбувається стрімке підвищення зносу основних

засобів з 43,7% в 2000 році до 60% в 2009 р., або на 16,3% (табл. 3). Причому суттєве зниження вартості основних засобів було в 2008 році, коли за один рік ступінь зносу збільшився на 8,6%. Натомість в Російській Федерації за той же період ступінь зносу основних засобів збільшилася з 39,3% до 45,3%, або на 6%, окрім того, з 2008 року спостерігається позитивна тенденція, де ступінь зносу скоротився на 0,9%.

Таблиця 3.

Ступінь зносу основних засобів в Україні та Російській Федерації у 2000–2009 роках*.

Роки	Вартість основних засобів у фактичних цінах на кінець року в Україні, млн. грн.		Ступінь зносу на кінець звітного періоду, у %	
	первісна (переоцінена) вартість	залишкова вартість	в Україні	у Російській Федерації
2000	828822	466448	43,7	39,3
2001	915477	503278	45,0	41,1
2002	964814	512235	47,2	44,0
2003	1026163	538837	48,0	43,0
2004	1141069	587453	49,3	43,5
2005	1276201	661565	49,0	45,2
2006	1568890	774503	51,5	46,3
2007	2047364	993346	52,6	46,2
2008	3149627	1251178	61,2	45,3
2009	3903714	1597416	60,0	45,3

*Складено автором самостійно за джерелами [10; 11].

Якщо проаналізувати стан основних засобів за сферами діяльності, то найбільший знос мають основні фонди підприємств транспорту та зв'язку – 83,9%, промисловості – 61,8%, у тому числі переробна – 64,9%, виробництво та розподілення електроенергії, газу та води – 62,2%, заклади освіти – 62,4% (див. табл. 4).

Не дивлячись на зазначені проблеми в кредитуванні під заставу промислової нерухомості, ми вважаємо, що у таких кредитів є майбутнє навіть за умов економічної кризи, що охопила усі сектори економіки України.

Для поширення сфери практичного застосування механізму довгострокового іпотечного кредитування промислових підприємств потрібен додатковий стимул, зовнішній поштовх,

яким може стати реалізація *Концепції формування іпотечного механізму довгострокових вкладень у промисловість України*, ініціатором та розробником якої має стати Міністерство економічного розвитку і торгівлі України.

Метою цієї концепції має бути збільшення обсягу інвестиційних ресурсів промисловості шляхом реалізації довгострокових проектів розвитку підприємств, що фінансувалися б за допомогою іпотечних позичок під заставу їх нерухомого майна, задачами – створення іпотечного механізму довгострокового фінансування промисловості на основі вирішення комплексу правових, економічних, організаційних та інформаційних проблем.

Таблица 4.

Наявність і стан основних засобів в Україні, за сферами діяльності за 2009 рік*.

Сфери діяльності	У фактичних цінах на кінець року, млн. грн.		Ступінь зносу, у %
	первісна (переоцінена) вартість	залишкова вартість	
Усього	3903714	1597416	60,0
сільське господарство, мисливство, лісове господарство	103187	62345	39,6
сільське господарство, мисливство та пов'язані з ними послуги	101339	61390	39,4
лісове господарство та пов'язані з ним послуги	1848	955	48,3
рибальство, рибництво	1397	720	48,4
промисловість	970942	370807	61,8
добувна	127723	68794	46,1
переробна	614731	215727	64,9
виробництво та розподілення електроенергії, газу та води	228487	86286	62,2
будівництво	66486	35889	46,0
торгівля; ремонт автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку	98956	70581	28,7
діяльність готелів та ресторанів	28008	16213	42,1
діяльність транспорту та зв'язку	1366919	220081	83,9
фінансова діяльність	51521	38084	26,1
операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг та надання послуг підприємцям	745943	430517	42,3
державне управління	46954	25026	46,7
освіта	67544	25380	62,4
охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	69210	36854	46,7
надання комунальних та індивідуальних послуг; діяльність у сфері культури та спорту	208097	190360	8,5
<i>Із загального підсумку</i>			
вартість житлових будівель	587465	322664	45,1

*Складено автором самостійно за джерелом [10].

Очікуваний результат реалізації Концепції – оновлення промислового виробництва на новій технічній і технологічній базі, структурні зміни у промисловості та підвищення ефективності її діяльності.

Отже, Концепція дозволить зменшити кредитні ризики позичальників шляхом трансформації конкретних кредитних зобов'язань первинного ринку у знеособлені цінні папери, що призначені для інвесторів ринку капіталів, та зменшити потреби кредитних установ у власних ресурсах, які потрібні для ефективного ведення іпотечного бізнесу.

Крім того, щоб кредитування під заставу промислової нерухомості було ефективним, банки повинні розробити власну кредитно-іпотечну політику, яка має бути складовою загальної кредитної політики банку, що є основою організації процесу банківського кредитування відповідно до загальної ринкової стратегії діяльності банку.

Зокрема, кредитну політику у сфері іпотечного кредитування слід розробляти з урахуванням стратегії та тактики банку, а отже вона має включати такі основні напрями:

- стандарти та критерії діяльності банківських працівників, які відповідають за надання кредитів;
- основні дії менеджерів, які приймають стратегічні рішення у сфері іпотечного кредитування промислових підприємств;
- принципи оцінки та контролю якості управління кредитно-іпотечною діяльністю банку.

Таким чином, можемо зробити висновок, що не дивлячись на те, що кредитування під заставу промислової нерухомості в Україні перебуває на етапі свого становлення, промислова нерухомість, як предмет іпотеки, може стати ефективним інструментом залучення фінансового капіталу у виробничу сферу, і як результат – призупинить темпи зниження промислового виробництва в умовах кризи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Базилевич В. Д. Іпотечний ринок : підручник / В. Д. Базилевич, Н. П. Погорельцева. – К. : Знання, 2008. – 717 с.
2. Внукова Н. М. Іпотечний ринок: теорія та практика : монографія / Н. М. Внукова, О. Є. Бажанов. – Харків : ВД «ІНЖЕК», 2008. – 192 с.

3. Євтух О. Т. Іпотека – механізм ефективного використання ресурсів: монографія / О. Т. Євтух. – Луцьк : Волинська обласна друкарня, 2001. – 316 с.
4. Кручок С. І. Іпотечне кредитування: європейська практика та перспективи розвитку в Україні. – К. : Урожай, 2003. – 208 с.
5. Любунь О. С. Іпотечне кредитування : навчальний посібник / О. С. Любунь, О. І. Кіреєва, М. П. Денисенко. – К. : Центр навчальної літератури, 2005. – 392 с.
6. Пучковская И. И. Ипотека: залог недвижимости / И. И. Пучковская. – Харьков : Консум, 1997. – 132 с.
7. Юшко І. Сучасний стан ринку іпотечного кредитування в Україні. Презентація на Шостому міжнародному форумі учасників ринку капіталів. – Алушта, 2006. – 12 с.
8. Бассова О. О. Формування механізму промислової іпотеки : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.08 / О. О. Бассова ; ДВНЗ «Київський національний економічний ун-т ім. Вадима Гетьмана». – К., 2009. – 19 с.
9. Статистичний бюлетень НБУ. Липень 2001 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua/Statist/elbul.htm>.
10. Вартість основних засобів (2000–2009 рр.) [Електронний ресурс] / Державний комітет статистики України. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
11. Степень износа основных фондов на конец года [Електронний ресурс] / Федеральная служба государственной статистики Российской Федерации. – Режим доступу : <http://www.gks.ru>.

УДК 504.03:658.155.3

Морева В. В., Іванова В. В.

ОЦІНКА ПОТЕНЦІЙНОЇ ЕКОЛОГІЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ПРИ ОБГРУНТУВАННІ ВИЗНАЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОГО ЗБИТКУ ВІД ЗАБРУДНЕННЯ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

Проаналізовані питання економічної оцінки екологічного збитку. При оцінці потенційної екологічної відповідальності існує значна невизначеність в оцінці можливих витрат. Відсутність чітких норм, регулюючих ці відносини, розглядається як значний ризик.

Ключові слова: економічний збиток, екологічна відповідальність, екстернальні ефекти, екологічні ризики.

Проанализированы вопросы экономической оценки экологического ущерба. При оценке потенциальной экологической ответственности существует значительная неопределенность в оценке возможных затрат. Отсутствие четких норм, регулирующих эти отношения, рассматривается как значительный риск.

Ключевые слова: экономический ущерб, экологическая ответственность, экстернальные эффекты, экологические риски.

The questions of economic evaluation of ecological loss are analyzed. At the estimation of potential ecological responsibility there is a considerable vagueness in the estimation of possible charges. Absence of clear norms which regulate these relations is examined as a considerable risk.

Key words: economic loss, ecological responsibility, external effects, ecological risks.

Постановка проблеми. Не дивлячись на обширний перелік нормативних і методичних документів, і тривалу практику розрахунку розміру позовних претензій за порушення природоохоронного законодавства, поняття власне «екологічного збитку», тобто збитку, заподіяного природному середовищу і здоров'ю населення практично ніде однозначно не розкрито.

Не всі з перерахованих ефектів збитку визначаються однаково ясно, для деяких відсутні характеристики. Які саме з цих ефектів слід включати в методику підрахунку, є наступним питанням. Включення всіх ефектів може привести до ситуації, коли він стане практично даремним на практиці. Використання тільки добре певних ефектів обмежить застосування методики невеликим числом випадків. Компромісом є

регіональний характер методик визначення збитку від забруднення.

Робота в цьому напрямі тільки починається. Вона ґрунтується на сучасній міжнародній практиці проведення економічної оцінки дії господарської діяльності на навколишнє середовище і здоров'я населення. Найбільш вірогідним сценарієм розвитку подій є створення методик за оцінкою екологічної шкоди (збитку) на регіональному рівні.

Аналіз літератури. Проблемі оцінки потенційної екологічної відповідальності при обґрунтуванні визначення економічного збитку від забруднення навколишнього середовища присвячені роботи О. В. Баранова, Н. Е. Деевої, Н. В. Демченка, К. В. Папенькової, С. С. Куруленка та ін.

Мета дослідження – визначити недоліки вітчизняного економічного механізму управління еколого-економічною діяльністю на підприємствах. Для отримання результатів необхідно оцінити основні складові економічного збитку від забруднення навколишнього середовища, виявити зв'язок між збитками від забруднення навколишнього середовища і забруднювальною діяльністю підприємства.

Виклад основного матеріалу. Перехід до чистого ринку, особливо в природоохоронному секторі, небезпідставно викликає тривогу, тому що ринкові відносини не сприяють оздоровленню природи. У екологічній сфері має так зване «фіаско», «провали», «недостатність» ринку. Ринкові відносини інертні до впровадження екологічно безпечних технологій (техніка) і здійснення інфраструктурних природоохоронних заходів, які не дають сьогохвилинну віддачу. В цьому випадку ринок не завжди в змозі забезпечити ефективне використання (розподіл) ресурсів, оскільки ринкові ціни не відображають в собі величину альтернативної вартості і дають помилкову інформацію споживачеві. Джерелами провалів ринків є зовнішні ефекти; суспільні блага; відсутність цін на блага; трансакційні витрати; права власності; відсутність знань і невизначеність інформації; недалекоглядність.

Більшість з вище перерахованих джерел відносяться до екологічної сфери. Зазвичай екологічний аспект провалів ринку пов'язують із забрудненням навколишнього середовища фірмами, оскільки дії на споживачів (населення регіону) з боку забруднювачів не закріплено економічними і юридичними відносинами. Ці забруднення є зовнішніми (побічними), екстернальними ефектами і не відбиваються в ринкових цінах. Споживачі через відсутність прав власності або із-за високих трансакційних витрат не беруть участь в ринкових операціях і тому не можуть вимагати з винуватця компенсації за нанесеного ушкодження. Втрати споживачів не будуть відбиті в ринкових цінах на товар, виробництво якого забруднює навколишнє середовище. Зовнішні ефекти спотворюють суспільну вартість благ.

У зарубіжній практиці питання економічної оцінки екологічного збитку отримали розвиток, перш за все, у зв'язку з наявністю в законодавстві норм відповідальності за заподіяний минулий і справжній збиток. Оцінка основних складових екологічного збитку спирається на норми, прийняті в господарській практиці. Виняток становить оцінка збитку, заподіяного навколишньому природному середовищу, тобто природним ресурсам і об'єктам. В цілому, на сього-

днішній день існує детально розроблена методична база оцінки екологічного збитку, включаючи оцінку збитку від господарської діяльності у минулому і оцінку потенційних фінансових зобов'язань. Конкретні процедури і методи призначені для цілей екологічного аудиту при зміні власності на об'єкти нерухомості, включаючи промислові підприємства і земельні ділянки, розрахунку сум компенсації заподіяного збитку, обґрунтування мерів з довілля охорони і управління ризиком.

Оцінка збитку, у свою чергу, пов'язана з процедурою оцінки фінансової відповідальності за екологічну шкоду, яка іноді називається екологічна відповідальність. Така оцінка є оцінкою фінансових зобов'язань, пов'язаних з відшкодуванням шкоди (збитку). Відповідальність трактується як зобов'язання, що мають силу юридичного примушення. Згідно одному з визначень, екологічна відповідальність — це «юридичне зобов'язання здійснити майбутні витрати, викликані минулим або поточним виробництвом, використанням, викидом або потенційним викидом шкідливих речовин або іншою діяльністю, що негативно впливає на навколишнє середовище».

При оцінці потенційної екологічної відповідальності існує значна невизначеність в оцінці можливих витрат у зв'язку з позовами про збиток здоров'ю. Це пов'язано з тим, що в законодавстві можуть бути відсутніми обмеження на розмір збитку здоров'ю і моральний збиток, відшкодування яких можна вимагати в позовному порядку, і на терміни давності по такого роду позовам. Певні труднощі представляють і оцінки медичних витрат в довгостроковій перспективі. У судовій практиці застосовуються також штрафні санкції, що важко прогнозувати [1; 2].

Збиток майну відшкодується в позовному порядку і визначається на основі стандартних методів оцінки його вартості методами 3 основних методичних підходу: витратного, прибуткового і методу порівняння продажів. У зв'язку з тим, що в країнах з ринковою економікою методологія і теорія оцінки ринкової вартості майна має давнє і досить широке розвиток, оцінка збитку майну є найбільш відпрацьованою процедурою.

Витрати на очисні заходи оцінюються на основі відповідних витрат. Порівняння витрат по альтернативних технологіях проведення очисних заходів дозволяє відібрати найбільш дешевий варіант очищення. Разом з тим, та складова екологічного збитку, яка представлена витратами на очищення, є пересувний величиною. Такі витрати залежать, головним чином, від вибра-

ного способу очищення і рівня, до якого це очищення буде проведено.

У країнах, де законодавством передбачена відповідальність за минулий екологічний збиток, найбільш простий варіант оцінки проводиться в рамках процедури «environmental due diligence» (або оцінки дії на навколишнє середовище). Процедура оцінки не регламентується законодавством, проте вона є загальноприйнятою в господарській практиці.

Для вітчизняної практики питання економічної оцінки минулого екологічного збитку є відносно новими і по суті не вирішеними. Вони вперше виникли при виведенні військових об'єктів і надалі стали актуальні у зв'язку з необхідністю розмежування і визначення розмірів відповідальності держави і юридичних осіб за збиток навколишньому природному середовищу у зв'язку з масовою зміною власності на об'єкти, діяльність яких з'явилася джерелом такого збитку.

У справжній період питання фінансової відповідальності за минулий екологічний збиток більше цікавлять іноземних інвесторів, які розглядають відсутність чітких норм, регулюючих ці відносини, як значний економічний ризик.

Досліджуючи дане питання можна виділити наступні проблеми, пов'язані з вартісною оцінкою і відшкодуванням збитку від забруднення навколишнього середовища:

- відсутність єдиного методичного підходу до вартісної оцінки шкоди (збитку, збитків) навколишньому середовищу і використання методик, розроблених в іншій правовій і економічній системі;
- застосування нормативних методів оцінки, що приводять до некоректних показників;
- соціально-економічні наслідки (збиток здоров'ю, майну) не оцінюються;
- пропуски в методичному забезпеченні оцінки шкоди певним компонентам природи (відсутність методики по воді, надрам, міським ґрунтам, екосистемам ООПТ, рослинності, що не входить до лісового фонду, рідкісним видам тварин і рослин, а також відсутність методик по видах негативної дії);
- відсутність одноманітності в законах поняття збитку і шкоди навколишньому середовищу.

Обговорення методик визначення екологічного збитку природно почати з нормативної методики укрупненої еколого-економічної оцінки збитку, здійснення державного екологічного контролю, реалізації екологічних програм і природоохоронних заходів, виконання заходів відповідно до міжнародних конвенцій в області охорони навколишнього середовища, здійснення державної екологічної експертизи. Згідно

Методиці екологічний збиток визначається масою і небезпекою забруднюючих речовин, що поступають у воду, атмосферу, ґрунти або біологічні екосистеми, з урахуванням регіональних особливостей. Основну залежність методики можна записати в наступному вигляді:

$$Y = \left(\sum_{i=1}^N M_i \times K_i \right) \times K_L, \quad (1)$$

де N – число випадків забруднення, що враховуються;

M_i – приведена маса забруднень, що відноситься до i -тому злучаю;

K_i – коефіцієнт відносної еколого-економічної небезпеки забруднення;

K_L – локальний коефіцієнт екологічної ситуації і екологічної значущості географічного місця забруднення [3].

Такий підхід завжди пред'являє вимоги зниження маси забруднюючих речовин, що викидаються. Але, природно, організація вирішує завдання поліпшення стану навколишнім середовищем разом з поліпшенням результатів економічної діяльності організації. Тобто, необхідне рішення задачі оптимізації, з цільовою функцією, що включає зниження екологічного збитку і збільшення економічних характеристик діяльності організації, при певних обмеженнях, заснованих на економіці і технологіях. Підхід, пропонується в методиці, не дозволяє отримати оптимальне рішення задачі. Точніше, формальним оптимумом тут є зменшення викиду забруднень до величини, допустимої по технологічних і економічних можливостях організації.

Друга методика орієнтована на визначення економічної ефективності природоохоронних заходів в системі планової економіки. Тобто вона застаріла. Безпосередньо використовувати приведені в методиці питомі величини збитку від конкретних видів дії і забруднення природних середовищ неможливо зважаючи на корінну зміну соціально-економічних умов життя в країні і відповідно цінних пропорцій в різних секторах економіки. Крім того, дана методика не є законодавчо визнаною, тобто вона офіційно не затверджена і, на цій підставі, не може застосовуватися як обов'язковий документ [4; 5].

На жаль, затверджених сучасних методик економічних і соціальних наслідків екологічної шкоди і збитків, які можуть бути заподіяні господарською діяльністю у нас в країні до теперішнього часу немає.

Висновки. Головні недоліки вітчизняного економічного механізму екологічного управління, на нашу думку, полягають у тому, що він, по-перше, не набув необхідного розвитку, по-друге, не спроможний зацікавити суб'єктів

господарювання у проведенні природоохоронних заходів; по-третє, не кореспондує з іншими економічними показниками та стимулами господарської діяльності; по-четверте, недостатньо оперативно й ефективно реагує на динаміку економічних і екологічних процесів у державі [6].

Однак загальний розмір економічних збитків, його точний прогноз у майбутньому абсолютно необхідні, – для визначення коштів на заходи з охорони природного середовища в країні, а також для оцінки раціонального природного користування на підприємстві.

Слід виявити зв'язок між збитками від забруднення навколишнього середовища і забруднювальною діяльністю підприємства. Важливо визначити гранично допустимі викиди, за перевищення яких підприємства і його керівники повинні нести матеріальну відповідальність. Для підприємства гранично допустимий викид – набагато конкретніша норма, ніж гранично допустима концентрація, джерелом якої може бути забруднення середовища з різних підприємств. Плата за забруднення, що знімається з підприємства, повинна бути такою, щоб спонукати його до повного використання як коштів, що виділяються централізовано, так і коштів самого підприємства. Зменшення забруднення середовища повинно бути вигідним підприємству до тих пір, поки викликані цим витрати будуть меншими від плати за забруднення. Таким чином, плата за забруднення природного ресур-

су повинна бути досить високою, виходячи зі збитків, які завдаються.

ЛІТЕРАТУРА

1. Баранов О. В. Структура еколого-економічного ушкодження компанії при виникненні екологічно-неблагоприятних подій / О. В. Баранов // Екологія. Економіка. Інформатика. XXXIII школа семінар «Математичне моделювання в проблемах раціонального природопольовання»: тези доповідей. – Ростов-на-Дону: СКНЦВШ, 2005. – С. 72–73.
2. Деева Н. Э. Проблемы природопольовання в Донбассе / Н. Э. Деева // Вісник Черкаського університету. Серія економічні науки. Вип. 48. – Черкаси: Видавничий відділ ЧНУ, 2003. – С. 171–179.
3. Демченко Н. В. Актуалізація екологічної складової в системі суспільного відтворення / Н. В. Демченко // Актуальні проблеми економіки. – 2009. – № 3(93). – С. 144–149.
4. Матеріали регіональної науково-практичної конференції «Екологія і безпека життєдіяльності: інноваційні процеси в науці, технології і освіті» / під ред. д. т. н. В. С. Маєвського. – Макеевка: БСГ, 2001. – 171с.
5. Эффективность природоохранных мероприятий / под ред. Т. С. Хачатурова, Папенова К. В. – М.: Издательство МГУ, 2003. – 238 с.
6. Куруленко С. С. Региональная природоохранный политика по разрешению приоритетных экологических проблем в Донецкой области / С. С. Куруленко // Уголь Украины. – 2006. – № 3. – С. 17–26.

УДК 338.436.33(477)

Мусаєв Е. К.

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО ФОРМУВАННЯ МЕХАНІЗМУ УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ АПК

Розглянуто концептуальні підходи до формування інноваційного механізму управління розвитком АПК, а також стратегії розвитку галузей АПК. Проаналізовано обсяги та напрями фінансової підтримки підприємств агропромислового комплексу АПК за 2008–2010 рр., визначено додатково необхідні напрями фінансування галузі.

Ключові слова: інноваційно-інвестиційний розвиток, агропромисловий комплекс, управління розвитком, стратегія, фінансова підтримка, державні програми.

Рассмотрены концептуальные подходы к формированию инновационного механизма управления развитием АПК, а также стратегии развития отраслей АПК. Проанализированы объемы и направления финансовой поддержки предприятий агропромышленного комплекса АПК за 2008–2010 гг., определены дополнительно необходимые направления финансирования отрасли.

Ключевые слова: инновационно-инвестиционное развитие, агропромышленный комплекс, управление развитием, стратегия, финансовая поддержка, государственные программы.

The conceptual approaches to the formation of an innovative control mechanism agribusiness development and agricultural industries development strategy are examined. The volume and direction of financial support to agricultural enterprises of ARC in 2008–2010 are analyzed. The additional areas of needed financing industry are identified.

Key words: innovation and investment development, agriculture, development management, strategy, financial support, the state program.

Постановка проблеми. Сьогодні поняття розвитку суспільства пов'язує економічні, екологічні та соціальні критерії. Розвиток – це не тільки і не стільки збільшення окремих кількісних показників, а перед усе здатність системи до розширеного відтворення, росту продуктивності праці, до більш повного задоволення соціальних потреб та кращої якості життя, до збереження та примноження природного потенціалу [1, с. 5]. Конференція ООН з навколишнього середовища та розвитку проголосила перехід до стійкого розвитку через подальше посилення ролі державного і міждержавного регулювання економіки та подальшу регламентацію свободи ринку [2, с. 123]. Згідно Конвенції про охорону біологічного різноманіття, ратифікованої Законом № 257/94-ВР від 29.11.94 р. [3] «стале використання» означає використання компонентів біологічного різноманіття таким чином і такими темпами, які не приводять у довгостроковій перспективі до вичерпання біологічного різноманіття, тим самим зберігаючи її властивість задовольняти потреби теперішнього і майбутнього поколінь і відповідати її сподіванням.

Аналіз літератури. С. М. Ілляшенко виділяє наступні шляхи розвитку суб'єктів господарської діяльності й економіки країни:

- 1) екстенсивний – передбачає розширення обсягів виробництва і збуту продукції; відбувається в умовах ненасиченого ринку;
- 2) інтенсивний науково-технічний – передбачає використання досягнень науки і техніки для удосконалення технологій виробництва модернізованих продуктів з метою зниження собівартості їх виробництва, підвищення якості; перехід на цей шлях розвитку відбувається в міру насичення ринків, вичерпання ресурсів;
- 3) інноваційний науково-технічний – передбачає безперервне оновлення асортименту продукції і технологій виробництва, удосконалення системи управління виробництвом і збутом; інноваційний розвиток визначено як процес господарювання, що спирається на безупинні пошук і використання нових способів і сфер реалізації потенціалу підприємства у мінливих умовах зовнішнього середовища у рамках обраної місії і який пов'язаний з модифікацією існуючих і формуванням нових ринків збуту, а інвестиційна стратегія інноваційного розвитку – як динамічний процес ресурсного забезпечення підприємства, яке розвивається (на базі нових технологій, нових способів організації виробництва і управління, нових товарів і способів їх реалізації) в мінливих умовах зовнішнього середовища [4, с. 19–20, 23, 273].

Інноваційний розвиток містить у собі такі послідовні етапи: виявлення проблеми та виникнення нової технічної ідеї для її задоволення; проведення досліджень і розробок та оформлення винаходу; інвестування виробництва, освоєння та використання; розповсюдження результатів НТП тощо. При цьому із загальної кількості запропонованих інноваційних ідей згідно з вітчизняною практикою близько 80% відхиляються на стадії трансформації новації в інновацію, в США цей показник складає лише 52% [5].

Узагальнюючи розглянуті поняття, уточнимо визначення: інноваційно-інвестиційний розвиток – це процес інтенсивно розширеного відтворення виробничого, людського, банківського та земельного капіталу через впровадження нових технологій, продукції або послуг, організаційно-технічних рішень виробничого, адміністративного і комерційного характеру.

Мета та завдання статті. Метою статті є дослідження концептуальних підходів до формування інноваційного механізму управління розвитком АПК. Поставлена мета вимагає вирішення таких завдань:

- визначення поняття інноваційно-інвестиційного розвитку АПК;
- аналіз стратегії розвитку галузей АПК;
- побудова концептуальних підходів до формування інноваційного механізму управління розвитком АПК.

Виклад основного матеріалу. У сучасному світі рівень економічного розвитку країни безпосередньо визначається розвитком науки і техніки та ступенем їх використання, тобто рівнем інноваційних процесів. Останні мають вплив на різні аспекти загальнодержавного розвитку, включаючи суспільний, економічний та технічний. Крім того, вони визначають місце країни в світовому господарстві, внутрішнє соціально-економічне становище [6, с. 270].

Згідно із ст. 7 Закону «Про основи національної безпеки України» від 19.06.2003 р. [7], загрозу національним інтересам і національній її безпеці складають: зниження інвестиційної та інноваційної активності і науково-технічного та технологічного потенціалу; критичний стан основних виробничих фондів, критична залежність від кон'юнктури зовнішніх ринків; критичний стан з продовольчим забезпеченням населення і низька конкурентоспроможність продукції. Все це має безпосереднє відношення до агропромислового комплексу (АПК).

Із ратифікацією Законом України від 25.11.2003 р. [8] Статуту FAO (Foods and agricultural organization) – Продовольчої і сільськогосподарської організації ООН, згідно із яким

країни, які приймають цей Статут, маючи намір поліпшити загальний добробут населення шляхом сприяння окремим і колективним діям зі свого боку, вже беруть на себе офіційні зобов'язання:

- 1) підвищувати рівень харчування та стандартів життя народів, які знаходяться під їхньою відповідною юрисдикцією;
- 2) забезпечувати зростання продуктивності виробництва та розподілу всього продовольства та сільськогосподарської продукції;
- 3) поліпшувати умови життя сільського населення; таким чином, сприяти зростанню світової економіки, і забезпечити свободу людства від голоду.

Отже, Україна має шанс на реалізацію своєї місії потенційно надпотужної житниці сучасної цивілізації. Проте, здійсненність цієї місії обумовлена виконанням цілого ряду передумов, які закладені у функції FAO і віддзеркалюють її дії щодо:

- наукових, технологічних, соціальних та економічних досліджень, що стосуються харчування, продовольства та сільського господарства;
- вдосконалення освіти та управління, що стосуються харчування, продовольства і сільського господарства, а також поширення загальних знань з питань харчування та сільськогосподарської науки й практики;
- збереження природних ресурсів та застосування удосконалених методів сільськогосподарського виробництва;
- поліпшення обробки, маркетингу та розподілу продовольства і сільськогосподарської продукції;
- прийняття політики для надання адекватного сільськогосподарського кредиту, національного та міжнародного;
- прийняття міжнародної політики з урахуванням домовленостей з сільськогосподарської продукції [8].

У статті 5 Закону України «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України» [9] дається настанова щодо того, що показники прогнозних і програмних документів економічного і соціального розвитку є орієнтиром для розроблення суб'єктами підприємницької діяльності своїх власних прогнозів, планів, бізнес-планів. Проте Закон, хоча і згадує галузі економіки, але ж ніяк не виділяє з них АПК.

Аналогічне ставлення до АПК також і у Законі України «Про державні стандарти та державні соціальні гарантії» [10]. Тобто, нормативні акти, які повинні були б чітко спрямовувати інвестиційні ресурси в напрямку аграрного сек-

тору і села, виявились у цьому відношенні абсолютно індиферентними.

Одночасно необхідно підкреслити, що ще у Законі України «Про інвестиційну діяльність» інвестиції розглядались як один з найважливіших засобів досягнення соціального ефекту [11]. У Законі України «Про інноваційну діяльність» інновації також є одним з засобів істотного поліпшення структури та якості соціальної сфери [12]. А у законі України «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні» особливий пріоритет вбачається у гармонійному розвитку людського потенціалу [13].

Взагалі, для підприємств АПК виникає досить дивна колізія, коли прогнози та програми розвитку галузі розробляються поза будь-яким зв'язком із програмами соціально-економічного розвитку регіонів, а законодавство жорстко обумовлює всі пільги та переваги для суб'єктів господарювання врахуванням ними суспільних інтересів, відображених саме у програмних документах економічного і соціального розвитку. Тому побудова соціально-адекватного інноваційно-інвестиційного управління підприємств дійсно стає можливою лише при системному застосуванні всіх згаданих правових актів.

Таким чином, у відповідності зі статтею 3 Закону України «Про стимулювання розвитку регіонів», з метою формування умов для забезпечення збалансованого, динамічного соціально-економічного, екологічного розвитку Автономної Республіки Крим (АР Крим) Міністерство економічного розвитку і торгівлі разом із Міністерством аграрної політики та продовольства АР Крим розробили Стратегію економічного та соціального розвитку Автономної Республіки Крим на 2011–2020 роки (далі – Стратегія).

Стратегія визначає шляхи подолання кризових тенденцій та відставання у соціально-економічному розвитку АПК з перспективою перетворення автономії в територію комфортного проживання і успішного ведення бізнесу.

Стратегічною метою розвитку АПК є забезпечення стійкого зростання рівня і якості життя кримчан на основі збалансованої соціально-економічної системи інноваційного типу, що гарантує екологічну безпеку, динамічний розвиток економіки й реалізацію стратегічних інтересів України й Криму в Чорноморському регіоні.

Одним з напрямків Стратегії є реформування аграрного сектору АР Крим. Реформування аграрного сектору АР Крим має на меті розвиток екологічно безпечного агропромислового комплексу з максимально ефективним використанням біокліматичного потенціалу регіону, здатного сформувати потужну сировинну базу для зростання харчової промисловості, забезпе-

чити продовольчу безпеку населення і рекреантів, підвищити експортний потенціал переробних галузей, відродити соціальну сферу та інфраструктуру у сільській місцевості.

Розглянемо стан та ресурсний потенціал регіону. Структуру продукції сільського господарства АРК в однаковій мірі формують продукція рослинництва (50,1%) і тваринництва (49,9%). При цьому структура підприємств аграрного сектора утвориться господарствами населення (55,6%) і сільськогосподарськими підприємствами (44,4%).

Сільськогосподарські підприємства спеціалізуються переважно на виробництві продукції рослинництва, а господарства населення – на виробництві продукції тваринництва. Так, станом на 2008 рік виробництво продукції рослинництва в сільськогосподарських підприємствах склало 1178,5 млн. грн., що на 263,6 млн. грн. більше, ніж у господарствах населення, у той час як виробництво продукції тваринництва – на 253,8 млн. грн. менше, ніж у господарствах населення.

Посівні площі основних сільськогосподарських культур у 2009 році склали 897,9 тис. га. За 2005–2009 роки в сільськогосподарській оборот додатково включено 112 тис. га не використуваної ріллі. За цей період збільшені площі використання зрошуваних земель, і в 2010 році підготовлено до поливного сезону 207 тис. га. У структурі посівних площ основних видів сільськогосподарських культур переважають посівні площі зернових і зернобобових (77,8% у 2009 році).

За станом на 2009 рік у структурі рослинництва переважає виробництво зернових культур (61,97%), картоплі (15,31%) і овочів (14,85%). З загального обсягу виробництва зернових культур 86% виробляється сільськогосподарськими підприємствами, із загального обсягу виробництва картоплі й овочів 93% і 92% відповідно виробляються господарствами населення.

У загальній структурі поголів'я худоби і птаха переважає поголів'я птаха (11405,3 тис. голів за станом на 1 січня 2010 року), найменшу частку складає велика рогата худоба (176,1 тис. голів за станом на 1 січня 2010 року). При цьому 79,10% (139,3 тис. голів) загального поголів'я великої рогатої худоби вирощується господарствами населення, 55,38% (6316,7 тис. голів) загального поголів'я птаха – у сільськогосподарських підприємствах.

У загальній структурі виробництва продукції тваринництва 57,99% загального виробництва м'яса і 51,20% загального виробництва яєць здійснюються сільськогосподарськими підприємствами, 89,98% загального виробництва мо-

лока і 87,78% загального виробництва вовни – господарствами населення.

Інтенсивне використання земельних ресурсів не супроводжується належним запобіганням супутніх екологічних ризиків. Про негативні тенденції в екології земельних ресурсів АРК свідчать показники порушень параметрів земель: ступінь ерозійних процесів, показники якості земель, оползневі процеси, селеві процеси й ін. Більш 30% сільгоспугідь піддаються вітрової ерозії. Найбільше поширення процеси вітрової ерозії одержали в Чорноморському, Сакському і Первомайському районах. У цілому в АРК 4845,15 га земель знаходяться в порушеному стані, з яких 1474,02 га вимагають рекультивациі (30,4%). При цьому в період 1996–2009 років рекультивоване лише 628,55 га (42,6%) [14, с. 38, 52].

Аналіз динаміки показників соціально-економічного розвитку АРК в умовах галузевої спеціалізації регіону, що склалася в останні десятиріччя, дає змогу виокремити низку наступних системних проблем агропромислового комплексу Криму.

Сільськогосподарський комплекс орієнтований на монопольне постачання продукції рослинництва та тваринництва переважно на локальні внутрішні ринки, що обслуговують рекреаційно-туристичний комплекс. У короткостроковому періоді сезонні цінові сплески на сільськогосподарську продукцію забезпечують її виробникам та збутовій мережі надприбутки, що у середньо та довгостроковому періоді посилює диспропорційність сільськогосподарського виробництва.

Невідповідність галузевої структури сільського господарства агрокліматичним передумовам його спеціалізації в межах України перешкоджає ефективному використанню природного біопотенціалу республіки, який дозволяє розвивати конкурентоспроможне сільськогосподарське виробництво для забезпечення жителів півострова і рекреантів екологічно чистою продукцією.

Ситуацію ускладнюють зростання імпорту сільськогосподарської продукції та слабка експортна орієнтація сільськогосподарського виробництва; низький рівень переробки сільськогосподарської продукції вітчизняного виробництва та її невідповідність міжнародним стандартам якості; відсутності сучасної інфраструктури аграрного ринку; неефективне використання зрошуваних земель; низька інвестиційна привабливість та незадовільний стан впровадження інновацій у агропромисловому виробництві; систематичні порушення земельного законодавства та зловживання у сфері земельних відносин.

Таким чином, мета, завдання та шляхи вирішення проблем розвитку АПК регіону актуальні та необхідні для іноваційного розвитку залузей АПК АР Крим, але без відповідної підтримки з боку держави ні Стратегія, ні програми діяти не будуть. Тому розглянемо обсяги фінансової підтримки підприємств агропромислового комплексу АПК із Державного бюджету України на 2008–2010 рр.

У 2008 році обсяг підтримки підприємств АПК із держбюджету склав 220,8 млн. грн., що складає 43,4% від пропозицій по фінансуванню Міністерства аграрної політики і продовольства Автономної Республіки Крим (509 млн. грн.). Бюджетні тваринницькі дотації були профінансовані на 63% (104 млн. грн. від потреби в 165 млн. грн.), держпідтримка виробництва продукції рослинництва – на 24,2% (профінансовано 33,7 млн. грн. від потреби в 139,2 млн. грн.). При цьому на приріст поголів'я корів молочно-го напрямку було виділено 699 тис. грн., чи 0,7% від потреби в 95 млн. грн. Фінансування програми по закладці і відходу за молодими виноградниками, садами і ягідниками склало в 2008 році 77,9% від заявленого (48,9 млн. грн. з 64 млн. грн.), по частковій компенсації вартості сільськогосподарської техніки – 10,7%, державній програмі селекції в рослинництві – 52%.

У 2009 році обсяг фінансування з держбюджету склав 96,7 млн. грн., чи 15,9% від заявлених 606,8 млн. грн. Бюджетні тваринницькі дотації були профінансовані на 8,8% (18,2 млн. грн. від потреби в 205,7 млн. грн.), держпідтримка виробництва продукції рослинництва – на 2,7% (профінансовано 4,4 млн. грн. від потреби

в 163,9 млн. грн.). При цьому на приріст поголів'я корів молочно-го напрямку було виділено 102 тис. грн., чи 0,1% від потреби в 95,8 млн. грн. Програма селекції в рослинництві не була профінансована взагалі (заявлене 2 млн. грн.), закладка і догляд за молодими виноградниками, садами і ягідниками – 50,2% (60 млн. грн. від 119,6 млн. грн.), часткова компенсація вартості сільськогосподарської техніки – 0,7%.

У 2010 році ситуація з фінансуванням з держбюджету не покращилася: профінансовано 14,9% від заявлених сум (104,8 млн. грн. із 700,9 млн. грн. заявлених). Бюджетні тваринницькі дотації були профінансовані на 2,2% (4,7 млн. грн. від потреби в 218,9 млн. грн.), держпідтримка виробництва продукції рослинництва – на 1,8% (профінансовано 3,3 млн. грн. від потреби в 189 млн. грн.). Дотація на приріст поголів'я молочно-го напрямку була профінансована на 0,2% (201 тис. грн. від 90 млн. грн.), дотація на збережене і додане поголів'я вівцематок і ярок профінансована не була (потребу – 13,1 млн. грн.). Програма селекції в рослинництві не була профінансована взагалі (заявлене 2 млн. грн.), закладка і догляд за молодими виноградниками, садами і ягідниками – 29,3% (61,9 млн. грн. від 211,1 млн. грн.), часткова компенсація вартості сільськогосподарської техніки – 4,9%.

Протягом 2008–2010 рр. не фінансується програма селекції у тваринництві і птахівництві на підприємствах АПК, щорічна потреба у фінансуванні складає 15,5 млн. грн.

З рис. 1 можна зробити висновок, що фінансування галузі з державного бюджету залишається недостатнім.

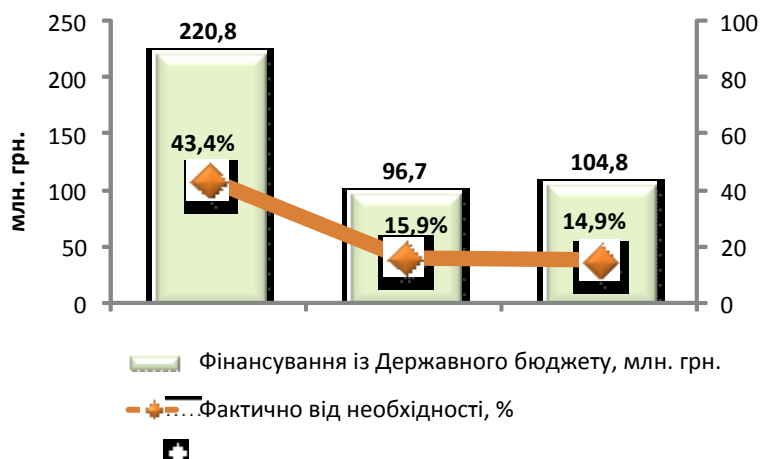

Рис. 1. Фінансова підтримка підприємств агропромислового комплексу АПК із Державного бюджету України в 2008–2010 рр.

Законом України «Про державний бюджет України на 2011 рік» витрати Міністерства аграрної політики та продовольства України на фінансування АПК передбачено 10,7 млрд. грн. В даний час Міністерством аграрної політики та продовольства України не доведено фінансу-

вання в необхідному об'ємі, які безпосередньо будуть спрямовані на розвиток АПК АР Крим.

Фінансування з Державного бюджету України здійснюється безпосередньо після прийняття Порядків (по програмах), що регулюють використання засобів держбюджету, паспортів

бюджетних програм, доведених планів асигнувань і затверджених кошторисів на використання засобів держбюджету.

Попередній розрахунок потреби в засобах на розвиток агропромислового комплексу АР Крим з Державного бюджету України в 2011 році складає 732,1 млн. грн. У першому кварталі 2011 року фінансова підтримка підприємств АПК АР Крим з держбюджету не здійснювалася, а з бюджету АР Крим склала 19,0 млн. грн.

Висновки. Звичайно, розроблена Стратегія інноваційно-інвестиційного розвитку галузей АПК не є вичерпною. Проте вона дає загальне уявлення про можливу спрямованість узгодження їх дій з відповідними діями органів державної влади та органів місцевого самоврядування. В іншому разі марно сподіватись на те, що будь-яка значна кількість вітчизняних аграрних підприємств виявить спроможність стати активним гравцем на арені інноваційно-інвестиційних процесів. Скоріше всього, переважна їх більшість буде і надалі тяжіти до пасивного очікування інвестиційних ресурсів за межею уявлень про дійсний потенціал власних інноваційних зрушень.

Тому при управлінні інноваційно-інвестиційним розвитком агропромислового комплексу ми пропонуємо сформулювати інноваційний механізм управління розвитком АПК, який би орієнтував підприємства у ринковому та інноваційному просторі в умовах значного ускладнення, підвищення невизначеності та динаміки факторів зовнішнього середовища і необхідності конструювати вже у світовому масштабі.

ЛИТЕРАТУРА

1. Ушачев И. Г. Агропродовольственный комплекс России: проблемы и решения / И. Г. Ушачев // Экономика АПК. – 2003. – № 3. – С. 3–19.
2. Данилишин Б. М. Устойчивое развитие в системе природно-ресурсных ограничений / Б. М. Данилишин, Л. Б. Шостак. – К. : СОПС Украины НАНУ, 1999. – 367 с.
3. Конвенція про охорону біологічного різноманіття : ратифіковано Законом України від 29.11.94 р.

№ 257/94-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_030.

4. Ілляшенко С. М. Управління інноваційним розвитком: проблеми, концепції, методи: Навчальний посібник / С. М. Ілляшенко. – Суми : ВТД «Університетська книга», 2003. – 278 с.
5. Kleinknecht A. Innovation pattern in crisis and prosperity / A. Kleinknecht. – London, 1987. – 206 p.
6. Бутко М. П. Регіональні особливості економічних трансформацій в перехідній економіці / М. П. Бутко. – К. : Знання України, 2005. – 476 с.
7. Закон України «Про основи національної безпеки України» від 19.06.2003 р. № 964-IV із змінами від 15.12.2005 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://uapravo.net/data/base38/ukr38625.htm>.
8. Закон України «Про прийняття Статуту Продовольчої та сільськогосподарської організації Організації Об'єднаних Націй» від 25.11.2003 р. № 1334-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://uapravo.net/data/base34/ukr34976.htm>.
9. Закон України «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України» від 23.03.2000 р. № 1602 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://uapravo.net/data/base50/ukr50058.htm>.
10. Закон України «Про державні стандарти та державні соціальні гарантії» від 05.10.2000 р. № 2017-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://uapravo.net/data/base48/ukr48821.htm>.
11. Закон України «Про інвестиційну діяльність» від 18.09.1991 р. № 1560-XII із змінами від 19.01.2006 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1560-12>.
12. Закон України «Про інноваційну діяльність» від 4.07.2002 р. № 40-IV із змінами від 25.03.2005 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://uapravo.net/data/base44/ukr44201.htm>.
13. Закон України «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні» від 16.01.03 р. № 433-IV із змінами від 09.02.2006 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://uapravo.net/data/base42/ukr42625.htm>.
14. Статистичний збірник. Сільське господарство України / за ред. О. Г. Осауленка ; Державний комітет статистики України. – К. : Інформаційно-аналітичне агентство, 2011. – 392 с.

УДК 330.45

Пивоваров И. А.

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ОТЕЧЕСТВЕННЫХ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИХ РЕФОРМ С УЧЕТОМ ТЕОРИИ «ДЛИННЫХ ВОЛН» Н. Д. КОНДРАТЬЕВА

В статті розглянуто проблему реформування економіки України в контексті теорії «довгих хвиль» М. Н. Кондратьєва.

Ключові слова: «довгі хвилі», прогностичний потенціал, теорія циклічності, економічне реформування.

В статье рассмотрена проблема реформирования экономики Украины в контексте теории «длинных волн» Н. Д. Кондратьева.

Ключевые слова: «длинные волны», прогностический потенциал, теория цикличности, экономической реформирование.

The problem of Ukraine's economic reformation in the context of the theory of waves of N. D. Kondrat'ev is considered in this article.

Key words: «long waves», prognostic potential, the theory of cyclicity, economic reformation.

Постановка проблемы. Николай Дмитриевич Кондратьев вошел в историю мировой экономической мысли прежде всего как один из основоположников теории длинных волн экономической динамики, носящей его имя. Кондратьевские циклы (или волны) стали предметом самого пристального внимания ученых из разных отраслей науки, которые являются авторами или сторонниками современных вариантов длинноволновой теории развития. Их последовательное рассмотрение под углом зрения факторов экономического роста приблизил нас к пониманию преемственности научных идей, которых лежат в основе теории циклической природы экономического развития, продемонстрирует те сферы, на которые распространялось научное наследие Н. Д. Кондратьева. Как показал анализ проблем, все закономерности, связанные с процессом протекания К-волн, не только продолжали отчетливо проявляться в предыдущий период развития мирового хозяйства, но сохраняют свою актуальность и сегодня. По мнению целого ряда экономистов, на основе концепции «длинных волн» оказался возможным прогноз, который не был опровергнут ходом истории [1].

Анализ основных исследований и публикаций. К первой, самой представительной группе длинноволновых теорий принято относить те, где инновационная деятельность полагается исходной причиной происхождения длинной волны в экономическом развитии. Основополагающими в этой группе выступают работы Й. Шумпетера и Г. Менша [2; 3]. Эти авторы широко известны как последовательные разработчики теории длинных циклов конъюнктуры Н. Д. Кондратьева. Вторая группа – так называемые инвестиционные теории. Их представителями являются Е. Мандель и Дж. Форрестер [4; 5]. К третьей можно отнести теорию англичанина С. Фримэна, основанную на изучении проблем труда и полной занятости в качестве первопричин длинной волны в экономике [6]. Наконец, четвертую группу составляют идеи У. Ростоу и его последователей, исследующих природно-климатические факторы долговременных экономических циклов [7].

Основные результаты теории Н. Д. Кондратьева получили активную поддержку в исследованиях группы ученых, которые провели ме-

ждународные сопоставления долговременных колебаний темпов роста и инвестиций. В 1991 г. появилась брошюра экономиста-математика из Новосибирска Г. Д. Ковалевой, в которой в очень сжатой форме представлены основные итоги ее исследования за несколько лет. Применяя самый современный инструментарий математической статистики, она сумела довольно убедительно доказать (обработав статистические данные за 30 лет) отсутствие прямолинейного трендового характера в динамике основных макроэкономических показателей [8]. В последние годы ряд работ в этом русле появились и у нас [8–10].

Цель исследования состоит в том, чтобы, опираясь на теорию больших циклов, выявить взаимосвязь К-волн с экономическими преобразованиями национального хозяйства, а также влияние длинных волн на состояние и перспективы экономического реформирования в Украине. Поставленная цель обуславливает задачу исследования. Она заключается в выявлении и обосновании закономерного характера воздействия К-волн на реформирование экономики государства.

Изложение основного материала. Повышение интереса экономической науки к теории больших циклов экономической конъюнктуры Н. Д. Кондратьева наблюдалось неоднократно и носило отнюдь не случайный характер.

Первичный анализ вопросов связан с выяснением и уточнением сущности и содержания экономической статистики, динамики и конъюнктуры, выступающих в качестве методологической основы концепции «длинных волн». При решении данной задачи мы исходим из того, что разработка вопроса будет более полной, если рассматривать указанные понятия с точки зрения их эволюции в процессе развития экономической науки.

Н. Д. Кондратьев пришел к выводу, что в начале XX века обоснование сущности процессов и явлений экономической жизни носило преимущественно статический характер. Динамическая точка зрения на экономическую действительность не имела вида законченной теории, что указывало на необходимость ее разработки в целях разграничения динамической и статистической точек зрения [11].

Статическая теория бессильна дать полное объяснение явлениям экономической жизни и выяснить изменения уровня экономических элементов, механизм и направление их изменения. Динамической же можно назвать такую теорию, которая изучает экономические явления в процессе их изменения во времени.

Следовательно, для статической точки зрения на экономическую действительность характерной будет концепция равновесия взаимосвязанных элементов, а для динамической – концепции процесса изменений экономических элементов и их взаимосвязей.

По результатам исследования можно судить о том, что в работах Н. Д. Кондратьева вопросы экономической статики, динамики и конъюнктуры были подвергнуты достаточно полному и глубокому анализу [12]. Его выводы носят методологически оправданный характер для исследования проблемы циклического развития экономических процессов. В целом необходимо признать, что теория больших циклов представляет собой универсальную концепцию, охватывающую все виды циклических колебаний и пригодную для построения как краткосрочных, так и перспективных прогнозов развития экономики государства. На современном этапе исследования концепции больших циклов, необходимо принимать во внимание тот факт, что каждая следующая «длинная волна» протекает в новых исторических условиях, соответствует более высокому уровню развития производительных сил и потому не является простым повторением предыдущего цикла. Она может в значительной степени от него отличаться как по времени протекания, так и по ряду качественных признаков.

Прошедший период экономических реформ в Украине требует сегодня пристального анализа и объективной оценки, характеризующей современное состояние отечественного хозяйства с учетом теории больших циклов Н. Д. Кондратьева.

Опыт других стран, в частности Китая показал, что в отличие от «шокового» варианта реформ, реструктуризация и либерализация экономики, осуществляемые постепенно, не ввергают экономику в серьезную рецессию, а способствует высоким темпам ее развития.

Основываясь на анализе исследований процесса преобразований отечественной экономики западными экономистами, можно представить три сценария развития реформ, охватывающих характеристику уже, как пройденных этапов, так и их возможного развития в будущем.

1. Традиционный для Украины вариант осуществления реформ «сверху» – государством или правящей верхушкой. Это путь «социальной

инженерии», выбранной украинскими реформаторами, но «завязший» в олигархических интересах и рентоориентированной логике. Способом реализации реформы, направленной на ослабление роли государства в экономике, явилось ее административное ведение с использованием прямого давления государства.

2. Вариант «сбоку», далекий как от сильного государства, так и от демократии и определяемый государством финансовой олигархией. Такой сценарий в большей степени катастрофичен и характеризуется «экономическим застоєм», огромной социальной дифференциацией за счет перераспределения ренты, что наблюдалось в Латинской Америке, Азии и даже в Африке.

3. Третий вариант модернизации – «снизу», эволюционный, предполагающий системные институциональные изменения, инициативу и предпринимательство при сильном государстве, обеспечивающем экономические функции (регулирующие, фискальные и др.). Такая модель предполагает эффективную систему государственного управления, способную контролировать процессы реструктуризации, приватизации, регулировать и направлять функционирование предприятий, находящихся в частной, государственной или любой другой собственности. Такой вариант для современной Украины был бы наиболее предпочтителен, но для его реализации требуется акт политической воли. В целом следует отметить, что в представлении большинства западных экономистов, неоллиберальная доктрина является тупиковой для развития, не пользуется поддержкой общественности и требует авторитарных методов контроля за осуществлением ее болезненных и непопулярных решений.

В итоге возникает вопрос, каковы же реальные результаты прошедшего периода реформирования украинской экономики? Единственным неотрицательным результатом «реформирования» украинской экономики признается тот факт, что преобразования обеспечили невозможность возврата к старой экономической системе. В то же время успешная реализация тех инструментальных задач, которые составили сущность «Вашингтонского консенсуса» (снижение инфляции, ликвидация бюджетного дефицита, либерализация внутренней и внешней торговли, осуществление массовой приватизации) является лучшим доказательством их ограниченности. Набор же необходимых инструментов и целей развития, как показывает хозяйственная практика, значительно шире того, что предлагалось либеральным курсом реформ. Основными целями развития являются повышение уровня жизни, в том числе улучшение систем

здравоохранения и образования, сохранение природных ресурсов и окружающей среды, развитие демократии и участие в процессе принятия решений. В этой связи большое значение приобретает анализ ошибочных действий отечественных реформаторов, который должен составлять неотъемлемую часть разработки предложений по выбору последующего курсу преобразований. В важности выбора государством пути экономического развития Украины убедились на собственном опыте последнего пятилетия. В результате не до конца продуманных стратегических решений при осуществлении социально-экономических преобразований страна оказалась отброшенной по ключевым показателям хозяйственного развития на десятки лет назад.

Анализ основных программных документов позволяет сделать вывод о том, что стратегия бывшего правительства Украины в свое время не создавало необходимых макроэкономических условий для достижения устойчивого экономического роста, не позволяло задействовать механизмы инновационной и инвестиционной активности.

В структуре экономических исследований, наряду с изучением общеэкономических категорий и закономерностей, тенденций развития экономики отдельных стран и мирового хозяйства, возрастающее значение приобретает метод межстранового анализа.

Тревожный вывод из межстрановых сопоставлений последнего пятилетия заключается в том, что Украина быстро теряет завоеванные позиции по основным макроэкономическим показателям. Руководству страны необходимо принять во внимание тот факт, что для успешной реализации структурной перестройки хозяйственной системы, преодоления экономического спада, Украине в настоящее время необходим не просто экономический рост в 2–4%. Нужны очень высокие его темпы, характерные для экономики послевоенной Германии, Японии, Франции, Италии, во многом – и для Советского Союза периода предвоенной индустриализации. Умение использовать неравномерность НТП и экономического развития, способность вовремя проанализировать и понять, где находятся приоритетные точки роста, которые смогут обеспечить увеличение вперед всей экономики – в этом и заключается искусство макроэкономического прогнозирования и экономической стратегии.

Подсчеты специалистов показывают, что при правильной организации экономической политики в Украине достигим устойчивый рост производства с темпом до 10% в год, удвоение инвестиций и восстановление дореформенного

уровня жизни. Этому способствует начавшаяся фаза подъема III цикла технологических революций (ЦТР), обосновывающая в целом благоприятные тенденции развития мирового и отечественного хозяйства. Однако анализ курса правительства, современной социально-экономической ситуации свидетельствует о том, что данных показателей невозможно достигнуть буквально завтра. Более реалистична другая гипотеза. Неолиберальная доктрина не позволила Украине до сих пор воспользоваться потенциалом, связанным с общим улучшением хозяйственной конъюнктуры. Тем не менее, 5 лет мы практически потеряли, и выход на точку отсчета с которой начинались реформы, был бы для страны благом. Учитывая воздействие на процесс преобразований негативных тенденций либерального курса, отсутствие радикальных позитивных изменений в экономической политике за последние 5 лет, при одновременном улучшении экономической конъюнктуры в связи с наступлением фазы подъема новой К-волны, можно предположить, что приблизительно таких же показателей экономического роста, которые указаны выше, Украина достигнет к 2020 году. Таким образом, фаза торможения от начала волны подъема вследствие воздействия негативных внутренних факторов, требующих определенного срока для своего устранения, составляет приблизительно 10–15 лет.

Мировой опыт свидетельствует, что реальный путь построения сильной экономики для стран с западным развитием рыночных отношений состоит в активизации роли государства в регулировании и реструктуризации хозяйства.

Роль и конкретное наполнение функций государства с течением времени могут меняться, но значение государственного регулирования в периоды обострения внешних и внутренних конфликтов и экономических кризисов остается постоянным. Особенно возрастает значение таких функций, как обеспечение социальных гарантий и предотвращения социальных конфликтов, защита прав потребителей, развития инфраструктуры, транспорта, связи и др.

Сегодня значение волн Н. Д. Кондратьева принадлежит прежде всего сфере прогнозирования. Теория волнообразного развития или, как ее часто называют, теория цикличности в корне меняет его содержание, открывает новые качественные возможности. Теория прогнозирования с учетом цикличности базируется на следующих положениях. Инновации – неотъемлемое свойство предпринимательской деятельности. Они носят прерывный характер и имеют тенденцию к кластированию. Эти три ключевые момента отличают прогнозирование с учетом

цикличности и традиционные неоклассические подходы, основанные на некейнсианских моделях множественного равновесия.

Что же принципиально нового может дать прогнозам изучение волн Н. Д. Кондратьева, анализ циклов вообще, учет их влияния на будущее?

Применение теории циклического развития предполагает существенное расширение горизонта прогнозирования. Преодолеваются тем самым недостатки сложившейся системы прогнозных разработок, связанных с ограничением периода прогнозирования, преобладанием тактических соображений, с отсутствием действенного механизма проработки стратегических проблем типа структурной перестройки экономики.

Применение теории циклического развития предполагает существенное расширение горизонта прогнозирования. Преодолеваются тем самым недостатки сложившейся системы прогнозных разработок, связанных с ограничением периода прогнозирования, преобладанием тактических соображений, с отсутствием действенного механизма проработки стратегических проблем типа структурной перестройки экономики.

Экономическую динамику можно идентифицировать различными формами циклического развития. Структура их такова: к первой группе относятся деловые циклы, которые подразделяются на краткосрочные, связанные с движением запасов товарно-материальных ценностей. Их продолжительность составляет в среднем 3–4 года. Ко второй группе следует отнести среднесрочные циклы, в их составе «коммерческие» – длительность в 6–8 лет, инвестиционные – с периодом 10–12 лет. Третью группу открывают воспроизводственные циклы в 20–23 года. Каждый последующий цикл, как правило, охватывает два предыдущих. Таким образом, совокупность циклов представляет собой своеобразную пирамиду, вершину которой определяют долгосрочные Кондратьевские циклы. С точки зрения долгосрочного прогнозирования использование длинных циклов позволяет отчасти преодолеть традиционно сложившуюся систему прогнозирования, в которой явно не учитывается цикличность.

Использование теории циклического развития в качестве одного из инструментов прогнозирования позволит сконцентрировать усилия при разработке прогнозов на рассмотрение узловых проблем технологического развития.

Прогнозирование, органически включающее цикличность развития, дает возможность оценивать реальную динамику показателей и затем прорабатывать меры регулирования экономики, исходя из осознания возможности и неиз-

бежности неравномерного развития, необходимости своевременной и комплексной структурной перестройки экономики.

В то же время при применении теории циклического развития в прогнозировании следует иметь в виду, что уровень прогнозного предсказания, исходя из теории волновых колебаний, до сих пор весьма низок. Требуется последовательная и глубокая разработка этой теории, в частности, применительно к экономической динамике. Предстоит решить ряд проблем, связанных с оценкой и прогнозированием экономических колебаний, определением эффекта влияния на экономический рост явлений цикличности, с формированием соответствующего инструментария эмпирической проверки долговременных колебаний на базе математического и статистического моделирования. Они позволяют расширить возможности прикладного использования теории циклического развития, одним из родоначальников которой был русский экономист Н. Д. Кондратьев.

Выводы.

1. Теория больших циклов способствует выявлению основополагающих тенденций развития экономической теории и практики в прошлом, является целесообразным подходом к оценке состояния мирового хозяйства и экономической науки в настоящем и будущем.

2. Системный кризис всегда выдвигает проблему коренного реформирования экономики. В Украине же осуществление таких реформ объективно наталкивается на целый ряд преград разного плана, в результате чего какие-либо прогнозы перспектив экономического реформирования является довольно проблематичным и в то же время актуальным. Сегодняшняя ситуация в Украине дает возможность на будущее развития украинской экономики и ее стабилизации, опираясь на теорию больших циклов Н. Д. Кондратьева.

3. Исходя из данных посылок, можно предположить, собственно, две теории развития экономики Украины, каждая из которых опирается на одну из альтернативных интерпретаций кондратьевских циклов:

- а) в соответствии с прогнозом, который вытекает из первой теории, наиболее важные реформы в экономике Украины неосуществимы через неблагоприятные условия внутри страны;
- б) второй прогноз вытекает из концепции, содержание которой состоит в том, что внутренние и внешние условия для реализации украинских реформ созреют в ближайшее время; модель развития ситуации таким образом опирается на другое понимание кондратьевских циклов, в результате чего можно

предположить, что раньше начатые преобразования в украинской экономике приходится на начало волны нового подъема пятого большого цикла при условии, что современный кондратьевский цикл не является простой копией предыдущего, а способный видоизменятся, в том числе и по времени протекания).

ЛИТЕРАТУРА

1. Абалкин Л. И. Научное наследие Н. Д. Кондратьева и современность : докл. на Межд. науч. конф., посвященной 100-летию со дня рождения Н. Д. Кондратьева / Л. И. Абалкин. – М. : Ин-т экономики РАН, 1992. – 16 с.
2. Schumpeter J. Business Cycles / J. Schumpeter. – V.I.N.V., 1935. – 413 p.
3. Mensch G. Stalemate in Technology innovations overcome the depression / G. Mensch. – Cambridge, 1979. – 411 p.
4. Mandel E. Explaining long waves of capitalist development / E. Mandel // Futures. – 1983. – V.B. – № 4. – P. 5–7.
5. Forrester J. Growth Cycles long waves, inventions and innovations / J. Forrester // Futures. – 1981. – V.B. – № 4. – P. 10.
6. Freeman G. Unemployment and Technical innovation a study of long waves in economic development / G. Freeman. – London, 1988. – 116 p.
7. Rostow W. The world economy. History and prospect / W. Rostow. – N.V., 1988. – 96 p.
8. Ковалев Г. Измерение и моделирование циклической динамики экономических процессов на основе спектрального анализа / Г. Ковалева. – Новосибирск : ИЭОППАН СССР, 1991. – 69 с.
9. Кузьменко В. П. О синхронизации «длинных волн» Н. Д. Кондратьева с историческими циклами А. Чижевского и В. Хлебникова / В. Кузьменко // Тезисы докладов на межд. науч. конф., посвящ., 100-летию со дня рождения Н.Д. Кондратьева. – М., 1992. – С. 67–68.
10. Меньшиков С. Длинные волны в экономике / С. Меньшиков, А. Клименко. – М. : Международные отношения, 1989. – 213 с.
11. Кондратьев Н. Д. Избранные сочинения. – М. : Экономика, 1993. – 543 с.
12. Кондратьев Н. Д. Проблемы экономической динамики / Н. Д. Кондратьев. – М. : Экономика, 1998. – 523 с.
13. Чухно А. А. Современный финансово-экономический кризис: природа пути и методы его преодоления / А. А. Чухно // Экономика Украины. – 2010. – № 12. – С. 43–45.

УДК 640.6:338

Русанов О. М.

ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ РОЗВИТОК ЯК ІНСТРУМЕНТ РЕАЛІЗАЦІЇ СТРАТЕГІЧНИХ ЦІЛЕЙ ПІДПРИЄМСТВ ЖИТЛОВО-КОМУНАЛЬНОЇ ГАЛУЗІ

У статті розроблено теоретичний підхід до організаційного проектування у контексті реалізації стратегічного розвитку житлово-комунального господарства, досліджено внутрішні та зовнішні передумови організаційного розвитку.

Ключові слова: організаційний розвиток, стратегія, стратегічні цілі, житлово-комунальна галузь, управління.

В статье разработан теоретический подход к организационному проектированию в контексте реализации стратегического развития жилищно-коммунального хозяйства, исследованы внутренние и внешние предпосылки организационного развития.

Ключевые слова: организационное развитие, стратегия, стратегические цели, жилищно-коммунальная отрасль, управление.

In the article, the theoretical approach to the organizational planning in the context of the realization of the strategic development of dwelling and communal economy is developed, internal and external preconditions of organizational development are investigated.

Key word: organizational development, strategy, strategic aims, dwelling and communal industry, management.

Постановка проблеми. В умовах постійно мінливого зовнішнього конкурентного середовища, а також макроекономічних чинників розвитку кожен суб'єкт підприємницької діяльності повинен постійно адаптувати свою стратегію до умов, що змінюються. Одним з найважливіших і в той же час складним етапом у процесі реаліза-

ції стратегії підприємства є розробка відповідної організаційної структури управління.

Аналіз літератури. Розробленню теоретичних та практичних аспектів проблем реструктуризації підприємств присвячені роботи багатьох вітчизняних та зарубіжних вчених. Так, Л. Федуловою розглянуті питання розроблення мето-

дологічних підходів до управління реструктуризацією промислових підприємств [1]. Організаційно-економічному механізму підвищення ефективності функціонування підприємств житлово-комунального господарства, в контексті антикризового управління, приділено увагу у роботі В. Полуянова [2].

Але незважаючи на ці та інші роботи, на сьогоднішній день питанням стратегічного планування та організаційним розвитком у житлово-комунальній галузі видалено недостатня увага у першу чергу через специфіку функціо-

нування галузі, а також через складнощі, пов'язані з самим управлінням реалізацією стратегії.

Мета статті – розробка та розширення теоретико-методологічної бази щодо формалізації процесів організаційного проектування у житлово-комунальній галузі у контексті стратегічного розвитку.

Виклад основного матеріалу. Зі зміною стратегії перед суб'єктами господарювання виникають нові проблеми, вирішення яких безпосередньо пов'язане з проектуванням нової організаційної структури (рис. 1).

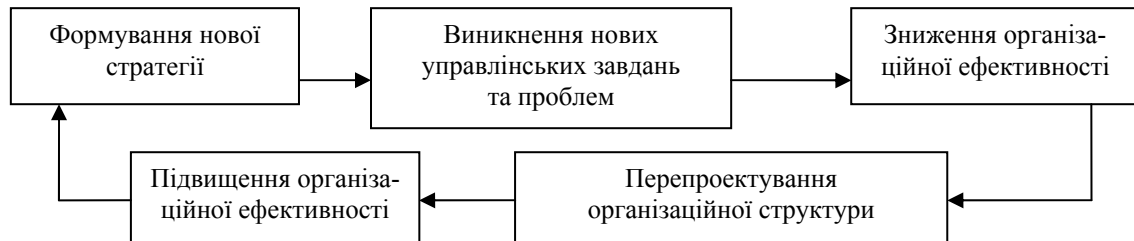

Рис. 1. Взаємозв'язок між стратегією та організаційним розвитком.

Рішення проблеми стратегічного розвитку унеможливується під впливом безлику об'єктивних та суб'єктивних причин. Однак основною з них є недостатній організаційний по-

тенціал, тобто необхідно забезпечити можливість випереджального організаційного розвитку (рис. 2).

Рис. 2. Об'єктивні передумови необхідності організаційного розвитку підприємств ЖКГ.

Необхідність організаційного розвитку з'являється при наявності визначених передумов для зміни організаційної структури, про що детально розглядається у наступній роботі [3, с. 4].

Вибір керівництвом підприємства тієї чи іншої стратегії має безпосередній вплив на багато рішень щодо проектування організації. Слід розглядати такі галузі стратегічного вибору (критерії та обмеження):

- структури повинні бути органічні, адаптивні до факторів зовнішнього середовища;
- пріоритет повинен віддаватися проектним (бригадним) організаціям;

- корпоративна культура (цінності та принципи, що лежать в її основі можуть істотним чином вплинути на такі елементи проектування підприємства, як розвиток горизонтальних зв'язків, масштаб керованості, кількість рівнів ієрархії, кількість ланок організаційної структури, централізацію та децентралізацію);
- маркетинговий підхід (обґрунтовано, що житлово-комунальному господарству слід перейти від стратегії, орієнтованої на виробництво і подальше зростання тарифів, до стратегії, орієнтованої на задоволення потреб

клієнтів виходячи з сегментації цього ринку, що вимагає від нього радикального перепроектування і змін основ своєї діяльності, а саме створення ефективної функції стратегіч-

ного маркетингу в ланцюжку створення цінності для споживача (рис. 3));

- структура ринку і територіальне розміщення виробничих потужностей.

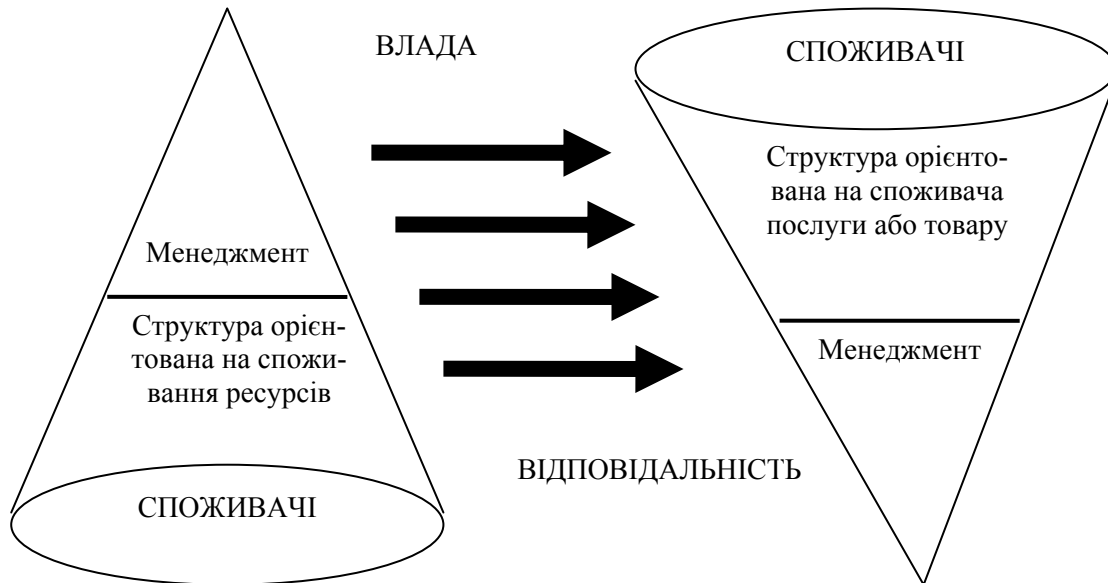

Рис. 3. Перехід ЖКГ до стратегії, орієнтованої на задоволення потреб клієнтів.

З урахуванням вищевикладеного (рис. 3) ми бачимо, що змінюються такі змінні як влада і відповідальність, в залежності від того, чи підприємство продовжує працювати не в ринковому середовищі, або проектує свої бізнес-процеси під клієнтів. Отже, при моделюванні організаційних структур ЖКГ доцільно дотримуватися наступних принципів:

- простота (забезпечення мінімально можливого числа ієрархічних ступенів);
- адаптивність (здатність змінюватися в певних межах при зміні зовнішніх і внутрішніх умов);
- збільшення самостійності при прийнятті рішень;

- найкоротші шляхи проходження інформації;
- раціональна ступінь централізації, при якій досягається спеціалізація і забезпечується оперативність;
- поділ стратегічних та оперативних функцій;
- поєднання вертикальних (лінійно-функціональних) і горизонтальних (програмно-цільових) зв'язків в управлінні;
- розширення участі персоналу в управлінні.

Таким чином, сам процес організаційного розвитку підприємства передбачає вдосконалення організаційних форм управління і звільнення резервів, які супроводжуються цими процесами (рис. 4).

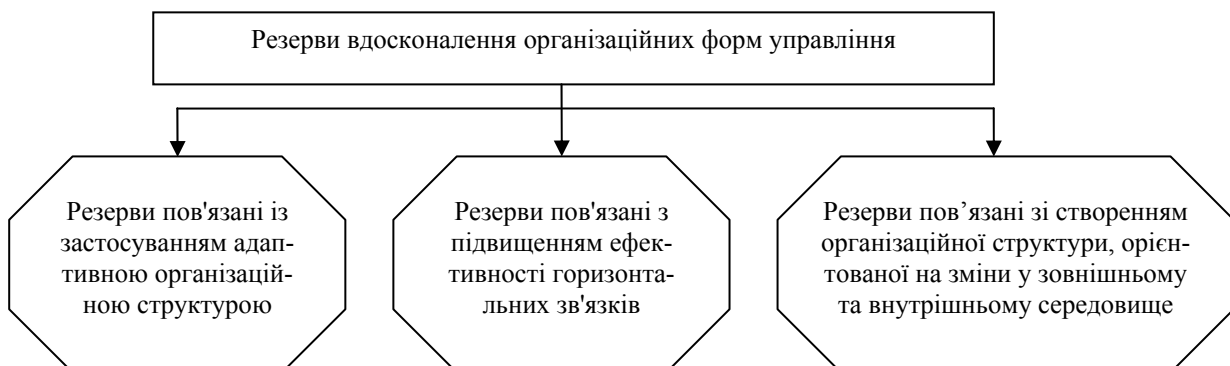

Рис. 4. Резерви вдосконалення організаційних форм управління.

У результаті для досліджуваних лінійно-функціональних структур ЖКГ проблемна область розвитку управління підприємствами в основному обумовлена зосередженням функці-

онального апарату у вищому і середньому рівнях управління, отже, високою централізацією, тоді як стратегічне зростання масштабів, кількість реалізованих проектів, диверсифікація ви-

робництва та інноваційний розвиток вимагають підвищення рівня самостійності її структурних ланок у прийнятті оперативних рішень і створення структур дивізійного та матричного типу (див. рис. 4).

До факторів розвитку організаційної структури підприємства ми відносимо такі:

- розвиток спеціалізації і кооперування виробництва;
- застосування при проектуванні організаційних структур наукових підходів і методів;
- переведення існуючих структур управління в проблемно-цільову структура в залежності від обраної стратегії.

Розробка карти реалізації стратегії організаційного розвитку. Розробка стратегії починається з топ-рівня менеджменту підприємства. До елементів організаційного розвитку можна віднести наступні:

1. Розвиток організаційної структури. Фахівці в галузі організаційного розвитку виділяють наступні базисні етапи:

Етап 1. Розробка моделі структури «як є».

Етап 2. Аналізу моделі структури «як є».

Етап 3. Розробка моделі структури «як треба».

Етап 4. Розробка плану переходу від стану «як є» до стану «як треба» (рис. 5).

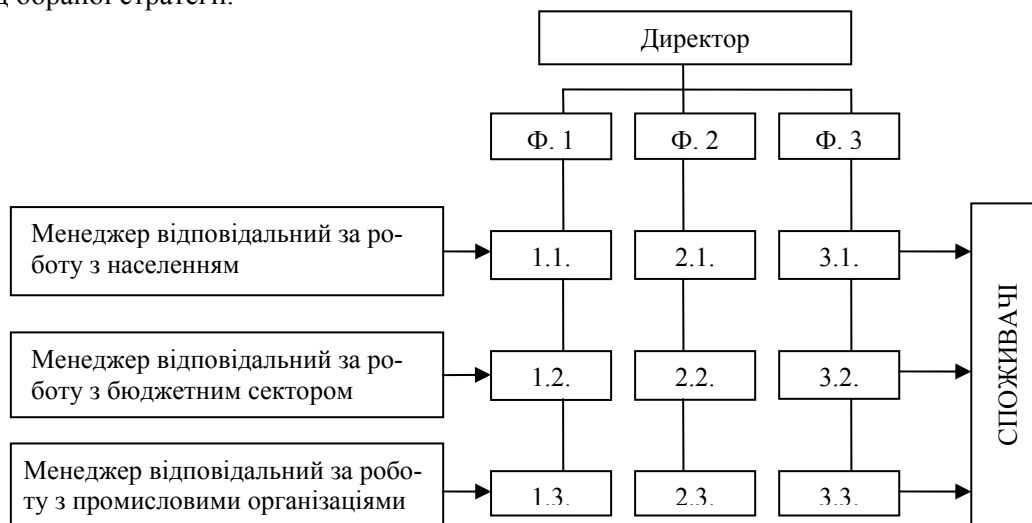

Рис. 5. Запропонована матрична організаційна структура управління для житлово-комунальних підприємств.

У запропонованій нами структурі цільовий ринок відносно поділений на три сегмента. За розробку політики в кожному сегменті відповідає конкретний менеджер. Цей підхід дозволить надати більшої гнучкості в управлінні житлово-комунальним господарством, розділити споживачів на цільові групи, що в свою чергу дозволить при управлінні спеціалізуватися на виконанні конкретних заходів та цілей для забезпечення інтересів певних груп споживачів. Також цей підхід дозволить контролювати розподіл та використання ресурсів та моніторити результати фінансово-господарської діяльності конкретних бізнес-процесів організації.

В контексті стратегічного розвитку запропонована організаційна структура дозволить більш відповідально підходити до розробки довгострокової політики розвитку та модернізації у житлово-комунальній галузі.

2. Реінженірінг і реорганізація бізнес-процесів для прив'язки до ресурсів і результатів.

3. Створення відповідної корпоративної структури, яка кореспондує з місією і головними цілями підприємства, а також з урахуванням персональних цінностей співробітників.

Важливим елементом в системі організаційного розвитку займає правильна декомпозиція мети на підцілі та завдання. У кожного підрозділу у підсумку виходить власна декомпонована стратегія, яка повинна поєднуватися, інтегруватися з головною стратегією.

При реалізації стратегії організаційного розвитку ЖКГ необхідне доведення цілей вищим менеджментом до структурних робітників. Тобто процес декомпозиції іде зверху до низу, а показники і індикатори (СЗП – система збалансованих показників) від низу до верху. Завдання менеджменту полягає в тому, щоб завоювати лояльність персоналу та пояснити важливість реалізації стратегічних цілей, і як це вплине на них, тобто розробити систему стимулів і мотивації конкретно для персоналу.

Якщо ця процедура буде виконана вдало і робітники усвідомлять усю важливість цих заходів наступним етапом повинно стати розробка індикаторів (показників) оцінки ступеню реалізації запропонованої стратегії. Моніторинг індикаторів необхідно проводити знизу (рядові співробітники вгору (керівництво підприємства) (рис. 6).

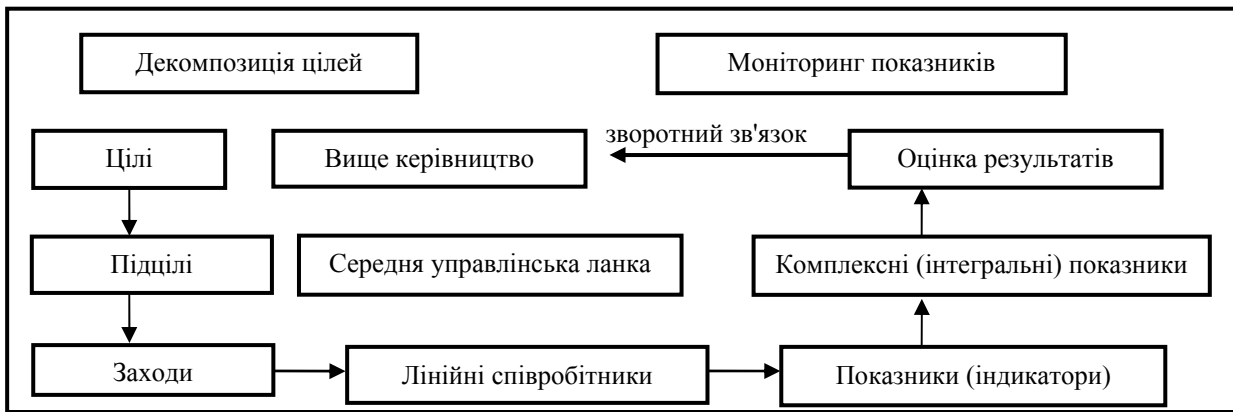

Рис. 6. Приклад взаємозв'язків цілей та показників при розробці інноваційної стратегії житлово-комунального господарства.

Стратегія повинна забезпечити швидкість реагування на зміни зовнішніх умов. При виборі компанії-оператора розрахунок повинен бути на довгостроковість. Уникати завдань, які призведуть тільки до короткострокових результатів. При побудові карти реалізації стратегії та декомпозиції цілей компанії необхідно чітко дотримуватися принципу ієрархічності і системності.

Так, формування стратегічних цілей розпочинається з рівня Міністерства житлово-комунального господарства, а основним зако-

ном, який визначає філософію та концепцію розвитку й модернізації житлово-комунального господарства на довгострокову перспективу є закон «Про Загальнодержавну програму реформування і розвитку житлово-комунального господарства на 2009–2014 роки» (далі – Закон) [2].

Згідно програми реконструкції та розвитку можливо виділити наступні цілі, завдання та систему збалансованих показників реалізації організаційного розвитку у житлово-комунальному господарстві (табл. 1).

Таблиця 1.

Карта змісту робіт по реалізації функції «Стратегічний розвиток у житлово-комунальній галузі».

№ п/п	Рівень ієрархії	Системи стратегічних цілей	Ступень відповідальності	Кінцевий результат (індикатори)
1.	Міністерство житлово-комунального господарства (МЖКГ)	Пріоритетності інноваційного розвитку в життєзабезпеченні населених пунктів, сприяння науково-технічному прогресу у сфері житлово-комунального господарства	Відповідає за розробку та реалізацію стратегічних аспектів розвитку в межах галузі	1. Доля підприємств, що займаються інноваційною діяльністю 2. Число створених малих та середніх підприємств, що характеризує активність монополізації житлово-комунального господарства
2.	Вище керівництво (менеджмент) підприємства	1. Створення у межах організації системи стратегічного та інноваційного розвитку 2. Створення умов для організаційного розвитку 3. Створення належної корпоративної культури	Відповідає за розробку філософії та концепції розвитку	1. Показники продуктивності праці та енерго та ресурсозбереження 2. Впровадження нових організаційних та виробничих структур 3. Показник лояльності працівників підприємства
3.	Функціональні заступники керівника	1. Розробка норм та нормативів на стадії стратегічного маркетингу 2. Розробка методичного, методологічного та нормативно-правового забезпечення 3. Застосування різноманітних форм обліку думки населення	Відповідають за певні однорідні роботи (функцію)	1. Чистий операційний прибуток 2. Чистий прибуток до оподаткування 3. Рентабельність власного капіталу 4. Рентабельність активів 5. Рентабельність інвестицій 6. Рентабельність послуг по групам населення
4.	Лінійні співробітники	1. Постізне підвищення рівня освіти для належного виконання намічених цілей та завдань 2. Чітке виконання заданих цілей у відповідності з методиками та нормативами	Відповідає за власну спроможність до перенавчання та особистий розвиток	Кількість працівників з вищою освітою у загальній кількості працівників

При розробки та реалізації карти організаційного розвитку житлово-комунального господарства необхідно брати до уваги закони композиції, пропорційності та використовувати принцип ієрархічності, послідовності та упорядкованості при розробки дерева цілей реалізації стратегії організаційного розвитку.

Реалізація запропонованої карти дозволить:

- створити належні умови для забезпечення високого рівня освіти державних та муніципальних (комунальних) службовців, розроблення нормативних актів, методологічних та методичних розробок для більш ефективного функціонування, прозорість процесу впровадження технологій, які використовують у своїй діяльності, застосування різноманітних форм обліку думки населення, створення позитивного іміджу влади;
- удосконалити систему управління житлово-комунальним господарством;
- стимулювати інвестиційну діяльність у сфері житлово-комунального господарства.

Висновки. Для досягнення цілей організаційного розвитку потрібно регулярне та цілісне стратегічне управління змінами, що об'єднує перетворення функціонально-організаційної структури, бізнес-процесів діяльності та ресурсів, з урахуванням персональних цінностей співробітників.

Регулярне вдосконалення системи стратегічного та оперативного управління в організаційному розвитку дозволяє компанії з мінімальними витратами здійснювати перехід на нову стадію свого розвитку.

Розроблений автором теоретичний підхід до формалізації процесів організаційного проектування та розвитку у житлово-комунальній галузі відкриває можливості керівництву практично оцінювати закономірності кризових явищ, з якими вони можуть зіткнутися, виробити кроки їх подолання шляхом організації регулярного управління виробництвом, а також приймати грамотні рішення з реструктуризації діяльності.

Практична спрямованість розробленого підходу дозволяє тверезо оцінити рівень розвитку підприємства, а також виробляти конкретні заходи щодо подолання виникаючих проблем у процесі організаційного проектування.

ЛІТЕРАТУРА

1. Федулова Л. І. Методологічні підходи до управління реструктуризацією підприємств / Л. І. Федулова // Проблеми науки. – 2002. – № 5. – С. 54–59.
2. Полуянов В. П. Організаційно-економічний механізм підвищення ефективності підприємств житлово-комунального господарства : дис. ... докт. екон. наук : спец. 08.06.01 / В. П. Полуянов. – Донецьк, 2005. – 364 с.
3. Тарасенко Л. М. Формування організаційного потенціалу житлово-комунального господарства для переходу на інноваційну модель розвитку / Л. М. Тарасенко, О. М. Русанов // Економіка: проблеми теорії та практики : збірник наукових праць. Випуск 236 : в 5 т. – Т. II. – Дніпропетровськ : ДНУ, 2008. – С. 455–466.
4. Закон України «Про Загальнодержавну програму реформування і розвитку житлово-комунального господарства на 2009–2014 роки» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1869-15>.

УДК 334.7.009.12:336.71.009.6(477)

Рибінцев В. О., Головань О. О.

МЕТОДИЧНИЙ ПІДХІД ДО ВИЗНАЧЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ БАНКІВСЬКИХ ПОСЛУГ ФІЗИЧНИМ ОСОБАМ

Запропоновано методика оцінки конкурентоспроможності банківських послуг з погляду клієнтів-фізичних осіб на основі розрахунку інтегрального показника конкурентоспроможності, що враховує індекси якісних та вартісних показників.

Ключові слова: банківські послуги, конкурентоспроможність, якісні показники, вартісні показники, ваговий коефіцієнт, інтегральний показник конкурентоспроможності.

Предложена методика оценки конкурентоспособности банковских услуг с точки зрения клиентов-физических лиц на основе расчета интегрального показателя конкурентоспособности, учитывающего индексы качественных и стоимостных показателей.

Ключевые слова: банковские услуги, конкурентоспособность, качественные показатели, стоимостные показатели, весовой коэффициент, интегральный показатель конкурентоспособности.

There has been developed the method of evaluating bank services' competitive ability from their clients' the point of view on the estimating basis of their competitive ability's integral value using quality and value indexes.

Key words: bank services, competitive ability, quality indicators, price indicators, weight coefficient, competitive ability's integral value.

Постановка проблеми. Підвищення рівня конкурентоспроможності банків, оптимізація їх функціонування та елементарне виживання в ринковому середовищі є фундаментальною проблемою сучасної економіки. Від її вирішення багато в чому залежить якість відтворювальних процесів, прибутковість банків, їх адаптація до ринкових умов і подальше економічне зростання. Проблема забезпечення конкурентоспроможності українських банків гостро постала під час світової фінансової кризи. Вітчизняні банки стикаються з великими труднощами, що ускладнюються також нестабільністю у фінансовій системі країни. Ключем виходу з кризи, як показує досвід багатьох країн світу, є саме забезпечення та управління конкурентоспроможністю банківських послуг.

Посилений вплив на український ринок зарубіжних банків під час переходу країни до ринкових відносин виявив вузькість вітчизняного асортименту банківських послуг і продуктів, неефективність використовуваних технологій, а також ряд проблем, які пов'язані з якістю і безпекою пропонованих банківських послуг і продуктів. Тому питання надання технологічних та доступних послуг клієнтам у банківському секторі є одним з основних і безпосередньо пов'язано з необхідністю підвищення рівня конкурентоспроможності банківських послуг та створення конкурентних переваг.

Для досягнення і збереження конкурентоспроможності банків необхідний механізм управління, що включає організацію та проведення комплексу заходів щодо збереження конкурентного положення. Одним з елементів такого механізму є оцінка конкурентоспроможності, що спрямована на виявлення факторів, які сприяють оптимізації діяльності банків.

Аналіз літератури. Теоретичні та практичні аспекти конкурентоспроможності господарюючих суб'єктів з різним ступенем повноти розглядалися в працях Н. К. Мойсеевої, Р. А. Фатхутдінова, Н. Д. Еріашвілі, А. Ю. Юданова та ін. Розробка методики оцінки конкурентоспроможності банківської організації багато в чому залежить від диференційованого підходу до адекватного аналізу всіх без винятку напрямків її діяльності. Детальний аналіз банківської діяльності дозволяє виділити наступні фактори, що мають вирішальний вплив на ефективність роботи і конкурентоспроможність банку: достатність капіталу; загальний рейтинг по надійності; економія, обумовлена зростанням масштабу виробництва; економія, обумовлена широким профілем послуг; експертиза ринку, галузі та продукції; репутація; запозичення на міжнародному ринку капіталу; стратегічні цілі банку.

У багатьох методиках, які пропонуються вітчизняними та зарубіжними вченими, для визначення конкурентоспроможності банків використовується зважена сума експертних оцінок внутрішнього середовища банку (критерії якості активів і пасивів, достатності капіталу, прибутковості і рентабельності діяльності, іміджу банку, конкурентоспроможності банківських послуг та ін.) та зовнішнього середовища (критерії динаміки стану населення, реального сектора економіки, результати державного регулювання тощо) [1–4]. На відміну від цих методик, ми оцінюємо конкурентоспроможність банківських послуг з погляду клієнтів-фізичних осіб, які часто не є експертами, професіоналами у банківській сфері.

Метою статті є розробка методики оцінки конкурентоспроможності банківських послуг на основі розрахунку інтегрального показника конкурентоспроможності банківських послуг, що надаються фізичним особам.

Виклад основного матеріалу. Дана методика оцінки конкурентоспроможності банківських послуг враховує як якісні, так і вартісні показники якості банківських послуг та дозволяє визначити оцінку привабливості банку для потенційних клієнтів-фізичних осіб. Етапи визначення інтегрального показника конкурентоспроможності банківських послуг за запропонованою нами методикою наведено на рис. 1.

Методика передбачає шість етапів для визначення інтегрального показника конкурентоспроможності банківських послуг. Перевагою методики є те, що вона дозволяє порівнювати банки як за загальним рівнем конкурентоспроможності надаваних банківських послуг, так і за окремими показниками. На основі отриманих оцінок можна будувати карту конкурентних переваг для наочного позиціонування банків-конкурентів.

Етап 1. *Формування вибірки банків-конкурентів.*

Етап 2. *Вибір показників, які характеризують якість банківських послуг.* Всі показники банківських послуг можна поділити на якісні та вартісні.

До якісних показників банківських послуг відносять (2а):

1) надійність та репутація банку; цей показник включає такі характеристики:

- гарантія виплат;
- досвід роботи на ринку банківських послуг;
- положення в рейтингах;
- відгуки клієнтів банку (відгуки клієнтів дозволяють зробити висновки про обслуговування в банку, ще не ставши його безпосереднім клієнтом. Найчастіше вони мають вели-

- ке значення для прийняття рішення про початок відношень з банком);
- підтримка ЗМІ (позитивні чи негативні відгуки);
- 2) якість та зручність обслуговування; цей комплексний показник включає наступні характеристики:
- режим роботи банку: дні та години роботи (зручні для клієнтів);
  - кількість відділень у місті;
  - кількість операторів у відділенні (має бути достатньою, щоб не створювати величезні черги та обслуговувати максимальну кількість клієнтів);
  - наявність терміналів самообслуговування (термінал самообслуговування дозволяє скористатися широким спектром банківських послуг без черг, він являє собою автономний комп'ютеризований високотехнологічний апаратно-програмний комплекс, який має досить широку функціональність – термінал дає

- можливість клієнтам отримати якісне та оперативне банківське обслуговування без звернення до операційного співробітника банку);
- кількість банкоматів;
  - робота персоналу з клієнтом (уважне ставлення до кожного клієнта);
- 3) набір банківських продуктів і послуг; якщо раніше банк пропонував вкладникам і позичальникам стандартний набір банківських продуктів, то сьогодні він повинен розробляти нові види послуг, які спеціально адресовані конкретним групам клієнтів – крупним корпоративним фірмам, дрібним підприємствам, окремим категоріям фізичних осіб (студентам, молодим сімейним парам, пенсіонерам) тощо;
- 4) інформаційна підтримка банківських послуг (попередні консультації та розрахунки можливості надання кредитів, продажі банківських послуг, призначення зустрічей у відділеннях, інформаційна підтримка клієнтів банку через «гарячі лінії» банку або Call-центри та ін.).

Рис. 1. Етапи оцінки конкурентоспроможності банківських послуг.

Вибір вартісних показників банківських послуг (2б). Вартісні показники – це показники, що характеризують економічні явища у вартісному (грошовому) вираженні і які визначаються за допомогою цін (наприклад, відсоткові ставки по депозитам у національній та іноземній валюті,

кредитам, середній розмір комісії за надання послуг тощо).

Етап 3а. Розрахунок коефіцієнтів значущості для якісних показників.

Етап 3б. Розрахунок коефіцієнтів значущості для вартісних показників. Коефіцієнти зна-

чужості w_i – це числові коефіцієнти, параметри, що відображають значущість, відносну важливість, «вагу» даного чинника, показника у порівнянні з іншими чинниками, що впливають на конкурентоспроможність банківських послуг. Сума коефіцієнтів значущості дорівнює 1:

$$\left(\sum_i w_i = 1\right).$$

Для розрахунку коефіцієнтів значущості можна використовувати матрицю попарних порівнянь. Так, для якісних показників вона може набути наступного вигляду (табл. 1).

Таблиця 1.

Матриця попарних порівнянь якісних показників.

Показники	Надійність та репутація банку	Якість та зручність обслуговування	Набір банківських продуктів та послуг	Інформаційна підтримка	Сума
Надійність та репутація банку	–	1	2	2	5
Якість та зручність обслуговування	1	–	2	2	5
Набір банківських продуктів та послуг	0	0	–	1	1
Інформаційна підтримка	0	0	1	–	1

В табл. 1 на перетині рядків та стовпців відповідних показників виставляємо оцінки за принципом:

- а) показник 1 < показник 2 $\Rightarrow$ 0;
- б) показник 1 = показник 2 $\Rightarrow$ 1;
- в) показник 1 > показник 2 $\Rightarrow$ 2.

Позначення <, =, > означають, відповідно, «менш важливий», «рівноважливий» та «більш важливий».

Таким чином, можна отримати оцінки для показників:

- надійність та репутація – 5,
- якість обслуговування – 5,
- набір банківських продуктів та послуг – 1,
- інформаційна підтримка – 1.

Отримані оцінки переводяться у частки від 1, що є стандартним значенням для визначення значущості критерію у загальному процесі:

- надійність та репутація $w_1 = 5/12 = 0,42$;
- якість обслуговування $w_2 = 5/12 = 0,42$;
- набір банківських продуктів та послуг $w_3 = 1/12 = 0,08$;
- інформаційна підтримка $w_4 = 1/12 = 0,08$.

Етап 4а. *Визначення індексу якісних показників.* Індекс якісних показників визначається за формулою:

$$I_{\text{якісн.показн.}} = \sum_{i=1}^4 w_i \cdot Q_i, \quad (1)$$

де w_i – відповідні коефіцієнти значущості якісних показників;
 Q_i – відповідне середнє значення якісного показника.

Етап 4б. *Визначення індексу вартісних показників.* Індекс вартісних показників визначається за формулою:

$$I_{\text{вартісн.показн.}} = \sum_{i=1}^4 w'_i \cdot C_i, \quad (2)$$

де w'_i – відповідні коефіцієнти значущості вартісних показників;
 C_i – відповідне середнє значення вартісного показника.

Для розрахунку середніх значень відповідних якісних показників на попередніх етапах можна використовувати стандартні оцінки на шкалі бажаності (табл. 2).

Таблиця 2.

Оцінки якості та відповідні їм стандартні оцінки на шкалі бажаності.

Оцінка якості	Відмітки на шкалі бажаності	
	Діапазон	Середнє значення
Відмінно	Більше 0,950	0,975
Дуже добре	0,875–0,950	0,913
Добре	0,690–0,875	0,782
Задовільно	0,367–0,690	0,530
Погано	0,066–0,367	0,285
Дуже погано	0,0007–0,066	0,033

Використання функції бажаності дозволяє перевести експертні оцінки якісних показників у кількісні в інтервалі від 0 до 1.

Етап 5. *Побудова карти конкурентних переваг.* Отримана під час попередніх кроків згру-

пована інформація про конкурентів дає можливість побудувати конкурентну карту ринку. По осі x відзначаються індекси вартісних показників, по осі y – індекси якісних. Карта дозволяє визначити позицію для кожного банку за показ-

никами «якість/вартість» та побачити, які переваги мають конкуруючі банки.

Етап 6. *Визначення інтегрального показника конкурентоспроможності банківських послуг.* Інтегральні показники обчислюються для всіх банків-конкурентів, що увійшли до вибірки, за формулою:

$$K = \alpha_1 \cdot I_{\text{якісн.показн.}} + \alpha_2 \cdot I_{\text{вартісн.показн.}} \quad (3)$$

В формулі (3) параметри α_1 і α_2 є коефіцієнтами значущості якісних та вартісних показників відповідно. Оскільки експертним шляхом було визначено, що для українських споживачів більш важливою є ціна надання послуг, то коефіцієнт значущості для якісних показників становить 0,4; а для вартісних – 0,6. Таким чином, формула (3) набуває вигляду:

$$K = 0,4 \cdot I_{\text{якісн.показн.}} + 0,6 \cdot I_{\text{вартісн.показн.}} \quad (4)$$

Розрахувавши за формулою (4) інтегральні показники для всіх банків-конкурентів, можна визначити найбільш конкурентоспроможний банк з погляду фізичних осіб ($K \rightarrow \max$).

Висновки.

1. В роботі запропоновано методика визначення конкурентоспроможності банківських послуг з погляду клієнтів-фізичних осіб на основі розрахунку інтегрального показника конкурентоспроможності банківських послуг.

2. За допомогою запропонованої методики можна визначити конкурентні переваги окремих

банків у наданні банківських послуг фізичним особам; побудувати карту конкурентних переваг, яка дозволяє визначити позицію банку по відношенню до банків-конкурентів.

3. Методика визначення конкурентоспроможності банківських послуг дає можливість отримувати значення інтегрального показника конкурентоспроможності банківських послуг, варіюючи значення вхідних якісних та вартісних показників: наприклад, визначити як зміниться інтегральний показник конкурентоспроможності банківських послуг відповідного банку після покращення деяких якісних або вартісних показників.

ЛІТЕРАТУРА

1. IBM: конкурентоспособность банка = гибкий бизнес – модели + грамотное управление рисками [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.plusworld.ru/journal/page173_1485.php.
2. Уткин Э. А. Инновационный менеджмент [Електронний ресурс] / Э. А. Уткин, Н. И. Морозова, Г. И. Морозова. – Режим доступу : <http://bibliotekar.ru/biznes-37/index.htm>.
3. Бачалов А. Г. Банковская конкуренция / А. Г. Бачалов, Г. О. Самойлов. – М. : Экзамен, 2002. – 256 с.
4. Тулембаева А. Н. Банковский маркетинг. Завоевание рынка / А. Н. Тулембаева. – Алматы : Триумф «Т», 2007. – 448 с.

УДК 331.526:316.334.55

Смедлаева Э. М.

ВЛИЯНИЕ ОТДЕЛЬНЫХ ФАКТОРОВ НА ЗАНЯТОСТЬ СЕЛЬСКОГО НАСЕЛЕНИЯ

Приведена класифікація чинників зайнятості сільського населення, яка дала можливість комплексно оцінити зміни, які відбуваються під їх безпосереднім впливом. На підставі здійсненого аналізу зроблений вивід відносно існування конкретної ієрархічної системи чинників кон'юнктури ринку праці.

Ключові слова: зайнятість сільського населення, специфічні межі зайнятості сільського населення, чинники впливу на зайнятість сільського населення, класифікація чинників, державна регуляція зайнятості.

Приведена классификация факторов занятости сельского населения, которая дала возможность комплексно оценить изменения, которые происходят под их непосредственным влиянием. На основании осуществленного анализа сделан вывод относительно существования конкретной иерархической системы факторов конъюнктуры рынка труда.

Ключевые слова: занятость сельского населения, специфические черты занятости сельского населения, факторы влияния на занятость сельского населения, классификация факторов, государственная регуляция занятости.

The classification of factors of employment of rural population, which are enabled to estimate the changes complexly which take place under their direct influencing, is resulted. On the basis of realizable analysis a conclusion is done in relation to existence of the concrete hierarchical system of factors of the state of affairs of labour-market.

Key words: employment of rural population, specific lines of employment of rural population, factors of influence on employment of rural population, classification of factors, government control of employment.

Постановка проблемы. Экономика аграрного сектора Украины в течение последних лет характеризуется постоянным спадом деловой активности, углублением материально-финансовых диспропорций, нарастанием платежного кризиса. Одна из главных причин такого состояния заключается в том, что в аграрной политике Украины еще не занимает должного места система ведения хозяйства, основанная на социально ориентированных рыночных отношениях, инициативной, творческой деятельности предпринимательских структур.

Вхождение Украины в регулируемую рыночную среду и резкое обострение противоречий в сфере аграрного труда предопределяют необходимость углубленного изучения теоретических и прикладных проблем занятости сельского населения.

Анализ литературы. Научной разработке теоретических и прикладных проблем развития национального рынка труда и регулирования занятости населения в условиях углубления его структурной неоднородности значительный вклад сделали ведущие украинские ученые, труды которых широко известны за пределами страны: С. И. Бандур, Д. П. Богиня, О. А. Бугуцкий, О. С. Власюк, В. М. Геець, Б. М. Данилишин, М. И. Нижний, Т. А. Заяць, С. М. Злупко, А. М. Колот, Ю. М. Краснов, Е. М. Либанова, В. М. Новиков, В. В. Оникиенко, И. Л. Петрова, В. И. Пила, М. Г. Чумаченко, А. А. Чухно, М. В. Шаленко и другие.

Отмечая значительный, а в ряде случаев основополагающий вклад этих ученых в решение теоретико-методологических проблем занятости и рынка труда, необходимо отметить, что многочисленные вопросы социального развития сельского населения, регуляции функционирования аграрного сектора экономики на этапе постепенного увеличения темпов экономического роста в условиях глобализации экономики все еще недостаточно изученные и не получили надлежащего освещения как в научной литературе, так и в практической деятельности органов государственной власти всех уровней управления.

Цель статьи – изучение и анализ существующих научных подходов к определению и классификации факторов влияния на занятость сельского населения.

Изложение основного материала. Основной проблемой занятости как социально-экономического процесса является определение рациональной структуры, то есть, прежде всего, рациональных пропорций занятости, которые обеспечивают наиболее эффективное развитие всех звеньев народного хозяйства в оптималь-

ных для этого этапа рыночных преобразований. Это возможно лишь при условии хорошо настроенного механизма управления занятостью как в масштабе страны в целом, так и на уровне отдельных регионов; как на уровне отдельных регионов и сфер человеческой деятельности, так и на уровне хозяйственных единиц. Для этого необходимо выявить факторы, которые влияют на структуру занятости, методы влияния на эти факторы, а так же критерии рациональной занятости, в соответствии к которым следует осуществлять влияние.

Поскольку занятость с одной стороны, характеризует структуру трудовых ресурсов, а с другой, – непрямым способом – структуру народного хозяйства, то к факторам, которые влияют на занятость, принадлежат все факторы, которые влияют и на развитие народного хозяйства, и на трудовые ресурсы. Это факторы экономического, организационного и социального характера, в том числе и демографического. Они не являются однородными и влияют с разной силой и направлением. Поэтому уровень занятости работоспособного населения существенно отличается в пределах государства, региона, области.

Если занятость понимать как реализацию потребности населения работать в совместном хозяйстве, то, очевидно, надо выделить факторы, которые влияют на проявление этой потребности, и те, которые влияют на объем и структуру сферы приложения труда на всех уровнях народного хозяйства (страны, отраслей, регионов, предприятий).

Поэтому основные факторы, которые определяют уровень занятости населения, делятся на две группы [1, с. 37]:

- 1) факторы, которые способствуют или тормозят привлечение и закрепление работников на производстве отдельных территорий, отраслей, предприятий;
- 2) факторы, направленные на определение и изменения в соответствии с потребностями переходного периода к рынку структуры рабочих мест на всех уровнях народного хозяйства (страны, регионов, отраслей, предприятий).

Эта дифференциация дает возможность сделать четкий предел между факторами, которые касаются человека и проявляются как мотивы трудовой деятельности в народном хозяйстве, и факторами, которые принадлежат к материальным условиям – средствам производства, – и выявляются как детерминационное распределение трудоспособного населения по видам деятельности в соответствии с экономическими возможностями общества (рис. 1)

Рис. 1. Факторы влияния на занятость населения.

Факторы первой группы, в свою очередь, делятся на:

- экономические – экономическая необходимость участия в хозяйственной деятельности (необходимость содержать себя и неработоспособных членов семьи, возможность получения потенциально высокого заработка, стремление к экономической независимости);
- духовно-психологические – потребность работать в коллективе (общение с членами коллектива, передачи собственного опыта молодежи, реализация полученной профессионально-квалификационной подготовки);
- демографические – век занятых в сфере хозяйственной деятельности, их семейное положение (состав семьи по количеству и возрастом ее членов);
- социальные – принадлежность к классу (социальные группы), образование, профессионально-квалификационная подготовка, национально-этнические традиции.

Факторы первой группы тесно связаны с внутренним миром человека. Проходя через сознание и волю субъектов, они детерминируются их личными характеристиками и установками.

Ко второй группе факторов принадлежат:

- демографические – концентрация населения, по составу, по возрасту, естественное и механическое движение населения, соотношения лиц, которые находятся и не находятся в браке, среднее количество детей в семье;

- социальные – состав населения по социальным группам, источниками средств существования, образованием, профессиональной квалификацией;
- экономические – соотношения между занятыми в отраслях материального производства и непромышленной сфере, распределение занятых по сферам хозяйственной деятельности;
- культурно-бытовые – развитие сети охраны здоровья, образования, культуры, торговли, общественного питания, бытового обслуживания;
- организационные – характер организацию трудовых ресурсов, то есть системы их формирования, распределения и перераспределения по видам занятости, сферами и отраслями народного хозяйства.

Эти факторы являются относительно человека внешними, существуют часто независимо от его сознания и воли. Управлять ими общество может непосредственно, формируя в рамках народного хозяйства определенно по количественной и качественной структуре сферу приложения труда.

Следует заметить, что эта классификация является достаточно несовершенной и не обеспечивает исчерпывающего решения вопроса. Хотя при этом она полностью позволяет выявить и проанализировать основные тенденции формирования занятости населения. Кроме того, такая классификация, выполненная с учетом внутренних взаимосвязей в группах факторов,

дает возможность выделить в системе три качественно разных подсистемы – «человека» – «рабочее место» – «труд». Управление уровнем занятости в нужном для общества направлении на основные стратегии социально-экономического развития региона, конкретных заданий конкретного исторического периода должно строиться с учетом специфики каждой подсистемы.

При управлении первой подсистемой прежде всего следует учитывать условия жизни разных социально-демографических групп населения (потребности и уровень их развития; условия распределения созданных в обществе материальных и духовных благ; физическое, моральное, квалификационное, интеллектуальное, эстетическое воспитание; психологию и национальные традиции).

Управление второй подсистемой базируется на достигнутом производственном использовании достижений научно-технического прогресса в развитии материально-технической базы общества – передовой техники и технологии, технических возможностей оздоровление условий труда на основе изменения стратегии в распределении средств, которые выделяются на охрану труда; потребностей рабочей силы в конкретном регионе, развитию хозяйственной инфраструктуры в регионах, требований рационального размещения новых хозяйственных объектов. При этом возможно установить следующие улучшения условий труда на основе их реального состояния и численности работников, занятых в неблагоприятных условиях.

При управлении третьей подсистемой надо учесть отношение работника к труду, его организации, оплаты, условий безопасности, санитарно-психологических условий, физической сложности работы, ее напряженности. Эти условия определяются отраслевой принадлежностью предприятия, его размерами и многими другими факторами.

Такой системный подход должен способствовать решению наиболее актуальных социально-экономических вопросов усовершенствования управления занятостью населения – от улучшения использования труда в народном хозяйстве и обеспечение нормальных условий жизни. Только так реально можно обеспечить выбор рода занятий, способа и меры личного трудового участия в общенародной кооперации труда в зависимости от пола, возраста, состояния здоровья, способностей, фактической трудоспособности и ценностных ориентаций. Одновременно надо более социально ориентировать организационный механизм в условиях структурной перестройки экономики на эффективное и добровольное участие всех социально-

демографических групп населения в определенной сфере деятельности.

Отношения в сфере занятости сельского населения имеют свои особенности, связанные как с состоянием социального развития села, спецификой ведения сельского хозяйства, так и реформированием его хозяйственного механизма, изменениями структуры, организации производства, ценообразования, земельных отношений, форм собственности и т. д.

Исходя из этого формирования производительной занятости сельского населения может сочетаться с высокой интенсивностью использования факторов сельскохозяйственного производства.

В современной научной литературе существуют разные подходы к определению, формулировке и классификации факторов занятости сельского населения.

По мнению А. М. Волковской [2], факторы влияния на занятость сельского населения можно классифицировать по таким признакам:

1. С точки зрения уровней влияния:

- макроуровень;
- мезоуровень;
- микроуровень.

2. С точки зрения последствий влияния:

- предвиденные;
- непредвиденные.

3. С точки зрения интенсивности влияния:

- прямо пропорциональные;
- обратно пропорциональные.

4. С точки зрения возможности регуляции:

- нерегулируемые;
- умеренно регулируемые;
- регулируемые.

В своих научных трудах М. Е. Стадник [3] и Т. П. Житник [4] используют совсем другой подход и считают целесообразным определять следующие основные группы факторов влияния на занятость и использование трудовых ресурсов в сельском хозяйстве: природно-климатические, политические, демографические, психологические, социально-экономические, организационно-технические.

О. В. Загвойская [5] в процессе проведения научных исследований осуществила попытку обобщить теоретические подходы классификации факторов влияния на занятость сельского населения, при этом, по ее мнению, необходимо выделять следующие группы факторов: естественные, организационные, экономические, социальные, технологические, юридические, демографические, психологические и др. Таким образом, она расширила спектр факторов влияния на занятость сельского населения, но в то же время ее классификация не очень отличается

от уже существующих и вышеприведенных подходов к определению факторов влияния на занятость сельского населения в экономике.

Однако предыдущие классификации факторов влияния на занятость сельского населения являются не достаточно основательными. Наиболее полную классификацию факторов влияния на занятость сельского населения разработали и обосновали в своих научных трудах И. П. Мосиюк и И. Ф. Гнибиденко.

Проводя научные исследования И. П. Мосиюк [6] разработал логическую схему факторов влияния на формирование занятости рабочей силы в сельском хозяйстве.

Они классифицируются таким образом:

1. Социально-экономические: социально-трудовые отношения; мотивация, производительность и оплата труда; профессионально-квалификационный уровень, образование; трудовые навыки; опыт работы; экономическое положение предприятий.

2. Демографические: естественное движение населения; миграция населения; половозрастной состав населения.

3. Производственные: технология производства; специализация производства; материально-техническое обеспечение.

4. Нормативно-правовые: возраст принятия на работу и выход на пенсию; уровень минимальной заработной платы.

5. Естественные: экологические; климатические.

6. Психологические: психологическая готовность работать; отношение к труду, исполнительская дисциплина.

7. Организационные: развитие новых форм собственности и ведение хозяйства; организация и управление производством.

В своих научных трудах, в отличие от других научных работников И. П. Мосиюк, кроме ранее упоминавшихся факторов, отдельно также выделил производственные и нормативно-правовые, что дало возможность получить более полную и основательную классификацию факторов влияния на занятость сельского населения.

Следовательно, в процессе исследования занятости следует применять системный подход. Лишь при комплексном рассмотрении и изучении этой проблемы можно правильно понять направления ее регуляции на современном этапе развития производительных сил и производственных отношений в аграрном секторе экономики.

Осуществленная классификация естественных, социально-экономических, демографических, психологических и нормативно-правовых

факторов дала теоретическую основу для разработки научно обоснованной методологии, концептуальных положений и принципов решения проблем рынка труда и занятости населения в аграрном секторе экономики в рыночных условиях.

В своих научных трудах И. Ф. Гнибиденко [7] осуществил следующую классификацию факторов занятости сельского населения:

1. По признаку обоснованности влияния: объективные; субъективные.

2. По форме влияния: прямые; не прямые.

3. По продолжительности действия: дискретные; постоянно действующие.

4. По содержанию (направлением) влияния: юридические; социально-экономические; организационно-экономические; технико-технологические; факторы организации труда; социально-психологические; демографические; естественные; политические.

5. По источнику формирования: экзогенные; эндогенные.

6. По уровню объекта влияния: макроэкономические; мезоэкономические; микроэкономические.

7. По характеру влияния: поощрительные; ограниченные; защитные; запретительные.

8. По типу среды: внешние; внутренние.

Предложенная классификация факторов развития занятости сельского населения является наиболее основательной и детализированной из всех приведенных выше научных подходов и дает возможность комплексно оценить изменения, которые происходят под их непосредственным влиянием.

Выводы. Системный подход исследования сферы занятости требует учета всех его свойств, и имеет большое теоретическое и прикладное значение для углубления методологического и методического обоснования решения проблем занятости и рынка труда Украины и даст возможность обеспечить необходимый уровень управляемости и эффективности функционирования сферы занятости аграрного комплекса. Развитие сферы занятости и рынка труда как открытых систем обусловлено действием факторов – движущих сил, которые представляют собой сложный комплекс социально-экономических процессов влияния на спрос и предложение рабочей силы и через них, – на показатели занятости и безработицы.

Динамическая оценка основных факторов развития занятости сельского населения свидетельствует, что они могут как положительно, так и негативно влиять на основные составляющие рынка труда: спрос, предложение, цену рабочей силы, что, в конечном итоге, отражается

на уровне занятости населения, качества рабочей силы и условиях ее воссоздания. Совокупность факторов, которые влияют на трансформацию занятости населения, в конкретных условиях может действовать в разных направлениях. Влияние каждого из них и их совокупность на развитие сферы занятости сельского населения имеет общие и специфические (особенные) проявления и аспекты.

ЛИТЕРАТУРА

1. Краснов Ю. М. Экономическая стратегия эффективной занятости: монография / Ю. М. Краснов. – К. : Знание Украины, 2001. – 253 с.
2. Волковская А. М. Регуляции и прогнозирование занятости населения (на материалах Житомирской области) : автореф. дис. ... канд. экон. наук : спец. 08.00.07 «Демография, экономика труда, социальная экономика и политика» / А. М. Волковская ; Гос. высш. учеб. зав. «Киев. нац. экон. ун-т им. В. Гетьмана». – К., 2008. – 21 с.
3. Стадник М. Е. Занятость в аграрном секторе экономики и основные пути ее регуляции во Львовской области : автореф. дис. ... канд. экон. наук : спец. 08.07.02 «Экономика сельского хозяйства и АПК» / М. Е. Стадник ; Львов. гос. аграр. ун-т. – Львов, 2000. – 18 с.
4. Житник Т. П. Управление использованием трудовых ресурсов в сельскохозяйственных предприятиях : автореф. дис. ... канд. экон. наук : спец. 08.00.04 «Экономика и управление предприятиями» / Т. П. Житник ; Южный филиал «Крым. агротехнол. ун-т» Нац. аграр. ун-та. – Симферополь, 2007. – 20 с.
5. Загвойская О. В. Государственная регуляция занятости сельского населения в условиях реформирования аграрного сектора экономики : автореф. дис. ... канд. наук гос. упр. : спец. 25.00.02 «Механизмы государственного управления» / О. В. Загвойская ; Нац. акад. гос. упр. при Президенте Украины. – К., 2006. – 20 с.
6. Мосиюк И. П. Социально-экономические аспекты занятости рабочей силы в аграрном секторе экономики: автореф. дис. ... канд. экон. наук : спец. 08.09.01 «Демография, экономика труда, социальная экономика и политика» / И. П. Мосиюк ; Ин-т аграр. экономики УААН. – К., 1999. – 18 с.
7. Гнибиденко И. Ф. Социально-экономические проблемы занятости и социальной защиты населения в аграрном секторе экономики Украины : автореф. дис. ... докт. экон. наук : спец. 08.09.01 «Демография, экономика труда, социальная экономика и политика» / И. Ф. Гнибиденко ; НАН Украины ; Совет по изучению продукт. сил Украины. – К., 2005. – 34 с.

УДК 334.012.82

Смітюх О. Ю.

ВПРОВАДЖЕННЯ ІНВЕСТИЦІЙНО-ІННОВАЦІЙНОЇ МОДЕЛІ РОЗВИТКУ УКРАЇНИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

У статті викладено результати досліджень стосовно необхідності впровадження інвестиційно-інноваційної моделі розвитку України. Проаналізовано сучасний стан фінансування інвестиційно-інноваційної діяльності. Розглянуто питання щодо здійснення інвестиційно-інноваційної політики держави у ринковому конкурентному середовищі. Проаналізовано світовий досвід інвестиційно-інноваційної діяльності. Доведено крайню необхідність інвестування інноваційної діяльності на сучасному етапі розвитку України. Розроблено рекомендації для ефективного використання інвестиційно-інноваційного потенціалу та стимулювання інвестиційно-інноваційної діяльності підприємств, враховуючи кроки держави в цьому напрямку.

Ключові слова: інвестиційно-інноваційна діяльність, інвестування, інновації, інвестиційно-інноваційна модель розвитку.

В статье изложены результаты исследований, которые касаются необходимости внедрения инвестиционно-инновационной модели развития Украины. Проведен анализ сегодняшнего состояния финансирования инвестиционно-инновационной деятельности. Рассмотрен вопрос, касающийся осуществления инвестиционно-инновационной политики государства в условиях рыночной конкурентной среды. Проведен анализ международного опыта осуществления инвестиционно-инновационной деятельности. Доказана крайняя необходимость инвестирования инновационной деятельности на настоящем этапе развития Украины. Разработаны рекомендации для эффективного использования инвестиционно-инновационного потенциала и стимулирования инвестиционно-инновационной деятельности предприятий, учитывая шаги государственной политики в этом направлении.

Ключевые слова: инвестиционно-инновационная деятельность, инвестирование, инновации, инвестиционно-инновационная модель развития.

In this article the results of researches are expounded in relation to the necessity of introduction of investment-innovative model of development of Ukraine. The present situation of financing of investment-innovative activity is analysed. The question concerning realization of investment-innovative policy of the

state in the market competition environment is considered. The world experience of investment-innovative activity is analysed. The absolute necessity of investing of innovative activity is well-proven at present stage of development of Ukraine. Recommendations for the effective use of investment-innovative potential and stimulation of investment-innovative activity of enterprises are worked out.

Key words: *investment-innovative activity, investment, innovations, investment-innovative model of development.*

Постановка проблеми. Сьогодні, в час, коли світова економіка в цілому та національні економіки зокрема оговтуються від нещодавньої фінансової кризи, дуже актуальним стає питання перегляду ведення національного господарства, розумних та виважених кроків виведення національної економіки з кризи. Тому перехід економіки України на шлях інноваційних перетворень сьогодні є доречним, актуальним і логічним. За рахунок впровадження інвестиційно-інноваційної моделі розвитку України з'являється можливість значно підвищити конкурентоспроможність національної економіки та забезпечити її довгострокове зростання. Актуальність дослідження питань проведення інноваційних реформ зростає в зв'язку з тим, що українська економіка прагне до гідного й органічного входження у світове співтовариство.

Отже, активізація інвестиційно-інноваційної діяльності та впровадження інвестиційно-інноваційної моделі розвитку країни сьогодні є одним із основних факторів зростання економіки. Зважаючи на умови економічної кризи, розлад фінансово-кредитної системи, гостру напруженість суспільного життя та враховуючи брак вільних фінансових ресурсів, дослідження проблем такого напрямку діяльності і пошук шляхів їх вирішення є сьогодні досить актуальними.

Аналіз досліджень та публікацій. В Україні останнім часом проводиться велика кількість досліджень інвестиційно-інноваційної моделі розвитку. Зокрема С. Покропивним наводиться аналіз сучасного інноваційного потенціалу та системи управління інноваціями на різних рівнях [1]. М. Петрина, Ф. Федулina та М. Пашута проводять свої дослідження в напрямку НІС – національної інноваційної системи [2; 3]. М. Денисенко [4], В. Козик [5] в своїх працях аналізують інвестиційно-інноваційні процеси, що відбуваються в національній економіці, а також проблеми інноваційного розвитку вітчизняних суб'єктів. Вчені та дослідники проводять аналіз публікацій та праць західних вчених, присвячених аналізу динаміки та структури інвестицій та інновацій [6–9]. В окремих роботах висвітлені питання державного стимулювання інноваційних інвестицій у державах з різним ступенем розвитку [10; 11]. Проте дані дослідження та результати не є достатньо ґрунтовними і їх слід

враховувати та застосовувати досить обережно, так як у цих дослідженнях не співставлено і не враховано різні шляхи розвитку самих країн та їх економік, їх специфіки, тобто те, що було втілено в Німеччині, не спрацює в українській економіці. Тому, слід ґрунтовно й системно проаналізувати ті чинники, які забезпечили швидкий перехід економік інших країн на інвестиційно-інноваційну модель розвитку, співставити різні фактори та чинники, що впливають позитивно або негативно на впровадження інвестиційно-інноваційної моделі в сучасних умовах нашої держави.

Мета статті. Дослідити основні проблеми та перспективи впровадження інвестиційно-інноваційної моделі розвитку в нашій державі.

Виклад основного матеріалу. В сучасних умовах у час високих технологій та ноу-хау інвестори зацікавлені не лише простим вкладанням коштів. Більш прогресивним для них є вкладання інвестицій в інновації. Сьогодні це є більш привабливим і має більший потенціал розвитку. В результаті здійснення інвестиційно-інноваційної діяльності підприємство на якісно новому рівні оновлює основні виробничі фонди, створює додаткові фінансові ресурси для подальшого розвитку, має можливість економити трудові та матеріально-сировинні ресурси і виробляє продукцію з якіснішими характеристиками. Все це є передумовою для формування інноваційного потенціалу підприємства, що в майбутньому має забезпечити інвестору гарантований високий дохід. В той же час вітчизняна практика свідчить, що інноваційною діяльністю займається незначна кількість промислових підприємств – їх частка у 2010 р. становила 12,8% [12].

Забезпечення динамічного розвитку підприємств в Україні, зміцнення та підвищення їх конкурентоспроможності на вітчизняному й зарубіжному ринках потребує значних інвестицій, спрямованих на впровадження інновацій, проведення технічного й технологічного оновлення виробництва.

З кожним роком в Україні збільшується потік інвестицій із закордону. Так, на 1 січня 2011 року сума інвестицій в економіку України становить 44708 млн. дол. США. Простежити динаміку збільшення вкладених інвестицій в Україну можна з нижченаведеного рис. 1 [12].

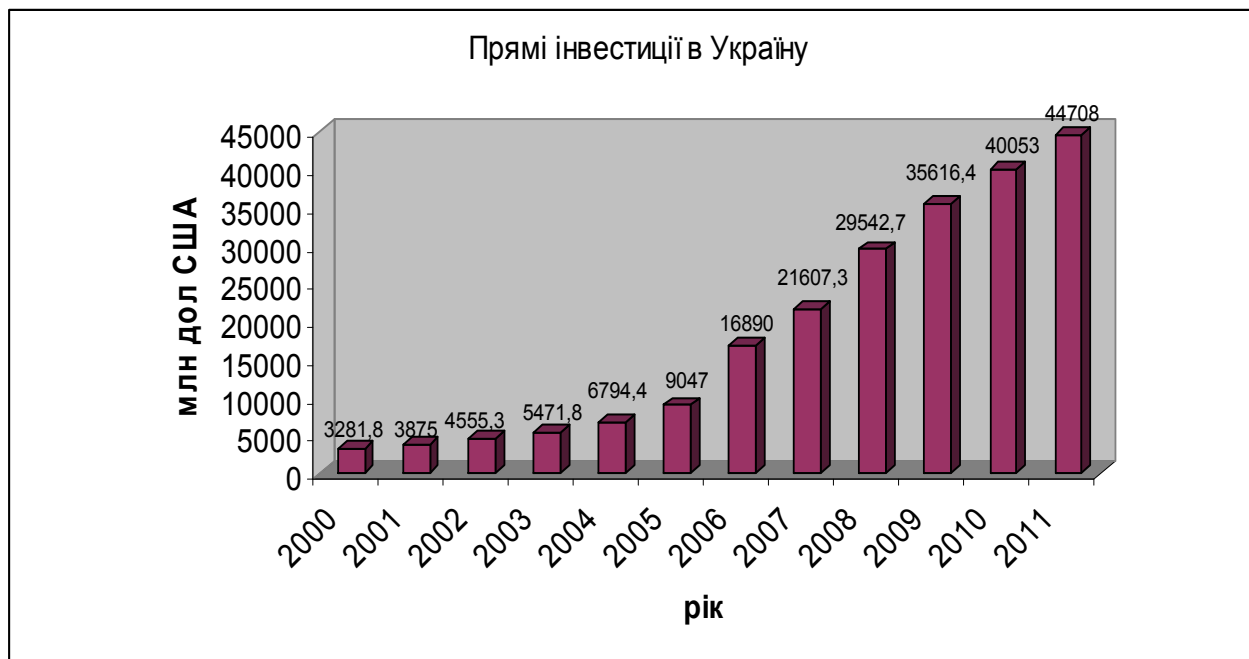

Рис. 1. Прямі іноземні інвестиції в Україну (на початок року; млн. дол. США).

*Джерело: Держкомстат України: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

Що стосується розподілу інвестицій за країнами-інвесторами, то проаналізувавши дані за останні роки, можна сказати, що список основ-

них країн-інвесторів не змінився, змінилися лише суми інвестування в сторону збільшення (табл. 1) [12].

Таблиця 1.

Обсяги прямих іноземних інвестицій в Україну за основними країнами-інвесторами (млн. дол. США).

Усього	Обсяги прямих інвестицій на 01.01.2011 (млн.дол. США)	
	Обсяг	У % до підсумку
	44708	100
<i>у тому числі:</i>		
Кіпр	9914,6	22,2
Німеччина	7076,9	15,8
Нідерланди	4707,8	10,5
Російська Федерація	3402,8	7,6
Австрія	2658,2	5,9
Франція	2367,1	5,3
Сполучене Королівство	2298,8	5,1
Швеція	1729,9	3,9
Віргінські Острови, Британські	1460,8	3,3
Сполучені Штати Америки	1192,4	2,7
Італія	982,4	2,2
Польща	935,8	2,1
Швейцарія	859,4	1,9
Інші країни	5121,1	11,5

*Джерело: Держкомстат України: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

Таким чином, слід звернути увагу на той факт, що інвестиції з Кіпру, в більшості випадків можна розглядати як іноземні інвестиції лише по формальних ознаках, так як більшість компаній – компанії з українськими бенефіціарами. Тому такі капіталовкладення Кіпру можна лише умовно назвати іноземними інвестиціями.

Досвід розвинених країн свідчить, що ефективними є такі інноваційні структури, як техно-

парки, технополіси, інноваційні бізнес-інкубатори, наукові та науково-технологічні центри, які спеціалізуються на створенні сприятливих умов для ефективної діяльності малих інноваційних підприємств, що реалізують оригінальні науково-технічні ідеї. Основне призначення таких структур – сприяння малим інноваційним підприємствам через надання їм у тимчасове користування виробничих площ, матері-

ально-технічної бази, інформаційних мереж, забезпечення дослідними приладами і устаткуванням та надання консультативної допомоги з широкого кола науково-технологічних, економічних і правових питань.

В нашій країні сфера об'єктів специфічної інфраструктури інноваційної діяльності не демонструє високих темпів розвитку. Технопарки України практично єдині на сьогодні ефективно діючі механізми, які забезпечують зв'язок науки з виробництвом і надають комплекс інфраструктурних послуг за рахунок спеціального режиму виконання інноваційних проектів. Проте їх кількість не відповідає умовам інноваційної стратегії розвитку економіки. Інфраструктура з фінансового забезпечення інноваційних проектів є важливою складовою для розвитку інноваційної діяльності в сучасних умовах. Найбільш поширеною формою такої інноваційної діяльності є венчурний бізнес. Він виконує важливу роль у здійсненні інноваційної діяльності, сприяючи впровадженню у виробництво найновіших досягнень науково-технічного прогресу, та зводячи до мінімуму фінансові ризики окремих інвесторів.

Інвестиційний клімат в Україні як і раніше залишає бажати кращого. Крім того, хотілося б зазначити, що доки не будуть очевидними позитивні наслідки реформ, проведених українським урядом, а також не буде створено реальних умов для інвесторів з точки зору безпеки бізнесу, податкового обліку, регуляторної політики та інших речей, не слід чекати великого обсягу інвестицій під інноваційні проекти.

На нашу думку, з метою створення і ефективного використання потенціалу інвестиційно-інноваційного розвитку економіки України, необхідно сформувати систему ефективного стимулювання інвестиційно-інноваційної діяльності підприємств, а саме:

- забезпечити просту і прозору законодавчу базу; скасувати закони і постанови, що дублюють один одного в сфері інвестування та інноваційної діяльності;
- розробити систему стимулювання інвестицій в інноваційну сферу економіки та заохочення іноземних інвесторів інвестувати в пріоритетні галузі української економіки;
- відновити кредитування як основних галузей економіки України, так і тих секторів, що орієнтовані переважно на національний ринок і ефективність діяльності яких суттєво залежить від обсягів кредитування;
- надати податкові пільги під інноваційні проекти;
- надати спеціальні пільги для здійснення інвестиційно-інноваційної діяльності в депресивних регіонах;

- забезпечити розвиток сучасної мережі інноваційної інфраструктури.

Щоб уникнути «розпорошення» інвестицій, необхідно втілювати в життя виважені державні інвестиційно-виробничі програми і проекти, впровадження яких стане вирішальним для покращення фінансово-економічної ситуації в Україні.

На думку Першого віце-прем'єр-міністра України – Міністра економічного розвитку і торгівлі України Андрія Клюєва, наша держава має перейти на інноваційний шлях розвитку. Підтвердженням цього є його виступ на засіданні Кабінету Міністрів 2 лютого 2011 року. Проте, здійснити це буде не так просто, адже інноваційна активність підприємств залишається низькою. На українських підприємствах має місце технічна та технологічна відсталість, значне фізичне та моральне зношення основних фондів, низький рівень використання виробничих потужностей, висока енерго- та ресурсоемісність, відсутність або низький рівень інноваційної діяльності. Відсутність прогресу в освоєнні та впровадженні новітніх технологій спричинило глибоку структурну кризу та падіння виробництва. Ступінь спрацювання основних засобів виробництва перевищив 60%, на транспорті – 84%, що зумовлює основні чинники депресивного стану економіки [13].

Недооцінка ролі інновацій та науково-технічного забезпечення призвела до того, що навіть крупні корпорації, що мали ресурси для реінвестицій, не встигли завершити модернізацію виробничих потужностей експортно-орієнтованих галузей за новітніми технологіями. Це обумовило значне руйнування не тільки промислового, а й наукового потенціалу і, відповідно, – загострення соціальних проблем.

Для подолання технологічного відставання держава має визначити свій технологічний профіль, що забезпечить конкурентні переваги української продукції на світовому ринку і перехід на інноваційну модель розвитку. Для переходу на таку модель необхідно забезпечити визнання провідної ролі науково-технічної та освітньої сфер у суспільному розвитку в умовах відкритої ринкової економіки, шляхом здійснення державної підтримки проектів інноваційного характеру.

Отже, з цією метою важливо вдосконалювати регуляторну політику, запроваджувати для підприємництва стимули, адекватні рівню цього завдання, в тому числі для малого і середнього бізнесу, сприяти комерціалізації науково-технічних досліджень і впровадження їх результатів у виробництво – тобто має бути забезпечено постійний зв'язок науки з інноваційним ринком

та з виробництвом, якщо ми хочемо розвивати економіку на власній технологічній базі.

Необхідно зазначити, що за умов відсутності вітчизняних розробок необхідно забезпечити трансфер технологій, водночас, ці технології мають бути лише сучасними, новітніми і прогресивними.

Зазначені пріоритети спрямовані на підвищення технологічного рівня виробництва шляхом ліквідації застарілого обладнання та введення в дію нових сучасних виробничих потужностей. Це забезпечить підтримку конкурентних позицій українських компаній на міжнародних ринках і одночасно стане запорукою стабільного розвитку реального сектору економіки.

Акцентуючи увагу на необхідності розвитку науки та інновацій, слід зазначити, що Уряд планує реалізувати Програму економічних реформ на 2010–2014 роки «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава». Відповідно до програми реформи будуть здійснюватися у два етапи. На першому етапі (2011–2012 роки) основним завданням Уряду буде створення інституціональних і економічних засад для активізації інноваційної діяльності в подальшому. На другому етапі (2013–2015 роки) Уряд забезпечить ефективне впровадження вітчизняних розробок на основі створення нових механізмів, що має привести до збільшення частки промислових підприємств (від 12 до 25% загальної кількості), які займаються інноваційною діяльністю. Фіскальна політика буде зосереджена на поліпшенні інвестиційного клімату та реалізації програм інвестиційного кредитування пріоритетних галузей економіки.

Запропоновані у програмі заходи мають відновити роль кредитних ресурсів у фінансуванні інвестицій шляхом поступового підвищення стійкості фінансової системи, підтримки ліквідності, збільшенню депозитів у банківській системі.

У 2011 році мають бути зроблені серйозні кроки щодо переведення зазначених питань у практичну площину, зокрема, планується провести конкурсний відбір інвестиційно-інноваційних проектів, який відбуватиметься з урахуванням наступних критеріїв:

- 1) відповідність пріоритетним напрямкам;
- 2) спрямування інвестицій у сферу виробництва з високим технологічним рівнем не нижче V–VI технологічних укладів;
- 3) окупність інвестицій;
- 4) імпортозаміщення;
- 5) підвищення енергоефективності та ресурсозбереження;
- 6) зменшення викидів парникових газів та забруднення довкілля;

- 7) високий ступінь готовності об'єктів інвестування;
- 8) залучення капіталу переважно з не бюджетних джерел;
- 9) сприяння розвитку інших галузей вітчизняного виробництва;
- 10) створення нових робочих місць [13].

З метою оцінки проектів щодо відповідності цим критеріям буде здійснюватися їх експертиза. Відповідно до протоколу № 1 засідання Кабінету Міністрів України від 5 січня 2011 року Міністерством економіки разом із центральними та місцевими органами виконавчої влади підготовлено перелік інвестиційних проектів інноваційного характеру для започаткування або продовження їх реалізації у поточному 2011 році. Так, всього надійшло понад 250 проектів загальною вартістю 430 млрд. гривень. В результаті первинного відбору за наведеними у проекті програми критеріями до орієнтовного переліку включено 163 таких проекти на суму 368 млрд. гривень [13]. Переважна більшість проектів припадає на розвиток паливно-енергетичного комплексу, зокрема, електроенергетику – модернізацію ТЕС, будівництво нових атомних енергоблоків, використання альтернативних джерел енергії та розвиток електромереж; реконструкцію нафто- та газотранспортної системи. Суттєву увагу приділено проектам з розвитку інфраструктури – будівництву та реконструкції автодоріг загальнодержавного значення, що за вартістю становить 16% від загальної суми інвестицій у даному переліку. По металургії, хімічній промисловості, вугледобуванню, видобуванню нафти і газу тощо проекти складають більше 12% від загальної суми інвестицій. Проекти з розвитку машинобудування складають лише 5% від вартості усього пакету.

В сільському господарстві передбачається створення нових та модернізація діючих потужностей з виробництва, переробки та зберігання сільськогосподарської продукції, оновлення парку сільськогосподарської техніки, будівництва тваринницьких комплексів тощо. Це – близько 3% загальної вартості усіх проектів.

Є також проекти соціальної спрямованості, це, зокрема, національні проекти: «Якісна вода», «Відкритий світ», «Олімпійська надія–2022» та «Нове життя» загальною сумою інвестицій в 34 млрд. грн. (або 9% усього пакету).

Виконання програми буде початком створення системи інвестиційного проектування на інноваційній основі. Це сприятиме не лише досягненню основних показників розвитку економіки України на 2011 рік, а і створенню умов для суттєвого прискорення її зростання у майбутньому.

Висновки. Отже, підсумовуючи викладене, можна сказати, що з метою активізації переходу економіки на модель інвестиційно-інноваційного розвитку необхідно вжити низку системних виважених заходів, спрямованих на приведення системи державного управління у відповідність до вимог саме такої моделі економічного зростання. Ключове значення для досягнення цієї мети має створення механізмів реальної взаємодії владних структур з науковим співтовариством, кардинальна зміна характеру взаємовідносин влади і науки, посилення реального впливу наукової громадськості на формування і реалізацію державної науково технологічної та інноваційної політики.

Крім цього необхідно забезпечити просту і прозору законодавчу базу; розробити систему стимулювання інвестицій в інноваційну сферу економіки та заохочення іноземних інвесторів; відновити кредитування як основних галузей економіки України, так і тих секторів, що орієнтовані переважно на національний ринок; надати податкові пільги для здійснення інвестиційно-інноваційної діяльності в депресивних регіонах; посилити роль небанківських фінансово-кредитних установ; максимально ефективно використовувати технопарки, технополіси, інноваційні бізнес-інкубатори, наукові та науково-технологічні центри.

З метою збільшення надходжень інвестицій, Уряду необхідно продемонструвати світовій інвестиційній спільноті відносну стабільність національної валюти, низький рівень дефіциту бюджету (4–5%) і упевнені темпи зростання ВВП (4,5–5%). Якщо ми хочемо залучити максимально можливий капітал, потрібно створювати такі умови, які зможуть зацікавити масового інвестора. У зв'язку з цим Уряду необхідно вжити заходів щодо реалізації Програми економічних реформ на 2010–2014 роки «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава». Розв'язання проблем розвитку інвестиційно-інноваційної діяльності в

Україні створить умови для збільшення кількості нових робочих місць та підвищення технологічного рівня існуючих, зміни галузевої структури господарювання на користь інноваційних виробництв, забезпечить стабільне економічне зростання та перехід до інвестиційно-інноваційної моделі розвитку України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Покропивний С. Інноваційний менеджмент в ринковій системі господарювання / С. Покропивний // Економіка України. – 2005. – № 2. – С. 34–38.
2. Петрина М. Базові умови створення інноваційної моделі розвитку економіки України / М. Петрина // Економіка України. – 2006. – № 8. – С. 35–40.
3. Федулова Л. Розвиток національної інноваційної системи України / Л. Федулова, М. Пашута // Економіка України. – 2005. – № 4. – С. 35–47.
4. Провайдинг інновацій : підручник / за ред. М. П. Денисенка. – К. : Професіонал, 2008. – 448 с.
5. Козик В. В. Можливості та проблеми формування інноваційних структур / В. В. Козик // Регіональна економіка. – 2005. – № 1. – С. 195–202.
6. Естрцова О. І. Організація та функціонування спільних підприємств в Україні / О. І. Естрцова. – К. : КНЕУ, 1997. – 100 с.
7. Мельник В. В. Міжнародна інвестиційна діяльність / В. В. Мельник, В. В. Козюк. – Тернопіль : Карт-Бланш, 2003. – 249 с.
8. Основи інвестиційно-інноваційної діяльності / за ред. В. Г. Федоренко. – К. : Алерта, 2004. – 431 с.
9. Губський Б. В. Інвестиційні процеси в глобальному середовищі / Б. В. Губський. – К. : Наукова думка, 1998. – 386 с.
10. Інноваційний розвиток економіки: модель, система управління, державна політика / за ред. Л. І. Федулової. – К. : Основа, 2005. – 552 с.
11. Роль держави у довгостроковому економічному зростанні / за ред. Б. Є. Кваснюка. – Харків : Форт, 2003. – 424 с.
12. Офіційний сайт Держкомстату України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
13. Офіційний сайт Кабінету Міністрів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kmu.gov.ua/>.

УДК 331

Челебджанова Э. Б.

СОВРЕМЕННЫЕ ПРОБЛЕМЫ СТИМУЛИРОВАНИЯ ТРУДА В АГРАРНОМ СЕКТОРЕ ЭКОНОМИКИ

У статті розглянуті сучасні проблеми стимулювання праці в аграрному секторі економіки та визначено шляхи їх вирішення.

Ключові слова: стимулювання праці, мотивація, заробітна плата, аграрний сектор економіки.

В статье рассмотрены современные проблемы стимулирования труда в аграрном секторе экономики и определены пути их решения.

Ключевые слова: стимулирование труда, мотивация, заработная плата, аграрный сектор экономики.

In this article the contemporary problems of labor stimulation in the agricultural sector of economy are dealt and the ways of their solution are determined.

Key words: *stimulation of labor, motivation, wages, agricultural sector of economy.*

Постановка проблемы. В условиях усиления глобализационных процессов проблема стимулирования труда является весьма актуальной. В Украине стимулирование сельскохозяйственного труда неудовлетворительное, необходимо пересмотреть систему стимулирования труда, что приведет к повышению трудовой активности работников, и как следствие, к повышению производительности труда.

О крайне низком уровне использования трудового потенциала в сельскохозяйственном производстве Украины свидетельствует тот факт, что наша страна по производительности труда в сельском хозяйстве отстает от развитых стран мира приблизительно в 7–8 раз [1, с. 184].

На фоне низкой цены рабочей силы в целом в аграрном секторе экономики проблема обесценения рабочей силы приобрела особую остроту. Несмотря на все повышения номинального уровня заработной платы, она остается самой низкой. И хотя в течение последнего десятилетия, и особенно последних пяти лет, доля аграрного сектора в национальном объеме производства стремительно сокращается, он имеет важное значение, поскольку от его развития во многом зависят укрепление продовольственной безопасности страны, занятость и уровень жизни сельских жителей, защита от чрезмерной урбанизации и др. Следовательно, сельское хозяйство остается одной из важнейших отраслей сферы материального производства национальной экономики. Поэтому особое значение приобретает необходимость его развития, важным фактором которого является материальное стимулирование наемных работников, занятых в сельскохозяйственных предприятиях.

Анализ литературы. Вопросам мотивации и материального стимулирования труда в сельскохозяйственном производстве, посвящены научные труды отечественных ученых О. А. Бугуцкого [2], Д. П. Богини [3], В. В. Витвицкого, А. Д. Гудзинского, М. П. Полищука, В. В. Юрчишина [4], К. И. Якубы, И. О. Завадского, Н. И. Карлина [5], В. Д. Лагутина, Н. И. Малика [6] и др.

В трудах вышеуказанных ученых рассматривается проблема мотивации труда в сельскохозяйственном производстве. Основной акцент украинскими учеными сделан на материальное стимулирование труда в сельскохозяйственных предприятиях, особенно на заработную плату, которая в недостаточной степени стимулирует работников сельскохозяйственного производст-

ва. Поэтому в современных условиях возникает необходимость разработки и внедрения нового механизма мотивации и стимулирования труда в аграрном секторе экономики с учетом развития интеграционных и глобализационных процессов.

Целью статьи является изучение современных проблем стимулирования труда в аграрном секторе экономики.

Изложение основного материала. В условиях построения рыночно развитого общества как в рамках страны в целом, так и в аграрном секторе экономики, в частности, важно изучить опыт государств с устоявшейся социально-экономической системой, а следовательно, и развитой рыночной средой, доминирующим признаком, которого является совершенные конкурентные отношения в любой сфере производственной деятельности.

Как показывает практика передовых стран мира, именно конкуренция является стимулом эффективного роста стран с развитой экономикой. Практический опыт подтверждает, что существует определенная взаимозависимость конкурентоспособности рабочей силы и мотивации: с одной стороны, чем конкурентоспособнее рабочая сила, тем лучше она стимулируется, а с другой, – лучшее стимулирование работников влияет на их конкурентоспособность.

Сельское хозяйство следует рассматривать как часть общей экономической системы и его проблемы должны решаться в контексте существующих проблем в экономике страны. Прежде всего, речь должна идти о создании необходимых условий для стимулирования высокопроизводительного труда в аграрном секторе.

Сельское хозяйство Украины должно стать высокопроизводительным и конкурентным, обеспечивая значительные поступления в государственный бюджет, за счет которых и должна развиваться сельская инфраструктура.

По мнению М. В. Яглова, высокопроизводительное, конкурентное сельское хозяйство обеспечит Украине надлежащее место в мировом аграрном разделении труда, станет важным аргументом при ее вхождении в мировые интеграционные структуры [7, с. 963].

Н. И. Карлин отмечает, что стимулирование труда выступает как совокупность форм внешнего воздействия на работника, с помощью которых субъекты стимулирования труда решают противоречия в процессе привлечения различных (по образованию, квалификации, менталь-

ности и т. п.) работников к неодинаковым по содержанию видам труда. Поэтому объектом стимулирования труда является не столько сами люди, как их экономические интересы, зависящие от потребностей отдельного человека [5].

Система материального стимулирования постоянно развивается по мере развития производительных сил и производственных отношений. При всем многообразии системы материального стимулирования обобщающим показателем, определяющим степень заинтересованности, является уровень оплаты труда.

Как известно, личная заинтересованность работника зависит, прежде всего, от материальных и культурно-бытовых благ и услуг, а также от условий труда и отдыха, организации рабочего места, условий и возможностей эффективного использования своего рабочего времени, возможности проявить свои творческие способности, от уровня реализации физических и духовных сил, интеллектуального роста каждой конкретной личности.

Как отмечает И. Р. Сиротинская, на мотивацию труда в целом и сельскохозяйственную, в частности, влияют многие факторы. Это зависит от сферы производственной деятельности и условий, в которых трудится человек. К таким факторам можно отнести уровень материального вознаграждения, престиж выполняемой работы, условия производственной сферы, уровень оснащения оборудованием и другими техническими средствами, физическое и моральное состояние работника, санитарно-гигиеническую атмосферу на рабочем месте (вредность выполняемой работы), уровень организации труда и производства и технологических процессов в целом, уровень удовлетворенности социально-бытовых нужд работника и многие другие факторы. Перечисленные факторы можно объединить в технологические, экономические и социальные группы, включая психологические [8].

По мнению Л. В. Шелудько, наиболее эффективным стимулирующим фактором является удовлетворенность работников материальными условиями (заработной платой, премиями, доплатами, продажей продукции своим работникам со скидкой и др.). Другие важные формы мотивации – моральное поощрение работника, продвижение его по службе, повышение квалификации, создание благоприятной атмосферы, развитие доверия и взаимопонимания внутри коллектива и др.

Исходя из вышеизложенного, можно считать, что основными составляющими в системе мотивации сельскохозяйственного труда является тесная взаимосвязь материальных, социальных и психологически-нравственных факторов.

Как отмечает В. В. Травин, стимулирование труда – это прежде всего внешнее побуждение, элемент трудовой ситуации, влияющий на поведение человека в сфере труда, материальная оболочка мотивации персонала. Вместе с тем оно несет в себе и нематериальную нагрузку, позволяющую работнику реализовать себя как личность и работника одновременно. Она выполняет экономическую, социальную, нравственную функции [9, с. 126].

Богатый опыт высокоразвитых стран доказывает, что одним из главнейших факторов материальной мотивации является уровень заработной платы. Именно он определяет возможности полноценного воспроизводства рабочей силы, а следовательно, и силу мотивации к труду.

Как известно, заработная плата – важнейшая часть системы оплаты и стимулирования труда, один из инструментов воздействия на эффективность труда работника.

Анализ динамики среднемесячной заработной платы по видам экономической деятельности за 2000–2010 годы свидетельствует, что она имеет тенденцию к росту (табл. 1) [10].

Таблица 1.

Динамика среднемесячной заработной платы по видам экономической деятельности в 2000–2010 годах (в расчете на одного штатного работника, грн.).

Вид деятельности	Годы										
	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Всего	230	311	376	462	590	806	1041	1351	1806	1906	2239
Сельское хозяйство, охота и связанные с ним услуги	111	151	178	210	295	415	553	733	1076	1206	1430
Промышленность	302	406	485	591	743	967	1212	1554	2017	2117	2580

Вместе с тем, как видно из анализа, этот показатель в сельском хозяйстве значительно ниже показателя по отраслям экономики в целом. В 2010 году среднемесячная заработная плата в промышленности составляла 2580 грн., а в сельском хозяйстве – 1430 грн., что свидетельствует

о том, что сельскохозяйственный труд низкооплачиваемый.

Анализируя причины низкой цены сельской рабочей силы, следует подчеркнуть следующее. Прежде всего, мизерность оплаты труда аграриев обусловлена неэффективностью сельскохо-

зяйственного производства, более низкой его прибыльностью по сравнению с другими отраслями, диспаритетом цен на сельскохозяйственную продукцию.

Важным следствием являются также низкие темпы роста объемов производства в отрасли. Так, за период с 2001 до 2008 г. общий выпуск валового продукта в стране возрос более чем в 2,5 раза, а по сельскому хозяйству – лишь на 46%. Серьезным препятствием роста заработной платы в аграрных предприятиях являются их финансовые трудности, нехватка оборотного капитала. Кроме того, повышение заработной платы сдерживается искусственно из-за того, что это приведет к росту себестоимости сельскохозяйственной продукции, которая и без того не отличается высокой прибыльностью.

Вопрос эффективного материального стимулирования, и особенно соответствующей заработной платы, стоит в аграрном секторе весьма остро, поскольку, хотя несколько и ослабились, но все же не исчезли такие неотложные проблемы, как чрезвычайно низкий ее уровень, нерегулярность и задержки с ее выплатами, существенная доля натуральной оплаты и расчета с работниками продукцией, низкая оплата аграрного труда в частном секторе, мизерная арендная плата работникам от сданных в аренду земельных и имущественных паев.

Как известно, низкая цена сельского труда приводит к значительным отрицательным последствиям социально-экономического характера. Основными из них являются, прежде всего, интенсивное сокращение численности работников аграрных предприятий, падение уровня жизни сельского населения, отрицательные миграционные и демографические процессы.

Государственная политика должна быть направлена на регулирование цен для эффективного влияния на объем производства и качество сельскохозяйственной продукции. Необходимо также отметить, что регулирование цен на сельскохозяйственную продукцию смягчает остроту социального положения жителей села. В экономически развитых странах правительственная поддержка аграрного сектора экономики замедлила процесс миграции сельского работника в города, сократила уровень доходов между сельскими и городскими жителями и в значительной мере смягчила социальную и политическую напряженность в обществе.

По мнению Л. В. Шелудько, сельское хозяйство – специфическая разновидность производственных отношений, особенностью которой является ее сезонный характер. Система и уровень оплаты труда отображают взаимосвязь всех участников воспроизводственного процесса [11].

Как известно, труд работника сельского хозяйства, в силу своей специфики и условий среды, очень тяжелый, и требует большого напряжения всех духовных и физических сил. Поэтому для полного раскрытия возможности эффективного приложения этих сил требуется весомая, устойчивая и постоянная мотивация труда – рациональное сочетание мотивов и стимулов материального, нравственного и психологического характера. Работник в процессе своего труда, особенно при завершении определенного цикла работ и получении конечных результатов, должен чувствовать моральное творческое удовлетворение, испытывать глубокое удовлетворение от сознания значимости для себя и для общества полученных результатов. Безусловно, затраченный труд должен приносить материальный достаток, который был бы соизмерим с массой затраченных физических и духовных сил.

Как отмечает М. В. Яглов, технический прогресс приводит к значительному повышению производительности в сельском хозяйстве и, как следствие, росту производства сельхозпродукции, что вызывает превышение предложения над спросом и приводит к снижению цен. Чтобы смягчить действие данного фактора, во многих странах применяется квотирование производства сельскохозяйственной продукции [7, с. 964]. Однако для Украины эта проблема в ближайшей перспективе не угрожает.

Выводы. Решение проблем стимулирования работников аграрного сектора экономики требует комплексного подхода и принятия мер как на национальном уровне, так и на региональном уровне. Это необходимость повышения закупочной цены и цены реализации сельскохозяйственной продукции, постепенное уменьшение и дальнейшее устранение диспаритета цен на сельскохозяйственную и промышленную продукцию; государственная поддержка средних и крупных предприятий путем предоставления льготного кредитования тем из них, которые заботятся об обновлении своей материально-технической базы, снижение налогового бремени на них. Кроме того, это – повышение заработной платы, оптимизация межотраслевой дифференциации заработной платы, усиление государственного воздействия на порядок формирования валовых затрат, себестоимость продукции, что требует проведения более глубоких научных исследований по стимулированию труда в современных условиях развития аграрного сектора экономики.

Формирование новой стратегии развития мотивационного механизма в аграрном секторе экономики следует проводить в направлении

реализации частнособственнических интересов с целью создания эффективной конкурентной среды. Данный подход позволит выдвигать в качестве ведущих мотиваторов к плодотворному труду не только материальные, но и морально-административные и духовные ценности.

ЛИТЕРАТУРА

1. Карамушка А. В. Методологические принципы институциональной теории в исследовании механизма мотивации труда работников сельского хозяйства / А. В. Карамушка // Наукові праці ДонНТУ. Серія: економічна. – 2006. – Вип. 103(4). – С. 184–189.
2. Бугуцький О. А. Проблеми сільськогосподарської праці в Україні / О. А. Бугуцький, В. С. Дієсперов // Економіка АПК. – 1998. – № 1. – С. 60–65.
3. Богиня Д. Актуальні проблеми регулювання доходів і організації оплати праці на етапі трансформації економіки України / Д. Богиня // Україна: аспекти праці. – 2000. – № 6. – С. 3–11.
4. Юрчишин В. В. Деякі соціальні та психологічні проблеми сільського господарства / В. В. Юрчишин // Економіка АПК. – 1996. – № 3. – С. 13–20.
5. Карлін М. І. Теоретичні аспекти стимулювання праці в умовах фінансової нестабільності / М. І. Карлін // Фінанси України. – 2000. – № 2. – С. 3–9.
6. Малік М. Й. Мотивація виробничої діяльності в аграрній сфері економіки / М. Й. Малік. – К. : ІАЕ УААН, 1995. – 177 с.
7. Яглов М. В. Сельское хозяйство Украины в условиях членства в ВТО / М. В. Яглов // Проблемы и перспективы развития сотрудничества между странами Юго-Восточной Европы в рамках Черноморского экономического сотрудничества и ГУАМ. – 2008. – Т. 2. – С. 962–965.
8. Сиротинская И. Р. Факторы формирования мотивационного механизма в сельском хозяйстве [Электронный ресурс] / И. Р. Сиротинская. – Режим доступа : <http://science.ncstu.ru/articles/econom/1/15.pdf>.
9. Травин В. В. Менеджмент персонала предприятия / В. В. Травин, В. А. Дятлов. – [изд. 5-е]. – М. : Дело, 2003. – 272 с.
10. Официальный сайт Государственного Комитета Статистики Украины [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
11. Шелудько Л. В. Формування механізму мотивації праці в сільськогосподарських підприємствах / Л. В. Шелудько // Економічні науки : Вісник ХНТУСГ. – 2006. – № 34. – С. 241–245.